Інститут Івана Франка НАН України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
кафедра документознавства та інформаційної діяльності
Калуська міська рада
Управління культури, національностей
та релігій Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини
Музей-оселя родини Івана Франка

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 3

Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта»

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2019

УДК 94+061.2](477)“1868/2019”(082)
К 90

Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (протокол № 03/597 від 3 квітня 2019 р.)

Редакційна колегія: **Олег Малярчук**, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Оксана Франко, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Оксана Когут, доктор філологічних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – заступник головного редактора;

Андрій Франко, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства (Інститут Івана Франка Національної академії наук України, м. Львів);

Олег Єгрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Оксана Тебешевська, заслужений учитель України;

Артур Єфремов, директор («Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, старший науковий співробітник (Краєзнавчий музей Калущини) – відповідальний науковий редактор;

Мар’яна Думенко, головний спеціаліст загального відділу виконавчого комітету Калуської міської ради;

Роман Івасів, редактор часопису «Галичина» – літературний редактор;

Ірина Судук, кандидат філологічних наук, доцент (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – літературний редактор.

Рецензенти: **Микола Литвин, доктор історичних наук, професор;**
Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор;
Ярослав Мандрик, доктор історичних наук, професор;
Андрій Франко, кандидат історичних наук.

***Оформлення обкладинки*: Артур Єфремов, Мирослав Гаталевич.**

К-90 Калуські історичні студії. – Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 308 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем історії України й Калущини. Аналізуються суспільно-політичні виклики, що постали в XIX – XX століттях перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми українського освітньо-культурного поступу.

Видання приурочене 150-річчю створення товариства «Просвіта» й адресоване історикам, краєзнавцям, учителям та усім небайдужим до минулого краю.

Редакційна колегія не обов’язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. При передруці матеріалів посилання на дане видання обов’язкове.

© КЗ «Музейно-виставковий центр КМР»
© О. Малярчук, І. Тимів

ISBN 978-617-7496-53-2

ЗМІСТ

Тимів І. М. Збірник наукових праць з історії просвітянського руху на Калущині ……..... **5**

НАУКОВІ СТУДІЇ

З ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

Райківський І. Я. Товариство «Просвіта» в національному усвідомленні русинів-українців Галичини австрійського періоду (XIX – початку XX ст.)..... **12**

Королько А. З. Статути «Просвіти» – головний чинник організації діяльності філій і читалень українського культурно-просвітницького товариства в Галичині (остання третина XIX – початок XX ст.)……**29**

Франко А. Д. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів»... **42**

Тимів І. М. Створення та діяльність філії товариства «Просвіта» в Калуші у передвоєнний період 1903–1913 рр.....**77**

Малярчук О. М., Когут О. В. Товариство «Просвіта» в національному поступі українців міжвоєнного періоду…….....**98**

Єгрешій О. І. Клерикальне товариство «Скала» (1934–1939 рр.): ідеологія та історична дидактика.....**119**

Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади – 30-х років XX ст. Дослідження та спогади..... **132**

Мельник Н. П. Товариство «Просвіта» у Підгірках.....**167**

Тебешевська О. С. «Просвіта» Голиня: від витоків до сьогодення..... **173**

Руско Н. М. Читальня «Просвіти» в с. Підмихайля.....**184**

Ониськів Д. Г., Ониськів М. І. Читальня «Просвіти» в Петранці..... **188**

Малярчук О. М. Калуське об’єднання товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» в контексті національно-демократичних процесів.....…… **205**

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Ільницький І. В., Оніщук О. В. Недописана книга життя – Филимон (Теофіль) Біленький..... **238**
Кирилович Л. О. Діяльність Калуського міськрайонного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка на сторінках місцевої періодики..... **241**

ЮВІЛЕЙНІ ВІТАННЯ

Шкраб'юк П. В. Гідна спадкоємиця, Берегиня роду Каменяра професор Оксана Омелянівна Франко: ювілейна сильветка (до 80-річчя від дня народження)..... **252**
Малярчук О. М. З любов'ю до рідного краю, коли історія – покликання (до 55-річчя від дня народження Івана Миколайовича Тиміва)..... **273**

ДОДАТКИ

Додатки……..... **277**
Світлини..... **285**

Відомості про авторів…....……...….. **302**
Information about the authors…… **304**
Вимоги до оформлення статей……..……... **306**

УДК 94:061.2(477)(049.3)

Збірник наукових праць з історії просвітянського руху на Калущині

У цьому році вийшов у світ третій том наукового збірника «Калуські історичні студії». До нього ввійшли історичні розвідки, документи й матеріали, присвячені 150-річчю утворення товариства «Просвіта».

Як відомо, 8 грудня 1868 р. у Львові виникла організація, яка розгорнула рух за піднесення освіченості та збереження українців як нації, виступила проти асиміляторської політики австрійського й польського урядів. Ця інституція стала всеосяжною для української спільноти. Вона спричинилася до виникнення таких наукових, педагогічних та економічних установ, як Наукове товариство імені Т. Шевченка, «Рідна школа», «Січ», «Пласт», «Сокіл», «Сільський господар» та ін. «Просвіта» доклала чималих зусиль для збереження рідної мови, національних звичаїв і традицій, об'єднала українців у боротьбі за свої національні інтереси.

У рамках відзначення ювілею товариства «Просвіта» 16 грудня 2018 р. у Краєзнавчому музеї Калущини Комунального закладу «Музейно-виставковий центр» Калуської міської ради, відбулася обласна науково-практична конференція «Просвіта» Галичини: історія і сучасність». Матеріали цієї конференції лягли в основу пропонованого збірника.

Основоположний принцип формування збірки – калушезнавча тематика публікацій. Головним напрямом історико-краєзнавчих досліджень музею на сьогодні **є *калушезнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.***

У пропонованому збірнику подані наукові статті вчених Інституту Івана Франка Національної академії наук України, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України, Львівського національного університету імені Івана Франка, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Музейно-виставкового центру Калуської міської ради, вчителів, краєзнавців.

Статті й матеріали укладено за проблемно-хронологічним принципом.

Видання відкриває стаття професора Ігоря Райківського «Товариство «Просвіта» в національному самоусвідомленні русинів-українців Галичини австрійського періоду (XIX – початок XX ст.). У ній автор висвітлює основні напрямки багатогранної праці товариства та його роль в українському русі під австрійською владою, взаємини галицьких просвітян із наддніпрянцями, протистояння москвофілам, відзначено провідну роль греко-католицького духовенства на початковому етапі просвітницького руху, підкреслено, що «заснування «Просвіти» стало початком організованого українського життя».

«Статути «Просвіти» – головний чинник організації діяльності філій і читалень українського культурно-просвітницького товариства в Галичині (остання третина XIX – початок XX ст.)» – тема статті доцента Андрія Королька. У своїй розвідці автор проаналізував статути «Просвіти» в плані організації діяльності філій і читалень, довів, що головний осередок «Просвіти» у м. Львові у своїй повсякденній просвітницькій праці спирався на місцеві філії та читальні. Дослідник розкрив організаційні основи заснування читалень, навів цікаві статистичні матеріали про діяльність читалень «Просвіти» Калущини в контексті роботи всіх осередків товариства. Зокрема, вчений від-

значив зростання кількості читалень і членів товариства. Автор вказує, що на середину 1899 р. у 69 населених пунктах Калуського повіту діяло 24 читальні із загальною кількістю 1313 членів «Просвіти», підкреслює негативний вплив москвофілів у повіті на розгортання просвітянського руху. Дослідник констатував, що діяльність товариства регламентувалася статутами «Просвіти», які змінювалися залежно від потреб та вимог часу.

Створенню та діяльності філії товариства «Просвіта» в Калуші у передвоєнний період 1903–1913 рр., присвячена стаття історика Івана Тиміва. Послуговуючись звітами читалень «Просвіти», публікаціями в тодішній періодиці та історіографічними джерелами, автор з'ясовує обставини заснування просвітянської філії в Калуші, її персональний склад, напрямки, форми й методи діяльності, зауважує, що ініціаторами створення осередків «Просвіти» на Калущині були місцеві греко-католицькі священики, вчителі, селяни. На підставі розглянутих матеріалів стверджує, що Калуська філія стала координаційним центром просвітянського руху в Калуському повіті.

Узагальнювальний характер має студія професорів Олега Малярчука та Оксани Когут «Товариство «Просвіта» в національному поступі українців міжвоєнного періоду». У дослідженні охарактеризовано спільне й відмінне в діяльності просвітницьких організацій Галичини і Волині в загальнонаціональному контексті боротьби українців за свою незалежність. Дослідники характеризують політичний режим на захоплених західних українських землях як національне, релігійне й економічне гноблення, позбавлення меншин їх національної ідентичності. Розглядаючи діяльність «Просвіти», дослідники наголошують, що «центрами національно-виховної роботи серед українців стали читальні «Просвіти». Очільниками просвітянського руху були священики, випускники гімназій, учительських семінарій, «сільські філософи», «газетники», які постійно прагнули до самоосві-

ти. Політика польських властей не досягла бажаних результатів завдяки самоорганізації української спільноти у свої національні товариства та рішучому опору панівному режиму.

Доцент Олег Єгрешій дослідив ідеологію та історичну дидактику клерикального товариства «Скала» (1934–1939 рр.). Чималу увагу приділено величній постаті єпископа Станиславівської єпархії ГКЦ Григорію Хомишину. Метою «Скали» було поширеня і поглиблення освіти й культури українського народу на засадах вчення католицької церкви. Її досягнення передбачало широку видавничу й просвітницьку діяльність, створення читалень, товариств тощо. За спостереженнями історика, станом на початок лютого 1935 р. у воєводстві налічувалося лише 8 читалень. Така мізерна кількість осередків «Скали» значною мірою пояснювалася небажанням самого духовенства сприяти заснуванню цього товариства, що звикло працювати в «Просвіті».

Науковець Андрій Франко висвітлив маловідомі історико-літературознавчі та джерелознавчі аспекти внеску Івана Франка у підготовку до друку збірок документів і матеріалів видавничої серії Наукового товариства ім. Тараса Шевченка «Українсько-руський архів». Вчений дослідив політичну битву «за букви», показав боротьбу проти латинізації алфавіту «на чеський варіант», увів у науковий обіг низку археографічних раритетів, опрацював новознайдені архівні матеріали.

Окремі статті збірника присвячені історії створення та діяльності місцевих осередків «Просвіти» на Калущині.

Минуле підгорецької «Просвіти» вивчала професор Оксана Франко. У науковій праці показано роль Франкової родини та громадських діячів села в розвитку культурно-просвітницької сфери, самоврядування. У науковий обіг залучено архівні документи з фонду Івана Франка відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, спеціальну літературу та спогади сучасників тих подій. Цій же

темі присвячена стаття Наталії Мельник, яка досліджувала діяльність товариства «Просвіта» у Підгірках на основі матеріалів музею-оселі Івана Франка в Калуші.

Цікавими є дослідження краєзнавців Оксани Тебешевської, Надії Руско й Дарії та Марти Ониськів про діяльність осередків «Просвіти» на Калущині. У статті Оксани Тебешевської «Просвіта» Голиня: від витоків до сьогодення» розглянуто питання створення читальні «Просвіти» у селі Голині, розкрито історію цього просвітянського осередку від кінця XIX ст. до наших днів, охарактеризовано діяльність засновників читальні та найактивніших членів товариства. Авторка проаналізувала унікальне джерело з історії просвітянського осередку в Голині – «Записник Товариства «Просвіта» с. Голинь від 5.02.1936 р. до 3.09.1939 р.». Нотатки вели Василь Розвора і Никифор Жекало. Згадана хроніка читальні є свідченням самовідданої щоденної просвітянської праці голинян. Значна увага звернута на просвітницьку працю Іллі Стебельського. Окремі акценти зроблено на діяльності відродженої «Просвіти», що відновилася 12 березня 1989 р. Загалом, авторка справедливо констатує тяглість просвітянської традиції від Матірної «Просвіти» й докладно висвітлює її роль у духовному відродженні села.

У статті доцента ІФНТУНГ Надії Руско «Читальня «Просвіти» у с. Підмихаля» розглянуто роль і значення товариства у повсякденному житті громади. Висвітлено важливі культурно-мистецькі заходи, що сприяли самоорганізації і самозахисту в умовах тогочасної політичної дійсності. У статті наведено лист-звернення селян, щодо заснування товариства та список перших членів цієї організації. Дослідниця зібрала низку оригінальних світлин.

Історична розвідка Дарії та Марти Ониськів «Читальня «Просвіти» в Петранці» – це ретельна, добре задокументована студія про діяльність читалень «Просвіти» у селі Петранка Ка-

луського повіту (нині – Рожнятівщина). У статті висвітлено практичне функціонування читалень у двох частинах цього бойківського села – долішній і горішній – з кінця XIX до 1939 р. На сторінках свого дослідження автори аналізують тогочасні нагальні проблеми просвітян: матеріальні труднощі з виплатою членських внесків, нестача книг в бібліотеці, будівництво просвітянських приміщень. На підставі виявлених джерел дослідники розкривають культурно-просвітницьке життя села, діяльність кооперативу, підкреслюють роль просвітянського осередку в піднесенні національного духу селян. Особливістю студії є виразна характеристика такого унікального документа як – «Виказка», тобто посвідчення члена «Просвіти», віднайденого в односельців. Посвідка належала Дмитрові Кецману. Копію оригіналу цього документа подано наприкінці нашого видання.

Призабуту тему становлення й діяльності новітньої суспільно-політичної організацій – Калуського об'єднання товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» порушує професор ІФНТУНГ Олег Малярчук. Діяльність товариства розглядається в контексті національно-демократичних процесів кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. в Україні. Увага акцентується на тому, що саме «відродженці» першими в Калуші організовували масові політичні акції непокори комуністичній владі. У статті розглянуто соціальний склад товариства, до якого входили політв'язні, репресовані, депортовані, пенсіонери, учасники та симпатики ОУН і УПА. Подано історіографічний огляд публікацій із зазначеної тематики, вказано на спробу замовчування цієї теми краєзнавцями на догоду окремим політичним лідерам. Опрацьований автором фактологічний матеріал дає підстави для обґрунтування висновку про те, що саме товариство української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» на чолі з Василем Івасюком виконувало роль і функції Руху та виступило фундатором (засновником) цієї організації на Калущині. Автор

послідовно розглядає резонансні політичні акції: перші несанкціоновані мітинги, підняття синьо-жовтого прапора, «ланцюг єднання» 22 січня 1990 р., демонтаж пам'ятників Леніну та інші. У підсумку зазначено, що це хрестоматійний приклад в історії, коли організація виникає «знизу вгору» відповідно до суспільно-політичних реалій, завдяки самовідданій боротьбі патріотів за ідеали незалежності.

Тяглість історичної традиції взяло на себе Калуське Товариство української мови ім. Т. Шевченка «Просвіта» на чолі з першим головою Ігорем Гаврилюком і донесло її до наших днів. Про роботу товариства звітує теперішній голова Калуського міськрайонного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Леся Кирилович.

Окремий розділ збірки складають нові документи й матеріали з історії просвітянського руху на Калущині. Це інформаційні джерела, копії оригіналів документів, фотографії.

Заключна частина видання присвячена ювілярам 2019 р.

Упорядник видання висловлює сердечну вдячність за фахові рекомендації та зауваження щодо тексту книги головному редакторові видання Олегові Малярчуку, літературним редакторам видання Ірині Судук та Романові Івасіву, філологам Оксані Керкуш та Мар'яні Думенко за допомогу в роботі над текстами збірника. Окреме слово подяки авторам статей за їхню самовіддану працю над історією просвітянського руху на Калущині.

ІВАН ТИМІВ,
старший науковий співробітник
Краєзнавчого музею Калущини, історик,
член Національної спілки краєзнавців України,
відповідальний науковий редактор

НАУКОВІ СТУДІЇ

З ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

УДК 061.2(09)(477.83/.86) “18/1917”

Ігор Райківський
м. Івано-Франківськ

Товариство «Просвіта» в національному самоусвідомленні русинів-українців Галичини австрійського періоду (XIX – початок XX ст.)

Анотація. *У статті висвітлено загальний внесок культурно-освітнього товариства «Просвіта» в розвиток української національної свідомості серед русинів-українців Галичини. Особливу увагу звернуто на історичні передумови заснування «Просвіти» в контексті національного відродження XIX – початку XX ст., основні напрямки багатогранної роботи товариства та його роль в українському русі під австрійською владою, ставлення до нього австрійської влади, взаємини галицьких просвітян з українськими діячами з підросійської України.*

Ключові слова: *національне відродження, «Просвіта», галицькі русини, народовці, москвофіли, видавнича діяльність.*

Історичне значення товариства «Просвіта» в національному житті українського народу важко переоцінити. Воно виникло 8 грудня 1868 р. у Львові в умовах бездержавного існування українців, що перебували з кінця XVIII ст. під владою двох імперій – Романових (Наддніпрянська Україна під владою Російської імперії) і Габсбургів (західноукраїнські землі у складі Австрії, з 1867 р. – Австро-Угорщини). Імперська влада здавалася непорушною, а простий народ в абсолютній більшості був неписьменним. Майбутнє русинів-українців як окремого народу, відмінного від поляків і росіян-«великоросів», могло виглядати для багатьох сучасників практично безнадійним. Політичну ситуацію влучно передав поетичним словом російський письменник українського походження (його предки були

запорізькими козаками, що після заборони Січі переселилися на Кубань) Володимир Гіляровський у 1886 р.:

В России две напасти:

Внизу – власть тьмы,

А наверху – тьма власти [21, с. 221].

У вірші-експромті автор писав про Росію, але схожа ситуація в XIX ст. була на українських землях під владою Габсбурзької монархії. За умов імперської влади український народ залишався неосвіченим (рівень письменності на початок XIX ст. становив лише 5 %), а правляча «верхівка» аж ніяк не хотіла поступатися владою. Виходило своєрідне «зачароване коло», з якого, здавалося, не було виходу. Єдиною освіченою верствою населення до середини XIX ст. залишалося греко-католицьке духовенство, поляки зневажливо казали: «піп і хлоп – то руський народ». Однак русько-українська інтелігенція, в руслі національних рухів «недержавних народів» того часу, знайшла формулу, що принесла успіх у боротьбі за національне самоствердження. Ця формула вміщувалася в одне, але ємке слово, що дало назву новоствореній культурно-освітній організації – «Просвіта».

Щоправда, здобутки в українському національному русі з появою «Просвіти» прийшли не відразу, бо це був шлях копіткої, наполегливої роботи освічених верств населення серед простолюду. Характерно, що навіть серед просвітян, що брали участь у житті товариства на місцях, в останній третині XIX – на початку XX ст. не бракувало неписьменних. Так, місцева «Просвіта» в с. Чернієві біля м. Станиславова (сучасний обласний центр – м. Івано-Франківськ) в 1897 р. нараховувала 47 членів, з яких грамотних – лише 26 [22, с. 62, 63]. Можливість для створення і діяльності товариства дали демократичні реформи і децентралізація внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії в 1860–1870-х рр. З проголошенням конституції в Австрії 1861 р. передова інтелігенція отримала змогу для легальної діяльності на ниві поширення просвіти і культури серед українського селянства, що раніше, до «весни народів» 1848 р., було закріпаченим, а зв’язки між освіченими верствами суспільства і простолюдом навіть у наступні

десятиліття залишалися незначними. Заснування «Просвіти» в громадському житті русинів-українців Галичини було підготовлене розвитком національного руху в попередні десятиліття.

Функцію провідника українського руху в Галичині на початковому, науковому, етапі національного відродження в першій половині XIX ст. взяли на себе греко-католицькі священики. Під впливом передових демократичних ідей із Заходу, Просвітництва, Великої французької революції 1789–1794 рр., романтизму окремі священики перейнялися етикою служіння народу і зробили вагомий внесок у становлення народознавства як науки – фольклористики, мовознавства, історії (Іван Могильницький, Йосиф Лозинський, Йосиф Левицький та ін.). У цьому контексті особливу роль відіграло Перемишльське товариство греко-католицьких священиків, засноване в 1816 р., що приділяло увагу розвитку освіти «руською» мовою. Зусиллями М. Левицького й, особливо, І. Снігурського на території Надсяння в 1820–1830-х рр. було відкрито сотні початкових шкіл з «руською» мовою навчання (за даними Я. Грицака, станом на 1832 р. – близько 400 шкіл), для яких готували підручники. Так, з середовища перемишльських просвітителів вийшли перші граматики «руської» мови І. Могильницького, Й. Лозинського, Й. Левицького [7, с. 49].

Однак перемишльські діячі не наважилися використовувати в літературі живу народну мову, а вживали макаронічне «язичіє» – суміш церковнослов'янської мови з народнорозмовною, польськими і німецькими висловами. Переломною подією в розвитку національного руху в Галичині стала діяльність «Руської трійці» в середині 1830-х рр. – М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького. Вони вперше за прикладом славнозвісної «Енеїди» І. Котляревського і творчості наддніпрянських письменників перших десятиліть XIX ст. ввели простонародну мову в літературу і відстоювали ідею всеукраїнсьної єдності (соборності) по обидва боки р. Збруч, що була в XIX ст. кордоном між Російською та Австрійською імперіями. Так, І. Вагилевич і Я. Головацький стали авторами «руських» граматик, а М. Шашкевич підготував

до друку «Читанку для діточок в народних училах руських», що вийшла у світ після його смерті. Перші кроки на шляху національного відродження в Галичині були досить слабкими, нерішучими. У місцевій літературі було засилля церковно-слов'янщини, а зв'язки з підросійською Україною залишалися спорадичними, на рівні окремих осіб [16, с. 304].

Перший етап у національному відродженні отримав в історичній літературі назву «наукового» (фаза А – «збирання спадщини»), бо його найбільш характерною рисою була наукова і літературна діяльність інтелігенції, що обґрунтувала самобутність і мовно-культурну єдність українських («малоросійських», «руських») земель під владою Російської та Австрійської імперій [18, с. 292]. Однак тогочасна українська інтелігенція не бачила особливої потреби в зближенні з простолюдом, необхідності просвіти селянства, що було закріпаченим і в абсолютній більшості неграмотним. У німецькомовній статті Я. Головацького «Становище русинів у Галичині», опублікованій під псевдонімом Гаврило Русин в 1846 р., прямо говорилося про важке підневільне становище галицьких русинів, що «під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари». «Серед усіх слов'янських народів, – стверджував автор, – руський або малоруський народ занепав найбільше. Найчисельніший після великорусів, він, однак, не міг у відповідній пропорції розвинути свій дух у літературі» [19, с. 247, 248].

Політичні умови для активізації українського національного руху виникли під час Європейської демократичної революції 1848–1849 рр., що увійшла в історію як «весна народів». Революційні події дали поштовх для демократизації суспільного життя, проголошення конституційних свобод, скликання загальноавстрійського парламенту. Серед галичан періоду «весни народів» домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала заснована в травні 1848 р. Головна руська рада, що виразно заявила про належність місцевих русинів і «малоросів» під владою Росії до єдиного 15-мільйонного народу, відмінного від поляків і росіян-«великоросів». Однак український національний рух у Галичині на-

штовхнувся на сильний опір поляків, що вважали увесь край з давніх часів польським і виступали за приєднання його до відновленої Речі Посполитої. Галицькі русини в 1850-х рр. не змогли розвинути здобутки в культурно-освітній діяльності (запровадження «руської» мови в шкільну освіту, початок українського театру та ін.). Після поразки революції українське національне життя відзначалося аполітизмом, послабленням інтересу в тогочасному суспільстві до проблем національного розвитку [17, с. 155].

В умовах зміцнення позицій поляків при підтримці уряду нечисленна руська інтелігенція відчувала зневіру і брак сил для розвитку нової української літератури на народномовній основі, що призвело до засилля макаронічного «язичія». Скориставшись підтримкою віденської влади, намісник краю поляк А. Ґолуховський в 1859 р. зробив навіть спробу переведення «руської» мови на латинку, що стало причиною «азбучної війни». Галичани рішуче виступили проти латинського алфавіту, але не мали достатньо сил для успішного протистояння полякам. Відзначаючи занепад національного руху, закарпатський діяч О. Духнович писав Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: «…Не буду лжепророкъ, предвидя паденїе всѣхъ, на конецъ и народа!!!» [10, с. 98]. Здавалося, що русько-український народ не має майбутнього, бо в абсолютній більшості залишався неписьменним, а польські власті в Галичині не вважали русинів окремим народом і дискредитували в очах офіційного Відня, демагогічно звинувачуючи їх у проросійських симпатіях. При цьому навіть Д. Зубрицький як один з ідеологів москвофільства писав у січні 1853 р., що серед освічених співвітчизників під час революції «почти общее было мнѣніе», що «нашъ русскій, и такъ называемый … московскій или россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы» [20, с. 59].

Ситуація почала докорінно змінюватися лише на початку 1860-х рр., коли в Габсбурзькій монархії відбулися демократичні реформи, що призвели до конституційних і децентралізаторських перетворень. Зокрема, було проголошено конституцію, скликано загальноавстрійський парламент і

Галицький крайовий сейм (1861 р.), компетенція якого охоплювала питання культури (в широкому трактуванні), освіти і суспільної опіки. Демократичні свободи і розширення права країв у процесі державного управління мали двоякий вплив на український національний рух у Галичині: з одного боку, він остаточно перейшов у другу стадію (фазу В) – організаційну або культурну, період активізації національної свідомості, отримав змогу більш-менш вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій та орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування рівності всіх народів пробуджувало національну гідність. Однак, з іншого боку, нерівні умови, в яких насправді опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до полонізації краю. Українські громадські організації в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст. були змушені крок за кроком відстоювати національні інтереси в суперництві з домінуючим польським рухом [16, с. 428].

Заснування культурно-освітнього товариства товариства «Просвіта» стало можливим після прийняття в 1867 р. в Австро-Угорщині «Закону про товариства», що унормував процедуру створення та визначив правові засади діяльності громадських інституцій. Демократизація суспільного устрою створила умови для легальної української діяльності, утвердження національної свідомості в масах шляхом розвитку просвіти, української мови і культури. Статут «Просвіти» був зареєстрований Міністерством внутрішніх справ Габсбурзької монархії 2 вересня 1868 р. На установчих загальних зборах товариства 8 грудня 1868 р. (це був вихідний день, святковий для римо-католиків День Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці за григоріанським календарем) за участю кількох десятків осіб «із самого Львова, з сіл, навіть далеких», переважно діячів молодого покоління. Першим головою «Просвіти» було обрано 27-річного Анатоля (Наталя) Вахнянина – композитора, педагога, журналіста, громадського діяча. Збори обрали керівний орган товариства – Виділ (з 1891 р. – Головний виділ), до якого увійшли народовські діячі Олександр Борковський, Омелян Огоновський, Юліан Романчук, Омелян Партицький, Корнило Сушкевич та ін. [11, с. 16, 17].

По суті, заснування «Просвіти» стало початком організованого українського життя, що в першій половині 1860-х рр. було досить слабким, увійшло в історію як «раннє» народовство. Часописи «ранніх» народовців «Вечерниці», «Мета», «Нива» і «Русалка» у Львові в 1862–1866 рр., що були недовговічними, регулярно містили передруки з творів українських письменників і науковців з Наддніпрянщини, зокрема П. Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка, О. Кониського, Л. Глібова та ін., з альманаху М. Максимовича «Кіевлянинъ» (1840, 1841 рр.) і петербурзької «Основи» (1861–1862 рр.). Сучасні дослідники вважають, що ранній етап народовського руху завершився в 1867 р., коли відбулося перегрупування сил серед народовців, що привело на провідні позиції в народовському русі нове покоління (А. Вахнянин, О. Партицький, брати Володимир і Олександр Барвінські та ін.). На відміну від своїх попередників, вони спромоглися створити в Галичині більш довговічні інституції і пресові органи українського спрямування, серед яких однією з перших була са́ме «Просвіта», заснована в грудні 1868 р. [16, с. 499].

Товариство сприяло утвердженню в масах української національної самосвідомості, зайнялося поширенням освіти, ліквідацією неписьменності й розвитком культури через видання популярних читанок, календарів, творів класиків нової української літератури, проведення культурно-масової роботи, вшанування пам’яті Т. Шевченка та інших видатних українських діячів, поширення економічних знань тощо [4, с. 45, 46, 49]. Новоствореній «Просвіті» судилося стати провідною організацією в Галичині українського спрямування. Вона довгий час охоплювала своєю діяльністю майже всі ділянки національного життя, була своєрідною «матір’ю» організацій і товариств, що згодом вийшли з товариства й усамостійнилися. Серед таких осередків, зокрема, можна назвати Літературне товариство ім. Шевченка (з 1873 р.), засноване при матеріальній підтримці наддніпрянських діячів, що зосередило свою увагу на видавничій і науковій діяльності, а в 1892 р. було реорганізовано в наукове – НТШ; опіку над шкільництвом і педагогічними проблемами перебрало на себе «Руське педагогічне товариство»

(з 1881 р.); частина повноважень «Просвіти» в економічній ділянці перейшла до «Народної торгівлі» в 1883 р. та «Сільського господаря» в 1910 р., тощо [11, с. 25, 33].

Спершу діяльність товариства мала науково-освітній характер, обмежувалася вузьким колом інтелігенції, що сплачувала досить високі вступні й щомісячні внески. Вона значно поступалася в організаційному відношенні русофільському (москвофільському) «Товариству ім. М. Качковського», заснованому на противагу «Просвіті» в 1874 р. у Коломиї [4, с. 50, 51]. За підрахунками громадського діяча К. Паньківського, місцева «Просвіта» в 1868 р. мала лише 40 членів (для порівняння, в 1893 р. – понад 3,3 тис. активних діячів, кількість їх щороку збільшувалася) [1, арк. 29]. У Станиславові філія «Просвіти» була заснована лексикографом, викладачем місцевої гімназії Є. Желехівським в 1877 р. Згодом місцеві осередки виникли в усіх повітах Прикарпаття, в т. ч. на Калущині. У 1912 р. 72 громади, підпорядковані станиславівській філії, мали 55 читалень, дев'ять із них були розташовані у власних будинках, інші – винаймали приміщення або працювали в хатах просвітян [15, с. 9, 12]. Після А. Вахнянина «Просвіту» в австрійський період очолювали Юліан Лаврівський (1870–1873 рр.), Володислав Федоро́вич (1873–1877 рр.), Омелян Огоновський (1877–1894 рр.), Юліан Романчук (1896–1906 рр.), Євген Олесницький (1906 р.), Петро Огоновський (1906–1910) та Іван Кивелюк (1910–1922 рр.) [23, с. 139, 147, 155, 156, 158, 162, 173].

Основним напрямком діяльності «Просвіти» традиційно залишалося книгодрукування, видання доступних книжок для народу. Видавнича продукція товариства (тематика, автори по обидва боки австро-російського кордону) найкраще віддзеркалює його всеукраїнський характер. Упродовж 1869–1918 рр. було видано 348 популярних видань різного характеру (художні твори, наукові праці з історії, географії, природничих галузей, лікарської справи, правничого і релігійно-морального змісту, календарі «Просвіти» та ін.), накладом майже 3 млн. примірників. Найбільш продуктивними для видавничої діяльності «Просвіти» були останні десятиліття перед Першою світовою війною. Для порівняння, якщо за перші 10 років існування – з 1869 до

1878 рр. – «Просвіта» випустила у світ 50 популярних книжок накладом майже 448 тис. примірників, а з 1879 до 1888 рр. – 64 назви видань, тираж яких був ще менший – 265 тис., то в період з 1899 до 1908 рр. зусиллями товариства вийшло 84 назви різних публікацій книжкового формату накладом 933 тис. примірників. Щоправда, криваве воєнне лихоліття в 1914–1918 рр. завдало потужного удару по видавничій діяльності «Просвіти», але навіть при цьому цифри опублікованої продукції в австрійський період вражають [6, с. 380].

Серед книжкової продукції товариства «Просвіта» особливу роль у національному відродженні відіграли шкільні підручники українською мовою. Так, з 1871 р. до 1876 р. товариство видало 17 підручників загальним накладом 12,3 тис. примірників. Спершу вони в основному перекладалися з іноземних мов, переважно з німецької, сприяли вихованню в патріотичному дусі молодого покоління, що активно приєднувалося до просвітницької роботи. Великої популярності в суспільстві набули щорічні календарі «Просвіти» (виходили з 1869 р.)[1], наклад яких постійно збільшувався. Для прикладу, якщо в 1881–1882 рр. свій календар товариство розтиражувало в кількості 1,5 тис. примірників, в 1883 р. – 2 тис, в 1884–1885 рр. – 3 тис. і т. д., то в 1891–1892 рр. – 5 тис., а в останні роки видавничої діяльності до світової війни – 15 тис. [5, с. 107, 110]. Календар «Просвіти» в 1908 р., присвячений 40-й річниці заснування товариства, мав тираж 15 тис. примірників, 252 сторінки тексту з 31 ілюстрацією, складався з чотирьох частин, містив інформацію про літературне, наукове і наукове життя тощо [9, с. 61].

Зростання кількості виданих праць для народу зрозумілою мовою і дохідливим змістом, дешевих за ціною, розрахованих на масового читача, було синонімом формування української національної свідомості в Галичині, залучення українства до культурної спадщини людства.

[1] *Див., наприклад:* Илюстрованый народный календарь товариства «Просвіта» на рокъ переступный 1896. Рочникъ XIX. – Львовъ, 1896.

Характерно, що до середини 1890-х рр. товариство користувалося у своїх виданнях етимологічним або традиційно-історичним правописом, тоді загальновживаним, хоч і малопридатним для української мови, хоч у внутрішньому діловодстві використовувало фонетичний принцип («пиши, як чуєш, а читай, як бачиш»). «Просвіта» повністю перейшла на український фонетичний правопис, яким писали письменники з Наддніпрянської України, «Руська трійця» та її послідовники в австрійській Галичині, тільки з офіційним затвердженням в 1893 р. нового правопису під час «нової ери». Етимологія використовувалася для того, щоб залучити на бік «Просвіти» якомога більшу кількість симпатиків, включаючи навіть прихильників москвофільських ідей, не відштовхувати від товариства старше покоління українських діячів, зокрема частини греко-католицьких священиків, які на перших порах з пересторогою ставилися до фонетики. Щоправда, етимологічним правописом «Просвіта» видавала книжки аж до 1899 р., навіть після офіційного запровадження фонетики [5, с. 105].

За півстоліття під австрійською владою товариство перетворилося в загальнонародну освітню організацію, що мала широку соціальну підтримку. Зростання впливів «Просвіти» в суспільному житті Галичини і зміни в пріоритетах його діяльності знайшли відображення в статутах товариства, яких за австрійської влади було п’ять: 2 вересня 1868 р., 16 грудня 1870 р., 14 жовтня 1876 р., 18 серпня 1891 р., 17 січня 1913 р. Зокрема, в другому статуті більше уваги надавалося освітній і видавничій роботі, а внески суттєво зменшено. За новим статутом 1891 р., що діяв до 1924 р., «Просвіта» поширила свої завдання на економічну ділянку, щоб піднести добробут народу. Одночасно вона набула трискладової структури, що залишалася до кінця існування товариства: а) місцеві читальні; б) філії в повітах як посередні ланки; в) централя у Львові. Напередодні Першої світової війни в 1914 р., за даними дослідниці Алли Середяк, «Просвіта» налічувала 77 філій практично в кожному повіті Галичини, а близько 3 тис. читалень своїми розгалуженнями сягали найдальших сіл. Усього в той час налічувалося 110 тис. членів «Просвіти» [11, с. 43] (у літературі зустрічаються

й більші цифри), що свідчило про перетворення товариства в найбільшу українську організацію.

У 1870-х – першій половині 1880-х рр. «Просвіта», крім культурно-освітньої і видавничої діяльності, відіграла провідну роль у громадсько-політичному житті народовців. Так, з «Просвіти» вийшла ініціатива створення пресового органу народовців «Діло» (1880 р.), що з часом перетворився в щоденну газету, найбільш популярну в галицькому суспільстві, як і заснування першої політичної народовської організації «Народна Рада» (1885 р.). Водночас «Просвіта» час від часу подавала петиції до державних установ – Крайового виділу Галицького сейму та міністерства освіти Габсбурзької монархії про впровадження «руської», тобто української мови як викладової у вищих класах Академічної гімназії у Львові, про створення кафедри історії України у Львівському університеті тощо. Під тиском українських діячів місцеві польські власті були змушені йти на певні поступки, що сприяли розвитку національного руху. Відомі діячі львівської «Просвіти» в 1868–1918 рр. не раз обиралися послами до Галицького крайового сейму (Олександр Барвінський, І. Борисикевич, Т. Заячківський, І. Макух, Ю. Романчук, К. Трильовський тощо) та австрійського парламенту (С. Качала, Ю. Лаврівський, К. Левицький, Т. Окуневський, Ю. Романчук, А. Шептицький та ін.) [23, с. 117, 121, 134, 155, 175, 186].

Крім заходів, спрямованих на національне самоусвідомлення краян, «Просвіта» не забувала про необхідність піклуватися про добробут народних мас, що страждали від неграмотності в економічних питаннях, капіталістичної експлуатації, лихварства і т. п. За новим статутом у 1891 р. читальні «Просвіти» отримали право займатися господарськими питаннями. Діячі товариства розгорнули широку економічну діяльність, засновуючи при читальнях товариства крамниці, ощадно-позичкові каси, кооперативи, молочарні та ін., що доставляли селянам сільськогосподарську продукцію (насіння, щепи і т. п.) за зниженими цінами, робили заходи за допомогою інформаційно-педагогічної діяльності, видання відповідної літератури для піднесення аґротехнічної культури населення тощо [13, с. 377, 378]. Економічною діяльністю з 1906 р. відала

окрема господарсько-промислова комісія в централі. Заходами «Просвіти» у Львові в лютому 1909 р. відбувся перший український Просвітньо-економічний конґрес з нагоди 40-ліття товариства, у якому взяли участь українські освітні й економічні діячі з різних частин України [11, с. 85].

З галицькою «Просвітою» тісно співпрацювали українські діячі з підросійської України, де в силу несприятливих політичних умов, жорстких антиукраїнських репресій царизму перші осередки товариства на зразок галицьких виникли лише на початку XX ст., під час Першої російської революції 1905–1907 рр. Маловідомий український письменник Д. Спека наприкінці 1869 р. приїжджав до Львова, де, зайшовши до місцевої «Просвіти», записався в члени товариства (під номером 125). «Був це перший член львівської «Просвіти» з Великої України» [3, арк. 182], – наголошував К. Студинський. Пізніше, в кінці XIX – на початку XX ст., вписування наддніпрянських діячів у дійсні або почесні члени народовських товариств у Галичині стало звичним явищем. Так, серед почесних членів «Просвіти» на зламі XIX–XX ст. були В. Антонович, М. Грушевський, П. Житецький, М. Лисенко, М. Старицький, Є. Чикаленко та ін. Галицька «Просвіта» отримувала від українських діячів з Наддніпрянщини ідейну і матеріальну підтримку, зокрема з товариством підтримували зв’язки В. Антонович, М. Лисенко, Леся Українка, А. Кримський, М. Коцюбинський тощо [14, с. 4, 9].

Дізнавшись про заснування «Просвіти», колишній діяч Кирило-Мефодіївського братства В. Білозерський написав лист до голови товариства російською мовою, надрукований народовським журналом «Правда» у Львові в 1869 р. (ч. 10) без підпису [12, с. 91, 92]. Щоб уникнути можливих переслідувань російського царизму, тодішній редактор «Правди» А. Вахнянин зберігав ім’я автора в таємниці «перед найближчими співробітниками», про що пізніше особисто розповів своєму зятю К. Студинському [2, арк. 57, 58]. У листі В. Білозерського висловлювалося привітання новоствореному товариству «Просвіта», мета якого полягала в тому, щоб визволити народ «отъ гибельныхъ вліяній и пороковъ, а, слѣдовательно, и при-

вести къ благосостоянію …». На його думку, це можливо було зробити єдиним шляхом, який, власне, вибрало товариство, бо, за словами автора, «едва ли въ цѣлой Европѣ найдется простой народъ менѣе просвѣщенный и болѣе порабощенный нуждой, пьянствомъ и жидами, коль Русины» [12, с. 92]. Співпраця українських діячів по обидва боки австро-російського кордону сприяла розвитку діяльності товариства «Просвіта».

Діячі «Просвіти», як правило, працювали «волею серця», на громадських засадах, але в конституційних умовах Австро-Угорщини мали певну фінансову допомогу на видавничу діяльність від влади. За сприянням віцемаршалка сейму Ю. Лаврівського «Просвіта» з 1870 р. почала отримувати щорічну матеріальну підтримку (в сумі 2 тис. австрійських крон, пізніше – дещо більшу), що в окремі роки не виплачувалася. Усього за австрійської влади, за підрахунками В. Дорошенка, на підтримку діяльності товариства від держави, включаючи крайові фонди допомоги в структурі Галицького сейму, надійшло понад 400 тис. крон [8, с. 29, 30]. Однак не менш вагоме значення для розвитку просвітницького руху мали пожертвування з боку патріотичної української громадськості, заможних верств суспільства. Одним із перших меценатів «Просвіти» був її тодішній голова В. Федоро́вич з пожертвою (1875 р.) 24 000 корон (для порівняння, членські внески давали в той час близько 1 000 корон). Згодом було створено низку фундацій, що мали спеціальне призначення, зокрема стипендії для молоді (фонди о. С. Качали, графа М. Тишкевича та ін.). Згідно з волею власника М. Малецького в 1909 р. «Просвіта» успадкувала в с. Угерцях Винявських Рудківського повіту (сучасна Львівська область) 354,5 морги землі й лісу разом із двором і допоміжними спорудами, що були використані для створення економічної школи для дівчат [13, с. 379, 380].

Багатогранна діяльність «Просвіти» в останній третині XIX – на початку XX ст. дала можливість побороти русофільський[2], москвофільський світогляд серед значної частини галицько-руського суспільства, що спроневірилося в перспективи самостійного національного розвитку. Психологічне підґрунтя для розвитку русофільських поглядів створили політичні умови, що мали вкрай несприятливий вплив на національний рух у краї: з одного боку, жорсткі антиукраїнські репресії в Росії, особливо після Емського указу 1876 р., що зберігав чинність понад чверть століття, а, з другого, – перетворення Галичини, по суті, в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії. Наріжним ідеологічним каменем русофільства була теза, що галицькі русини – це «малоруська» частина єдиного в історичній, культурній і духовній сфері східнослов'янського, панруського простору. Русофільські діячі отримували ідейну і матеріальну підтримку від урядових чинників Російської імперії, що стала очевидною під час судового «процесу Ольги Грабар» над русофілами в 1882 р.[3]. Це посилило аргументи «Просвіти» в ідейній боротьбі проти москвофільства, що поступово принесла успіх, українська національна ідея остаточно перемогла ідеологію «русского міра» в Галичині на початку XX ст.

Таким чином, культурно-освітнє товариство «Просвіта», мабуть, найбільше серед українських громадських організацій австрійського періоду спричинилося до зростання національної самосвідомості галицьких русинів-українців. Без «Просвіти» практично була б неможливою широка політизація українського

---

[2] Термін «русофіл» («русофільство») трактується в сучасній українській мові як «прихильник росіян і всього російського». На противагу «русофілу» вживається слово «русофоб». (*Див.:* Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2004. – С. 1090).

[3] Заарештовані (А. Добрянський, І. Наумович, В. Площанський та ін.) були звинувачені в намірі відірвати Галичину від монархії Габсбургів і приєднати до Росії.

руху в Галичині на зламі XIX–XX ст., перехід його у третю, завершальну стадію національного відродження – політичну або «масову фазу (етап С) національного руху» і відновлення в 1918 р. західноукраїнської держави на уламках Габсбурзької монархії. Діяльність товариства мала ключове значення на шляху культурної та економічної самоорганізації русько-українського населення, що дала можливість для політичної консолідації нації в єдиний організм. Це відкрило шлях для проголошення і розбудови української національної державності на заключному етапі Першої світової війни.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 348 (Товариство «Просвіта», м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 848. – 29 арк.

2. ЦДІАЛ України – Ф. 362 (Студинський К. – академік). – Оп. 1 – Спр. 87. – 79 арк.

3. ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 123. – 282 арк.

4. Алексієвець М. М., Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль, 1999. – 184 с.

5. Арсенич П., Харитон В. Видавнича діяльність «Просвіти» // «Просвіта»: історія, постаті, чин. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-й річниці заснування «Просвіти». – Івано-Франківськ, 1993. – С. 105–113.

6. Вишневський М. Роль видавничої діяльності товариства «Просвіта» у функціонуванні українських науково-популярних видань // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2016. – Вип. 6. – С. 374–381.

7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К., 1996. – 360 с.

8. Дорошенко В. «Просвіта»: її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про «Просвіти» в інших країнах. – Филаделфія, 1959. – 103 с.

9. Зуляк І. Календарі «Просвіти» – важлива складова видавничої діяльності товариства (1869–1939 рр.) / Іван Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Історія». – Тернопіль, 2014. – С. 57–66.

10. Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850–62 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секциї НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – Ч. 64. – 590 с.

11. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, Т. Мельник, А. Середяк. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 232 с.

12. Отвертий листъ зъ-за кордону до голови товариства «Просвіта» // Правда. – 1869. – Ч.10. – 15 марця. – С. 91, 92.

13. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. – Львів, 2014. – 612 с.

14. Полєк В. Діяльність «Просвіти» на Великій Україні // «Просвіта» в історії і культурі українського народу. Матеріали наук. конф., присв. 122-й річн. утв. Товариства «Просвіта», 8 грудня 1990 р. в Івано-Франківську. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 3–12. (67 с.).

15. «Просвіта» Івано-Франківська: минуле й сучасне / За заг. ред. В. Бойка. – Івано-Франківськ, 2000. – 208 с.

16. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття / Ігор Райківський. – Івано-Франківськ, 2012. – 932 с.

17. Райківський І. Мовно-правописні дискусії серед української інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр. / Ігор Райківський // Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма) / наук. ред. І. Орлевич. – Львів, 2016. – С. 112–155.

18. Райківський І. Розвиток українського народознавства в Галичині у першій третині XIX ст. / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – № 8–9. – С. 278–295.

19. Русалка Дністрова». Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін., відп. ред. Ф. І. Стеблій. – К., 1989. – 544 с.

20. Студинський К. З кореспонденциї Дениса Зубрицького (1840–1853 рр.) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII, кн. 5. – С. 1–66.

21. Телешов Н. Записки писателя: Воспоминания и рассказы о прошлом. – М., 1953. – 380 с.

22. Харитон В. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» на селі (на матеріалі с. Черніїв) / Василь Харитон // «Просвіта» в історії і культурі українського народу. Матеріали наук. конф., присв. 122-й річн. утв. Товариства «Просвіта», 8 грудня 1990 р. в Івано-Франківську. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 61–67. (67 с.).

23. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів, 2010. – 228 с.

Igor Rajkivskyj
Ivano-Frankivsk City

Society of Prosvita in the national self-identity of the Rusyn-Ukrainians of Galicia of the Austrian period (XIX – early XX centuries)

Abstract. *The article covers the general contribution of the Prosvita cultural-educational society to the development of Ukrainian national consciousness among the Rusyn-Ukrainians of Galicia. Particular attention is paid to the historical background of the establishment of Prosvita in the context of the national revival of the 19th and early 20th centuries, the main directions of the multifaceted work of the society and its role in the Ukrainian movement under the Austrian authorities, the attitude of the Austrian authorities to it, as well as the relationship of the Galician Prosvita members with the Ukrainian figures of Ukraine.*

Keywords: *Prosvita, cultural and educational society, Ukrainian national movement, national revival, national identity, figure.*

УДК 94(477.83/.86) :070“1868/1914”

Андрій Королько
м. Івано-Франківськ

Статути «Просвіти» – головний чинник організації діяльності філій і читалень українського культурно-просвітницького товариства в Галичині (остання третина XIX – початок XX ст.)

Анотація. *У статті проаналізовані статути «Просвіти» щодо організації діяльності філій і читалень культурно-просвітницького товариства в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст. Офіційні документи першої половини 1890-х років чітко засвідчують, що у своїй роботі на місцях головний осередок «Просвіти» у м. Львові спирався на філії та читальні. Показані статистичні дані діяльності читалень «Просвіти» Калущини в контексті роботи всіх осередків товариства на теренах коронного краю Австро-Угорської монархії. Автор зауважує, що потребує ретельного вивчення діяльність філії і читалень «Просвіти» на Калущині. Слабо дослідженими є практична робота осередків товариства, їх культурно-просвітницька і соціально-економічна праця, відносини з місцевою владою, представниками радикального і русофільського (москвофільського) таборів.*

Ключові слова: *«Просвіта», статут, філія, читальня, головний осередок товариства у м. Львові, Калущина, часопис, культурно-просвітницька робота.*

2018 року виповнилося 150 літ від заснування громадської організації товариства «Просвіта», утвореної 8 грудня 1868 р. у м. Львові з метою культурного розвитку та піднесення національної свідомості українського народу. «Просвіта» поширила діяльність на всі українські землі. Створена в останній чверті XIX ст. організаційна структура на місцях (філія – читальні) підпорядковувалася головному осередку товариства у

м. Львові. Саме на філії і читальні «Просвіти» в умовах політизації національного руху покладалася велика надія в культурному пробудженні українців Австро-Угорської імперії.

Мета статті – проаналізувати статути «Просвіти» щодо організації діяльності філій і читалень культурно-просвітницького товариства в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст.

Діяльність товариства «Просвіта» від часу заснування в 1868 р. до початку Першої світової війни регулювалася статутами 1868, 1873, 1876, 1891, 1906 рр. [12, с. 18–42]. Перший статут надавав «Просвіті» характер наукового товариства, яке мало за мету не тільки ширити просвітні ідеї серед українського народу, але й пізнавати, збирати й видавати твори народної словесності тощо. Другий статут 1873 р. обмежив діяльність товариства через поширення просвіти серед народу. До 1876 р. «Просвіта» займалася не тільки виданням популярних книжечок для народу, але й сприяла виходу у світ шкільних підручників для руських (українських) гімназій. Статут 1876 р. відкрив дорогу для членства в товаристві не тільки для інтелігенції, але й для селян. Головним завданням нового статуту 1891 р. стало поширення просвіти серед всіх верств українського населення краю. Для кристалізації організаційних форм роботи і посилення діяльності головного осередку «Просвіти» у м. Львові потрібно було відкривати нові філії і читальні товариства [6, с. 72]. А тому перші читальні на власних статутах «Просвіта» почала закладати на початку 1890-х рр. [13, с. 1]. Згідно з новим статутом, автором якого був О. Колесса, читальні «Просвіти» за допомогою керівного осередку у м. Львові та філій на місцях мали створювати рільничо-господарські і промислово-торгівельні спілки, щадничі і позичкові товариства, шпихліри та крамниці, влаштовувати відкриті лекції, вечорниці, організовувати господарські і промислові виставки, навчати правильного

ведення сільськогосподарських робіт, відкривати господарські і промислові школи [2, с. 2].

Координувальним центром діяльності низки осередків «Просвіти» на місцях були філії, які розташовувались у повітових містах. Їм підпорядковувалася робота читалень товариства, які зосереджувались по селах і містечках краю. 24 січня 1894 р. керівництвом культурно-просвітницького товариства був прийнятий перший устав (статут) для читалень «Просвіти» [8, с. 1–2]. Згідно з документом, для того щоб заснувати читальню, щонайменше десять членів громади української національності повинні були зголоситись до керівного осередку філії товариства у повіті (якщо його немає, – до головного осередку «Просвіти» у м. Львові). Подання на створення читальні і долучені до них п'ять примірників статуту «Просвіти» мали бути підписані в намісництві і передані філії товариства. Після внесення подання через чотири тижні члени-засновники мали право взятися до відкриття читальні і провести перші загальні збори осередку «Просвіти», інформуючи завчасно про це місцеве староство і керівний осередок товариства у м. Львові. На перших загальних зборах більшістю голосів обирали керівництво читальні з п'яти членів і двох заступників, відтак – голову, заступника голови, секретаря, касира і бібліотекаря. Про всі свої перші рішення читальня «Просвіти» зобов'язувалася інформувати староство. Окрім річних загальних зборів членів читальні товариства, її керівництво періодично зобов'язувалося скликати засідання у справі підготовки і ведення звіту, виборів нового проводу осередку. Про організацію проведення таких заходів інформували староство, повітову філію і головний осередок «Просвіти» у м. Львові. Кожна читальня на початковій стадії своєї діяльності мала право безкоштовно отримати велику кількість книг від головного осередку у м. Львові, а згодом зобов'язана щороку передплачувати книги і часописи товариства

«Просвіта». Читальням дозволялося займатися соціально-економічними справами: відкривати шпихліри (зерносховища. – *А. К.*), крамниці, позичкові каси і каси ощадності [1, с. 1; 7, с. 38–39].

Однією з основних проблем, з якими стикалися засновані читальні «Просвіти», було питання пошуку приміщення для ведення культурно-освітньої роботи. Головний осередок «Просвіти» у м. Львові на початку 1890-х років звертався з проханням до окружних шкільних рад про надання в освітніх закладах краю окремих кімнат для праці читалень товариства. Однак на місцях урядові освітні відомства переважно відмовлялися виконати таке прохання [19, с. 1]. Тому місцеві осередки «Просвіти» для ведення культурно-освітньої роботи або винаймали окремі приватні будинки (переважно просвітян), або ж починали будувати власні хати-читальні.

З 1896 р. головний осередок «Просвіти» у м. Львові запровадив люстрацію читалень, яку здійснював член керівного ядра товариства. У його обов'язки входили перевірка стану читалень і сільських господарств; читання лекцій на господарську тематику тощо [13, с. 2].

На початку 1898 р. на загальних зборах «Просвіти» у м. Львові її голова Юліан Романчук заявив, що в організації діяльності осередків товариства на місцях має бути певна децентралізація. Нагляд за культурно-просвітницькою працею читалень має здійснювати не головний осередок «Просвіти» у м. Львові, а відповідні філії товариства на місцях. Тому з плином часу філія «Просвіти» повинна розташовуватися не тільки в центрі адміністративно-політичного повіту, але й у центрі судового повіту [9, с. 1].

У 1908 р. головний осередок «Просвіти» в м. Львові підготував збірник правил (реґулямін) та інструкцію щодо діяльності філій товариства. Керівний осередок філії, передусім його голо-

ва, є керманичем читалень «Просвіти» у своїй окрузі. У свою чергу, читальні товариства повинні бути вогнищем праці для просвіщення народних мас. Для організації і регулювання такої роботи мають створюватись спеціальні читальняні комісії. Провідники читальняної роботи по селах краю зобов'язані звертати увагу на такі ділянки праці: загальнопросвітню, економічно-господарську і суспільно-правничу. Під час загальнопросвітньої роботи членам читальняної комісії потрібно готувати виступи про життя і побут українського народу крізь призму минувшини та на сучасному етапі (географія, етнографія, статистика, аграрні відносини); про стан українського шкільництва; про збереження народних звичаїв, забав, народної пісні (тут відкривається шлях для знавців фольклористики, етнографії, організаторів селянських хорів і сільського оркестру, аматорських гуртків тощо); про поширення тверезості та курсів боротьби з неписьменністю. Для фахових викладів у читальню необхідно запрошувати лікарів, ветеринарів, інженерів, будівничих, учителів, судових і адміністративних урядників, і навіть війтів та громадських писарів. Про організацію господарських спілок, позичкових кас і крамниць мають вести лекції директори спілок, керівних філій кооперативного товариства «Народна торгівля». У доступній формі про устрій громади, громадську раду, обов'язки їх членів, повітові ради, адміністративні приписи можуть подати цікавий матеріал урядники, адвокати, судді, громадські писарі і війти. Представники читальняної комісії філії «Просвіти» зобов'язані щомісячно відвідувати збори читальні та хоча б раз на рік проводити люстрацію (перевірку) читальні. Щонайменше тричі на рік голова філії «Просвіти» повинен скликати збори голів або обраних відпоручників читалень та всіх мужів довір'я на спільну нараду, на якій мають подаватися методичні поради щодо подальшого ведення читальняної роботи. На останньому ка-

лендарному засіданні заслуховують генеральний звіт про стан діяльності читалень у повіті. Після цього голова філії має відредагувати всі звіти місцевих осередків і загальний звіт про роботу читалень у повіті та надіслати цей матеріал головному осередку «Просвіти» у м. Львові. Окрім цього, голова філії (відпоручник філії) повинен контролювати касове діловодство філії, збір членських внесків, приймати відповідні рішення та надсилати дані до керівного ядра товариства у м. Львові [10, с. 2–3].

Українські газети, насамперед часопис «Діло», періодично друкували статистичні матеріали про роботу філій і читалень «Просвіти» Східної Галичини. Важливо показати динаміку зростання кількості культурно-просвітницьких осередків Калущини та здійснити порівняльну характеристику цих показників з іншими повітами Східної (української) Галичини.

Станом на середину 1897 р. у Східній Галичині функціонувало 13 філій і 459 читалень «Просвіти», серед яких дев'ять читалень у Калуському повіті. У сусідніх до Калущини адміністративних повітах, зокрема Рогатинському діяла одна філія і 24 читальні, Стрийському – одна філія і 22 читальні, Станиславівському – одна філія і 14 читалень, Товмацькому – одна філія і 13 читалень, Коломийському – одна філія і 11 читалень, Долинському – 12 читалень, Надвірнянському – 9 читалень, Жидачівському – 8 читалень, Богородчанському і Бережанському – по 5 читалень. Найбільше у Східній Галичині читалень «Просвіти», окрім Рогатинського і Стрийського повітів, було відкрито в Перемишльському повіті – 34, Борщівському – 23, Львівському – 19, Бібрському – 19 і Тернопільському – 17. Жодної читальні не відкрито у Снятинському повіті [21, с. 213; 11, с. 3].

На середину 1899 р. у 69 населених пунктах Калуського повіту діяло 24 читальні із загальною кількістю 1313 членів

«Просвіти». Проте представник головного осередку товариства у м. Львові вказував, що Калуський повіт у ділянці культурно-просвітницької роботи досі належним чином не організований. Це зумовлено тим, що місцеве українське духовенство симпатизувало ідеям москвофільства, а тамтешні поводирі не мали сміливості проти цього виступити: «Ся політика несьмілости єсть однак хибна, бо тілько явним і рішучим виступом дасть ся живійші елементи з поміж москвофільского табору перетягнути на народний бік а не консолїдациєю та конечним при такій консолїдациї затемнюванєм справи». Член проводу товариства сподівався, що просвітяни Калуського повіту із зростанням серед місцевого населення національної свідомості повернуть у правильне русло культурно-просвітницьку працю та «переведуть у себе нашу народну орґанїзацию». Щоправда, у порівнянні з іншими повітами Східної Галичини, просвітянський функціонер високо оцінив роботу осередків «Просвіти» Калуського повіту [18, с. 1].

Згідно з іншими статистичними даними, підготовленими головним осередком товариства «Просвіта» у м. Львові наприкінці 1899 р., у Калуському повіті функціонували 24 читальні (планувалося створення ще однієї), з яких 19 прислали звіти про свою роботу (у їх складі перебувало 1313 членів, серед яких 60 жінок; найкраще розвивалися осередки товариств у селах Хотінь (нині входить до складу м. Калуш), Голинь, Мислів і Томашівці; у с. Голинь діяли дві читальні, з яких одна числилася як «чисто жіноча», до складу якої входило 45 членів). Ці 19 читалень Калущини передплачували 50 українських часописів, отримали в дарунок від керівництва «Просвіти» 1 200 книг загальною вартістю 384 австрійських корон. 15 читалень «Просвіти» Калуського повіту надіслали звіти про роботу своїх бібліотек до головного осередку товариства у м. Львові. У цих книгозбірнях сіл Калущини містилося

1 600 примірників книг, з яких 1 427 дозволялося брати читати додому. Краяни Калущини найбільш охоче читали книги релігійного і господарського змісту. «Живійшу» участь у читанні книг обійняли жителі с. Голинь Калуського повіту. З 19 читалень «Просвіти» Калуського повіту, які надіслали звіти про свою роботу, сім мали свої крамниці, чотири – позичкові каси і щадниці, три – шпихліри (зерносховища), два осередки товариства мали власні будинки. У дев'яти громадах Калуського повіту керівниками читалень «Просвіти» були греко-католицькі священики, з них два провадили свою культурно-просвітницьку роботу на «добре» («відмінно»), шість – «правильно» («добре») і два – «слабо» («задовільно»). В інших десяти громадах Калуського повіту очільниками читалень «Просвіти» були селяни, з них, відповідно, «добре», «правильно» і «слабо» виконували свою культурно-просвітницьку працю два, сім і один просвітянин [20].

На зламі XIX і XX ст. (1899 р.) у сусідніх до Калущини повітах Східної Галичини ситуація щодо кількості осередків товариства виглядала таким чином: у Рогатинському повіті (102 населені пункти) діяли 34 читальні, в яких перебувало 1 122 члени [15, с. 2], Стрийському (102) – 31 читальня та 1 307 членів [16, с. 1]; Товмацькому (59) – 21 читальня та 1 382 члени [16, с. 1]; Станиславівському (75) – 19 читалень та 876 членів [16, с. 1]; Долинському (87) – 17 читалень та 1 139 членів [14, с. 1]; Коломийському (75) – 17 читалень та 416 членів [15, с. 2]; Бережанському (75) – 14 читалень [17, с. 1], Надвірнянському (38) – 12 читалень [18, с. 1]; Богородчанському (39) – 11 (чинних лише 7) читалень та 386 членів [17, с. 1]; Самбірському (87) – лише 7 читалень та 102 члени [15, с. 2].

Станом на початок 1902 р., на 69 громад Калуського повіту функціонувала 31 читальня. Для порівняння, в сусідніх до Ка-

лущини адміністративних повітах: Долинському – з 87 громад читальні «Просвіти» функціонували в 28 населених пунктах; на Рогатинщині серед з 99 населених пунктів функціонували одна філія в м. Рогатині і 46 читалень; Станиславівському – з 75 громад працювали одна філія в м. Станиславові і 37 читалень; на Товмаччині серед 64 населених пунктів діяла одна філія «Просвіти» в м. Товмачі та 33 читальні; Бережанському з 75 населених пунктів функціонували одна філія в м. Бережани та 31 читальня; Коломийському з 57 громад діяли одна філія в м. Коломиї та 24 читальні; на Самбірщині з 87 населених пунктів працювали одна філія в м. Самборі і 9 читалень; Богородчанському – з 39 громад читальні «Просвіти» функціонували в 13 населених пунктах; Надвірнянському – з 48 населених пунктів працювали 19 читалень [3, с. 1].

На жаль, в 1903 р. у Калуському повіті не було засновано жодної читальні товариства «Просвіта» (у цьому році в Східній і Західній Галичині нові читальні читальні «Просвіти» також не були відкриті в таких повітах: Березівський, Горлицький, Грибівський, Краківський, Короснянський, Ланцутський, Новосанчський, Яслівський (польськомовні повіти) і Турківський). Тим часом як у Бережанському повіті відкрито аж 12 нових читалень, у Стрийському, Станиславівському і Надвірнянському – по шість читалень, у Самбірському – 5, у Долинському і Коломийському – по чотири, у Рогатинському – три, у Товмацькому і Богородчанському – по дві. Найбільше читалень «Просвіти» у Східній Галичині відкрито у Збаразькому (16), Золочівському (10), Равському (8) і Сяноцькому (8) повітах [4, с. 1].

Наступного 1904 р. у Калуському повіті заснована тільки одна читальня (загалом їх було 32) (власне, по одній читальні відкрито і в сусідніх Стрийському (52) та Богородчанському (16) повітах). Натомість, у Станиславівському повіті (49) відкрито аж шість нових читалень, Рогатинському (52) і Старосамбірському

(23) – по чотири, Товмацькому (38) – три, Долинському (34) і Надвірнянському (25) – по дві, Коломийському (28) – жодної читальні. Найбільше в 1904 р. у Східній Галичині читалень товариства засновано в Самбірському повіті – двадцять [5, с. 1].

У 1908 р. головним осередком «Просвіти» у м. Львові був здійснений детальний огляд роботи читалень українського культурно-просвітницького товариства Галичини. У газеті «Діло» в опублікованій розгорнутій таблиці були поміщені такі інформативні колонки: скільки у повіті є громад та, відповідно, скільки функціонує читалень «Просвіти»; скільки при читальнях товариства є хорових колективів, аматорських гуртків, крамниць, позичкових кас і шпихлірів. В останній колонці вказувалося, які читальні у повіті мають понад 100 членів та за кількістю книг в бібліотеці – понад 200 примірників [22, с. 2]. Серед 69 громад Калуського повіту функціонували 47 читалень, в яких діяли п'ять хорових колективів, жодного аматорського гуртка, шість крамниць, шість позичкових кас і один шпихлір. Активними були читальні с. Хотінь (111 членів), с. Голинь (102 члени, 200 книг у бібліотеці), м. Калуш (200 членів), с. Лука (155 членів), с. Новиця (450 книг у бібліотеці), с. Сівка в.(Войнилівська) (150 членів) [22, с. 2].

Найбільше читалень у Східній Галичині відносно кількості громад у 1908 р. було розташовано в Гусятинському (53 читальні на 50 громад), Чортківському (43 читальні на 44 громади) і Надвірнянському (31 читальня на 33 громади) повітах. Проте найбільше культурно-просвітницьких осередків було в Тернопільському (69), Львівському (67), Рогатинському (66), Стрийському (64), Перемишльському (62), Золочівському (60) повітах. Найменше читалень у гірських і передгірських повітах – у Ліскському (7) і Турківському (16) [29, с. 2].

Отже, «Просвіта» несла в народні маси культуру, знання й національну свідомість і була важливим чинником консолідації

галицьких українців. Діяльність культурно-просвітницького товариства регламентувалася статутами. Офіційні документи першої половини 1890-х рр. чітко засвідчують, що у своїй роботі на місцях головний осередок «Просвіти» у м. Львові спирався на філії та читальні. Практична робота місцевих осередків «Просвіти» висвітлювалася в тогочасній українській газетній періодиці Східної Галичини.

Таким чином, потребує ретельного вивчення діяльність філії і читалень «Просвіти» на Калущині. Слабо дослідженими є практична робота осередків товариства, їх культурно-просвітницька і соціально-економічна праця, відносини з місцевою владою, представниками радикального і русофільського (москвофільського) таборів. Доцільно матеріали тогочасної української газетної періодики зіставити з архівними матеріалами ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів» (звіти філій і читалень, листування їх з головним осередком товариства у м. Львові) і ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів» (інформація про реєстрацію філій і читалень «Просвіти») Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, а також з поодинокими документами Державного архіву Івано-Франківської області, для об'єктивного і ретельнішого дослідження діяльності осередків товариства на Калущині в останній третині XIX – на початку XX ст.

Джерела та література

1. Загальнû зборы тов. «Просвѣты» // Дѣло. – 1898. – 21 сѣчня (2 лютого). – Ч. 16. – С. 1.

2. Загальнû Зборы товар. Просвѣта. (Конець) // Дѣло. – 1890. – 13 (25) серпня. – Ч. 182. – С. 1–2.

3. Народна орґанїзация // Дїло. – 1903. – 25 сїчня (7 лютого). – Ч. 20. – С. 1.

4. Наша просвітня робота в 1903-ім роцї // Дїло. – 1904. – 3 (16) січня. – Ч. 2. – С. 1.

5. Наша просьвітна орґанїзация в роцї 1904 // Дїло. – 1905. – 18 (31) січня. – Ч. 13. – С. 1.

6. Новый статут Товариства «Просвѣта» // Батькôвщина. – 1891. – 22 марта (3 цвѣтня). – Ч. 12. – С. 72.

7. Першій уставъ для Читалень «Просвѣты» ухваленый головнымъ выдѣломъ товариства «Просвѣта» у Львовѣ дня 24 н. ст. сѣчня 1894 року // Читальня. Письмо зъ Просвѣты. – 1894. – 24 лютого (6 марта). – Ч. 4. – С. 38–39.

8. Першій уставъ для Читалень «Просвѣты» ухваленый Головнымъ Выдѣломъ товариства «Просвѣта» у Львовѣ дня 24 н. ст. сѣчня 1894 р. // Дѣло. – 1894. – 19 (31) січня. – Ч. 14. – С. 1–2.

9. Промова головы товариства «Просвѣты» Юл. Романчука на загальныхъ зборахъ // Дѣло. – 1898. – 22 сѣчня (3 лютого). – Ч. 17. – С. 1–2.

10. Регулямін і інструкция для виділу філії «Просьвіти» // Діло. – 1908. – 5 червня (23 мая). – Ч. 124. – С. 2–3.

11. Рухъ въ рускихъ товариствахъ // Дѣло. – 1897. – 5 (17) липня. – Ч. 150. – С. 3.

12. Середяк А. Діяльність товариства «Просвіта» в 1868–1914 рр. // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, І. Мельник, А. Середяк. – Львів ; Краків ; Париж, 1993. – 232 с. – С. 18–42.

13. Сорок літ діяльности «Просьвіти» // Діло. – 1908. – 8 грудня (25 падолиста). – Ч. 276. – С. 1–2.

14. Справозданє Народного Комітету. (Дальше) // Дѣло. – 1900. – 26 червня (9) липня. – Ч. 142. – С. 1–2.

15. Справозданє Народного Комітету. (Дальше) // Дѣло. – 1900. – 28 червня (11 липня). – Ч. 144. – С. 1–2.

16. Справозданє Народного Комітету. (Дальше) // Дѣло. – 1900. – 1 (14) липня. – Ч. 146. – С. 1–2.

17. Справозданє Народного Комітету. (Дальше) // Дѣло. – 1900. – 5 (18) липня. – Ч. 149. – С. 1–2.

18. Справозданє Народного Комітету. (Дальше) // Дѣло. – 1900. – 7 (20) липня. – Ч. 151. – С. 1–2.

19. Справозданье зъ дѣятельности Товариства «Просвѣта» за часъ вôдъ 1 сѣчня 1892 до 31 грудня 1893 року // Дѣло. – 1894. – Ч. 11. – С. 1–2.

20. Стан Читалень «Просьвіти» в році 1899 [вкладена таблиця] // Справозданє з діяльности Товариства «Просьвіта» за час від 1. січня

1898 до 31. грудня 1899. – Львів : З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1900.

21. Філіи и читальнѣ Просвѣты // Свобода. Письмо політичне, просвѣтне и господарске для народу. – 1897. – 3 (15) липня. – Ч. 27. – С. 213–214. – Рубр.: Вѣсти зъ Товариства «Просвѣта».

22. Читальні товариства «Просьвіта» // Діло. – 1908. – 2 червня (20 мая). – Ч. 122. – С. 2.

Andrij Korolko
Ivano-Frankivsk City

Regulations of «Prosvita» is the main factor in the organization of the affiliates and reader's rooms of the Ukrainian cultural and educational community in Galicia (the last third of the nineteenth and early of twentieth century)

Abstract.*The article analyzes regulations of «Prosvita» on the organization of the affiliates and readers of the cultural and educational community in Galicia in the last third of the XIX – early XX centuries. The official documents of the first half of the 1890's clearly show that in its field work, the main office of Prosvita in Lviv was based on branches and reading rooms. The statistics of activity of readers of «Enlightenment» of Kalush region in the context of the work of all branches of the company on the territory of the crown of the Austro-Hungarian monarchy are shown. The author observes that he needs a thorough study of the activities of the branch and readers of «Prosvita» in Kalush. Weakly investigated is the practical work of the centers of the society, their cultural and educational and socio-economic work, relations with local authorities, representatives of the radical and Russophilian (Muscophile) camps.*

Keywords: *Prosvita, statute, branch, reading room, main branch of society in the city of Lviv, Kalush, journal, cultural and educational work.*

УДК 808.2:821.161.2-92-94](092)

Андрій Франко
м. Львів

Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів»

Анотація. *Висвітлено історико-літературознавчі особливості та джерелознавчі, археографічні аспекти евристичних, камеральних та едиційних тонкощів редакційно-видавничого внеску Івана Франка у фахову підготовку до друку збірок документів і матеріалів та досліджень, уміщених у двох томах (т. II, VIII) видавничої серії НТШ (Наукового товариства ім. Тараса Шевченка) «Українсько-руський архів».*

Ключові слова*: І. Франко, НТШ (Наукове товариство ім. Тараса Шевченка), видання «Українсько-руський архів», дискурс, рукописи, публікація, контекст, редагування, текстологія.*

У 1906 р. (18 квітня), згідно із записами рукописної «Книги протоколів історично-філософічної секції НТШ за 1893–1913 рр.», науково-творче Товариство «академічного типу», продовжуючи славні традиції багатотомової публікації «Руської історичної бібліотеки» (редактор О. Барвінський), застосувавши доцільний її поділ на дві частини, заснувало нову серію видань п. н. *«Українсько-руський архів»* [16, арк. 64 зв.; 22, с. 408]. До 1914 р. (за життя Івана Франка) побачило світ десять томів (точніше, випусків, оскільки деякі з них були складовими частинами, за нумерацією, одного тому) цього видання, а загалом до 1925 року було оприлюднено п’ятнадцять томів [46, с. 1–101]. Перший, шостий і сьомий томи видання присвячено «Опису рукописів Народного дому з колекції А. Петрушевича» (1906, 1911) [1, с. 28], які упорядкував І. Свєнціцький (рукописи львівських збірок, вип. 1–3) [31, ч. 1–3]. «Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр.», що їх опрацював М. Тершаківець, фігурують у томі III (1907), «Матеріяли до історії шкільництва в Галичині XVIII і XIX вв.», які підготували до друку І. Свєнціцький, Ю. Кміт, С. Томашівський (автор вступу, що виконував також функції редактора) [82,

с. 527–528] та І. Кревецький, сформували том IV (1909) [50, с. 89]. М. Возняк упорядкував у п'ятому томі видання зібрання творів п. н. «Філологічні праці Івана Могильницького» (1910), що вміщує статті щойно згаданого вченого з мовознавства, а до проблемно-тематичного змісту томів IX і X творчо «інкорпорував» першу і другу частини (випуски) збірки п. н. «Матеріяли до української поезії і вірші: тексти й замітки» (1913, 1914), третя, завершальна, частина якої вийшла в світ уже в міжвоєнний період у 1925 р. (том XI) [22, с. 408]. І. Франко підготував до друку такі археографічні «колекції» документів та супровідні студії: п. н. «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 рр. Збірка документів і розвідка «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.» (том II, 1907) і п. н. «Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Нові матеріяли» (том VIII, 1912). Цей видавничий проект було розроблено за науково-організаційного сприяння та з ініціативи М. Грушевського, яку він «озвучив» на «сходинах» зазначеної вище секції 10 серпня 1903 р., з метою публікації на базі першоджерел оригінальних праць, збірок дрібних документів, архівних записів, рукописних матеріалів та інших джерельно-археографічних відомостей історико-літературного характеру [33, с. 40, 43; 62, с. 50; 34, с. 49].

Як додаток до «наскрізь наукової праці» «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» [76, с. 7–122], яку І. Франко написав ще в 1898 р., учений видав у 1907 р. окремим, за послідовним підрахунком, другим томом «Українсько-руського архіву» під титульною бібліографічною назвою: «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 р. Збірка документів і розвідка «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.» Львів, накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1907, LXXXIV, 168 с. (Українсько-руський архів, видає історично-філософічна секція Наукового товариства імени Шевченка, т. 2. «Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII–XIX в.» Вип. 1) [5; 62; 63; 64].

Праця І. Франка, написана у формі передмови-нарису до збірки документів, має пагінацію римськими цифрами, яка в текстах документів позначена арабськими цифрами. Вчений

також умістив резюме німецькою мовою (стор. LXXVIII–LXXXIV).

Згадана вище збірка матеріалів, короткий зміст якої подавало видання «Хроніка НТШ» [84, ч. 26, вип. 2, с. 10; ч. 28, вип. 4, с. 10], присвячена висвітленню селянського питання на західноукраїнських землях у перших десятиліттях австрійського володіння Галичиною – першій половині XIX ст. [20, с. 189]. Вступний нарис-студію (до цієї збірки актів) п. н. «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.» (без документів), що його «відчитав» І. Франко на черговому засіданні історико-філософської секції Товариства 25 грудня 1906 р. [16, арк. 70], було також оприлюднено окремою книжечкою (Львів, 1907. – LXXVII с.). У цьому джерелознавчо-археографічному контексті розгляду питання варто зауважити, що, на слушну думку відомого історика Івана Тиміва, це перша в історичній науці монографічна праця з цієї тематики [43, с. 61].

У «предметному вступі» І. Франко розкрив новизну і актуальність теми дослідження, вказував на використані джерела (розділ І), подав характеристику юридичного стану «мужиків» Галичини наприкінці XVIII ст. (розділ ІІ), стислий опис діяльності галицьких т. зв. станів за часів цісаря Йосифа ІІ та їх становище в панщизняних відносинах (розділ ІІІ), фактологічно «змалював» історію заснування громадських шпихлірів у Чехії, Моравії та Галичині і відтворив реакцію галицького «Станового виділу» на цісарський патент 1788 р. (розділ IV), який задекларував створення шпихлірів (комор або громадських складів страхового зерна в Галичині [1, с. 28; 46, с. 8]), що належали радше до адміністративної, аніж до політичної системи, охарактеризував розвиток організації шпихлірів за часів правління наступників цісаря Йосифа ІІ – Леопольда ІІ і Франца І (про це питання йдеться відповідно у розділах V і VI) та історію реорганізації, скасування і ліквідації шпихлірового фонду, – загалом доволі розлоге дослідження складалось з десяти розділів [72, с. 621–698].

До збірки документів, що її упорядкував І. Франко на основі друкованих матеріалів та рукописів, нагромаджених у бібліотеці Оссолінських і книгозбірні Наукового товариства

ім. Т. Шевченка, увійшли: губерніальний рескрипт «до Станового виділу» про створення шпихлірів, офіційна відповідь президії цієї установи на урядовий проект «щодо їх заснування», перелік шпихлірових фондів станом на 1794 р., «сумарій» – рукописна праця К. Процінського (урядника колишньої державної бухгалтерії, що була скасована ще в 1856 р.) про шпихліровий фонд, скарги громад на утиски поміщиків та інші матеріали [20, с. 189]. Про жорстокість поміщицького гніту та безправність селян свідчить уривок із скарги громад Ступниці і Котовані на свого поміщика: «Як тільки над нами почав панувати його милість знатний пан Антін Дверницький, теперішній наш поміщик, то нас безправно на протязі двох з половиною років жорстоко карано: били киями по голові, по плечах, по руках, а потім клали і тримали так, що один сидів на ногах, а другий на голові, а двох били киями, а в кінці били ногами і знущалися над нами, як хотіли <…>» [5, с. 149].

Обґрунтовуючи в «просторій передмові» археографічні аспекти вибору теми дослідження і висвітлюючи історіографічно-джерельну базу наукової роботи, вчений констатував: «Справа заснування, довголітнього існування і розвою а нарешті розв'язання громадських шпихлірів, зглядно шпихлірового фонду в Галичині, досі не то що не оброблена, але майже навіть не порушена в науці. В давніших підручниках галицького панщизняного права, видаваних з офіціяльним характером <…>, не подають ніякої згадки, ніякого сліду тої інституції. <…> Та важне те, що й пізніші публікації про історію панщизняних відносин у Галичині так само промовчують довголітнє існування і долю сеї інституції» [5, с. IV]. Відтак І. Франко зазначав, що йому вдалося-таки знайти лише дві принагідні згадки про галицькі шпихліри: в книжці, за висловом ученого, «бувшого синдика» Галицького Товариства Кредитового Земського, доцента Львівського університету Владислава Острожинського під титульним заголовком «Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, jego powstanie i półwiekowy rozwoj» (Львів, 1892) [101, s. 2–20] і в статті Броніслава Лозінського «Z czasów i aktów dominikalnych. Przyczynek do historyi administracyi w Galicyi», що вийшла в світ у 1906 р. у львівському виданні «Kwartalnik Historyczny», друко-

ваному органі Towarzystwa Historycznego (Історичного товариства) [97, s. 252–285]. До слова, український археограф згодом опублікував у «Записках НТШ» у 1907 р. свою критичну рецензію на згадане вище дослідження Б. Лозінського [79, с. 201–202]. В оглядовій статті І. Франко, зокрема, зазначав: «Отся інтересна стаття – перша, наскільки знаю, в польській історичній літературі проба використання рукописних т[ак] зв[аних] Circularienbücher або Gestionsprotokolle для відтворення одної частини панщизняних відносин у Галичині. Автор покористувався кільканадцятьма томами таких циркулярів, що зберігаються в бібліотеці Оссолінських, і на їх підставі рисує поперед усього інтересний для тих часів тип мандатарія. <…> Окремий розділ присвятив автор часові конання панщизняних відносин <…>» [79, с. 201–202].

Пошукова праця І. Франка у віденських архівах не принесла помітних результатів. Науковець ретроспективно пригадував: «Зацікавлення громадськими шпихлірами в Галичині почалося у мене, можна сказати, від найвчаснішого дитинства. Мій батько зазнав багато з тих часів і ще 1831 р. в часі холери був свідком пам’ятного спалення упирів у Нагуєвичах. Він і інші, старші від нього господарі, що часто сходилися на поговірки в батьковій кузні, згадували не раз і про громадські шпихліри за панщизняних часів <…>. Прибувши до Львова на університет, я від початку 80-их років почав займатися давнішою історією Галичини, прочитуючи друковане, а також рукописи, нагромаджені в бібліотеці Оссолінських. Одна з перших речей, які тут попали мені під руки, був рукопис число 2866 <…>» [72, с. 622]. Молодий учений прочитав і скопіював текст архівної знахідки, який через декілька десятиліть став джерельно-документальною основою другого тому видання «Українсько-руський архів» (с. 83–117). І. Франко спробував зацікавити зайнятись археографічно-джерелознавчим раритетом Ю. Целевича і тодішнього голову Товариства ім. Т. Шевченка К. Сушкевича, котрий взявся «розвідати і розпитати» про маловідому справу, з автентичними особливостями якої був глибоко ознайомлений «русин з роду» (але не за духом і самоідентифікацією), один з провідних чиновників колишньої «державної бухгалтерії», автор праці про шпихліри

Кароль Процінський. Результатом тієї бесіди, вочевидь, виявилась ота сама, «вожделенна» для фахового дослідника, збірка документів про галицькі шпихліри, яка по смерті К. Сушкевича опинилася в бібліотеці Товариства ім. Т. Шевченка. У розлогій «преамбулі» до збірки рукописних артефактів І. Франко зауважив: «Документів, із яких заховалися почасти брульйони, почасти канцелярійні оригінали, а почасти новіші копії або переклади, знайшлося всього 17, не вчисляючи сюди самого сумарія, зробленого К. Процінським» [72, с. 623]. Учений отримав згоду історико-філософської секції НТШ на публікацію документів і матеріалів разом із сумарієм К. Процінського. Відтак І. Франко акцентував увагу на розширенні тематичного змісту другого тому «Українсько-руського архіву»: «Вже в протязі друкування, натикаючися часто в тих документах на рахунки з т[ак] зв[аних] преграваційних кар, що творили частину шпихлірового фонду, я постановив додати до збірки Процінського ще пару документів про "преграваціі", що кидають ярке світло не лише на справу шпихлірів, але й загалом на панщизняні відносини в Галичині до 1848 р. Вихідною точкою тут був для мене другий том неоціненної рукописної збірки ч[исло] 525 бібл[іотеки] Оссол[інських], власне том найважніший для історії панщизняних відносин у XVIII в. <…>» [72, с. 623]. Цей том через ряд об'єктивних причин не зумів опрацювати О. Терлецький у своєму дослідженні про панщину. До згаданих вище документів XVIII ст. І. Франко додав ще чотири «пізніші, часткового значення, відгуки селянських жалоб на утиски, що тяглися довгим рядом від кінця XVIII в. аж до 1848 р. і ще й геть-геть дальше» [72, с. 623].

Історіограф І. Франко послуговувався різноманітними маловідомими і друкованими відомостями, що становили широку джерельну основу науково-довідкового апарату другого тому «Українсько-руського архіву», а саме: енциклопедичними статтями, історико-правничими документами, зокрема, проектом галицької конституції 1790 р. п. н. «Projekt galicyjskiej konstytucyi 1790/[17]91» (Львів, 1893), який «відтворив» Станіслав Старжинський (Stanisław Starżyński) [103], розвідкою Владислава Лозінського (Władysław Łoziński) про «закон і звичаї

на Червоній Русі» в першій половині XVII ст. п. н. «Prawem i lewem; obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku» (2-е вид., Львів, 1894) [99, т. 1, 2], яку український історик С. Томашівський різноаспектно «зрецензував» у «Записках НТШ» (1906) (LXX (70), кн. 2) [44, с. 205–209], тритомовим дослідженням Людвіга Клюнкера (Ludwig Klunker) «Die gesetzliche Unterthans-Verfassung in Galizien: aus dem Wortlaute der bis auf die neueste Zeit erflossenen Verordnungen systematisch zusammengestellt» (Львів, 1845–1846, т. 1–3) [88, bd. 1–3], а також працями Карла Грюнберга (Грінберга) (Karl Grünberg) «Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien» (про скасування кріпосного права і дозвіл більш поміркованих, «вільніших» селянських відносин у Чехії, Моравії і Сілезії) (Лейпциг, 1893–1894) [92], Франца Кронеса (Franz Krones) п. н. «Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert bis auf die Gegenwart» («Сучасна історія Австрії з XVIII ст. до наших днів») (Берлін, 1879) [93, s. 1–798], важливою історико-статистичною роботою науковця чеського походження Едварда Воднаржіка (Edward Vodnařik) п. н. «Geschichte und Statistik der mährishen Contributions-Vorschusskassen…» (Брно, 1886) [106], джерелознавчою працею згаданого вище Броніслава Лозінського «Galicyjski sejm stanowy, 1817–1845», що вийшла у світ у 1905 р. у Львові окремим виданням [95, s. 1–162], а також у 1906 р. у журналі історичного профілю знань п. н. «Kwartalnik Historyczny» [96, s. 166–224]. Чимало державотворчих історико-політичних, суспільно-громадських і статистично-господарських даних [91, s. 1–526] про «станові відносини» в Галичині [12, с. 1–752] міститься в зазначеній вище (останній у широкому переліку) фундаментальній праці. Насичене «автентичними», фактологічними відомостями історико-економічне дослідження Бр. Лозінського піддав археограф І. Франко посутній критико-аналітичній рецензії у «Записках НТШ» (1907) [78, с. 200–201]. На шпальтах часопису «Kwartalnik Historyczny» було вміщено також контроверсійну полемічну статтю про «галицькі стани» С. Старжинського п. н. «Kilka slów o Stanach galicyjskich…» (1906) [102, s. 171–173] з приводу виходу в світ зазначеної вище наукової

роботи Б. Лозінського. До речі, І. Франко доволі компетентно, фахово, інтертекстуально приєднався до «заочного» полемічного обговорення, вмістивши на сторінках «Записок НТШ» (1907) «реферативну» статтю на рецензію С. Старжинського (т. LXXV (75), кн. 1) [81, с. 200–201]. Критик зауважив, що польський правознавець, професор Львівського університету (депутат австрійського парламенту та галицького сейму), істотно, конструктивно доповнивши працю Б. Лозінського «в своїх увагах про вживання польської мови в урядóванню станів (с. 191 і д[алі]) <…>» [81, с. 201], залучив до науково-джерельної бази роботи «10 документів, вийнятих з різних архівів, що причиняються до освітлення історії станів у р. 1817–1823» [81, с. 201]. З метою якомога повноціннішого упорядкування збірки документів і глибшого, ґрунтовнішого студіювання проблемно-тематичного кола питань у розвідці п. н. «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.» український учений опрацював ще одне дослідження Б. Лозінського з цієї проблематики під назвою «Z historii Stanów Galicyjskich» («Biblioteka Warszawska», 1904) [98, s. 218–223], якому присвятив рецензію в «Записках НТШ (1905) (т. LXIII (63), кн. 1) [80, с. 24–25].

Готуючи до друку зазначені вище студії (дослідження і «виявлені» джерела) з архівної справи та документознавства, вчений творчо використав і власні археографічні надбання та знахідки. Науковець, зокрема, залучив опрацьовані відомості в його історико-економічній, «статистичній» студії п. н. «Грималівський ключ в р. 1800», що була надрукована у виданні НТШ «Часопись правнича і економічна» в 1900 р. [70, с. 1–51]. Окрім опису п. н. «Інвентар ключа Грималівського, на рік 1800 списаний» (обсягом 400 сторінок), І. Франко послуговувався також статистично-топографічним довідником К. Ожеховського, на основі якого та на базі інших друкованих і деяких маловідомих джерел звів свої статистичні дані від 1800 р. до 1890 р. за групами і категоріями населення так званого «ключа Грималівського», що складався з трьох містечок (Грималова, Товстого і Тернoруди) і 32-ох сіл та присілків. Під час упорядкування збірки «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 р.» сумлінний археограф творчо скористався також таблицями «людности та її

приросту» за 1800–1890 рр., ґрунтової «посілости» і панщизняної «повинности», статистичними «підрахунками» щодо соціально-економічного та історико-адміністративного аналізу становища сіл і фільварків означеного району під назвами: «Данини», «Чиншівники», «Церковні добра», «Ґрунти домінікальні». І. Франко залучив до текстологічного «автентичного контенту» другого тому видання «Українсько-руський архів» інвентарні документи, зокрема, «інвентар Сенявського для Грималова <…> із тим станом повинностей, який застала Австрія <…>» [72, с. 626–627]. Варто наголосити на тому, що науковець подав свої «джерела і уваги» щодо «заводження інвентарів» [72, с. 627] *в його фундаментальній історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині»* [74, т. 47, с. 7–122], *археографічним додатком до якої стала збірка документів про шпихліри.* В передмові-нарисі І. Франко неодноразово згадував про незакінчену монографію «Літературні стремління галицьких русинів. 1772–1872» О. Терлецького. Редактор «інкорпорував» деякі опрацьовані матеріали і наукові спостереження з глибокого «резервуару» дослідження згаданого щойно літературного критика, що друкувалося під псевдонімом «Ів[ан] Заневич» у 1894–1895 рр. у часописі «Житє і слово», який редагував І. Франко. З позитивною рецензією на артикульовану вище збірку І. Франка (оприлюднену в т. ІІ «Архіву») виступив у «Літературно-науковому віснику» (1907, т. 37) учень львівської історичної школи М. Грушевського [41] І. Джиджора [7, с. 366–368].

Отже, креативно, концептуально, історико-компаративістично студіюючи, правдиво, майстерно реконструюючи у текстографічному «форматі» історію заснування та скасування громадських шпихлірів у Галичині (всебічно подаючи її документальне, достовірне підтвердження), І. Франко ґрунтовно з'ясував «конспірологічну справу», яку «затаювали галицько-польські дослідники більше, ніж півстоліття» [75, с. 364].

Якщо у другому томі «Українсько-руського архіву» [33; 34] упорядник усебічно, різноаспектно подав у джерелознавчо-археографічному контексті «причинки» до історії економічних і соціальних відносин Галичини у XVIII–XIX ст., то у восьмому томі цього видання І. Франко [2; 3; 6; 9; 11; 12;18; 50; 51; 59; 62] документально, достовірно, інтертекстуально відтворив у полі-

тико-мовознавчому «розрізі» розгляду проблеми історію так званої «азбучної війни» в Галичині, апогеєм, кульмінацією якої став драматичний 1859-ий рік. Збірку матеріалів (у копіях) про перебіг історичних подій алфавітно-правописної епопеї отримав І. Франко ще у 1894 р. від Т. Несторовичевої, дочки отця Григорія Шашкевича, котрий, за висловом ученого, «від р. 1849 після свого посольства жив у Відні на становищі міністеріяльного радника і референта для руських справ» [69, с. XXVIII].

У вступі до упорядкованого вченим видання «Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині в 1859 р. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Нові матеріяли» на основі фундаментальної публікації Я. Головацького «Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien» [90, s. I–LXV, 1–362] («Українське [слово «*ruthenische*» у дослівному перекладі з німецької мови означає: «*русинське, рутенське, руське*». – *А. Ф.*] мовознавче і правописне питання в Галичині») (Львів, 1861) І. Франко подав у хронологічному порядку докладний розвиток «язикових колізій» політизованої «мовотворчої справи». Відстоюючи кирилицю та етимологічний принцип правопису (у тодішньому розумінні, із збереженням усіх уживаних у церковних книгах «букв»), Я. Головацький висловив своє бачення деяких контроверсійних аспектів тяглого розвитку української мови (подаємо *за В. Сімовичем*): «Українська мова (ruthenische, russinische oder kleinrussische) – самостійна мова, не діялект російської; <…> її розвиток сягає X–XI в.; її характер зберігся в письменних пам’ятках звичайного (profanen) змісту й навіть у старих церковних книгах; <…> «а з польських часів вона, підо впливом польським, попсувалась; тоді й виринули деякі відтінки й звукові відміни (Varietäten) в устах народу, що, одначе, ніколи не набрали загального значіння» <...>» [90, s. 114–115, с. 277].

Одразу ж чітко і недвозначно зауважимо, що І. Франко зосередив ретельну дослідницьку увагу не суто на граматичних і фонологічно-фонетичних нюансах вивчення специфічного історико-лінгвістичного питання (до слова, у позачасовому вимірі висвітлення його суто «язикового» аспекту фундаментальний, лінгвістично-компаративістичний, всеохоплюючий, скрупульозний мовознавчий аналіз проектованої псевдореформи здійснили

«злий геній» Й. Їречек (автор та ініціатор її віроломного запровадженння), Я. Головацький, значно пізніше В. Сімович та інші фахові науковці). *Редактор восьмого тому «Українсько-руського архіву» намагався висвітлити «алфавітне» протистояння насамперед крізь національно-політичну призму розгляду проблеми*.

Оскільки історичні перипетії «азбучної епопеї» 1859 р. нагадували справжній детективний, конспірологічний сюжет, який розвивався калейдоскопічно, стрімко, захопливо, динамічно, непередбачувано, ба навіть містично, видається доцільним розкрити деякі важливі, «фабульні» та теоретико-методологічні, структуротвірні, «приховані» особливості та нюанси цієї підступної, «*тихої війни*», що віщувала небезпечні, «горезвісні» зміни для українського населення Галичини [45, с. 55–57].

Розглянемо проблемно-тематичний зміст урядового програмного документа (що був надрукований таємно, не для продажу, на урядовій поліграфічній базі), в якому подавався, сказати б, політико-текстологічний виклад «ідеологеми» «упереджено опрацьованих» алфавітних змін у галицько-українському правописі. На початку травня 1859 р. у Відні було опубліковано брошуру під титульною бібліографічною назвою видання «Ueber den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des K. K. Ministerium fuer Cultus und Unterricht verfasst von J. Jirecek, Wien, 1859» («Про пропозиції щодо переведення правопису української [русинської, рутенської, руської] мови на латинську абетку») [105]. Автором (скажімо з доброзичливим іронічним підтекстом асоціативно-метафоричного «забарвлення») мовно-міфотворчого «опусу» «в композиційно-стильовому жанрі» звітної переписки у сфері офіційного діловодства Міністерства культури й освіти був Й. Їречек (1825–1889) – відомий австрійський суспільно-політичний, культурологічний діяч та освітній чиновник високого рангу чеського походження, зять відомого славіста П. Й. Шафарика. Хоча, видається доцільним визнати, молодий ідеолог-реформатор виявив неабиякі творчі, інтелектуальні здібності, ґрунтовно студіюючи граматичну і фонетико-фонологічну структури т. зв. «русинської» (себто української) мови. Цікаво, що

під час первісного осягнення тонкощів граматики «руського язика» Й. Їречек навіть скористався навчально-дидактичними порадами Б. Дідицького щодо практичного вивчення фундаментальних основ української мови [8; 35; 53; 54; 55; 56; 75].

Речник проектованих змін далекоглядно зазначав: «У латинському письмі здоровий розвиток української писемності знайде міцну опору. До тих пір, доки русини будуть писати та друкувати кирилицею, до тих пір у них буде проявлятися ухил до церковнослов'янщини, а опосередковано і до «російщини». Саме ж існування української писемності буде під знаком запитання» [105, s. 4]. Бравий чиновник (проводимо тут саркастичну, алюзійну паралель із відомим хвацьким, спритним, харизматичним персонажем – «солдатом Швейком») намагався «одним наскоком» «хитромудро» упорядкувати, нібито щиросердно (так вважали деякі критики) гармонізувати, «оптимізувати» галицько-українську літературно-писемну мову (химерне, «макаронічне» язичіє), послуговуючись переважно основними елементами західноукраїнської діалектної основи, яка поєднувала в собі лексичні та синтаксичні архаїзми, полонізми, діалектизми та всілякі чудернацькі хаотичні форми, що перейшли в дещо заскорузлу, ненормовану, «ретроградну» мовну практику з «букварів», читанок і хрестоматій для народних шкіл, фольклорних збірників, календарів та інших книжкових видань. Й. Їречек не виявляв великого бажання конструювати нову галицько-українську мовно-граматичну «палітру» із мозаїчних елементів глибокого «резервуару» живого, розмовного, народного «язика». В текстологічній канві брошури чеський «офіціяліст» пропагував гібридну суміш фонетичного та етимологічного правописів, варіанти яких побутували в лінгвістичному «вжитку» різноманітних слов'янських мов. «Владоможний речник» уведення «матриці» латинської абетки для галицьких українців пояснював свої новації ще одним, здавалося б, неспростовним, нібито логічним (sic! лише на перший, часто оманливий, погляд) аргументом: «<...> проведення реформи українського правопису на традиційній для нього кириличній основі в дусі тої, що провів у сербів Вук Караджич, зв'язане зі значно більшими труднощами, тому що для її здійснення виникає необхідність у 12 нових буквах» [105, s. 11].

У тогочасній доволі «скупій», фрагментарній українській історіографії розгляду проблематики «азбучної війни» упродовж п'ятдесяти років після її проведення (і пізніше) своїми гострими критичними «рефлексіями» посутньо «відреагували» (йдеться про фахове, ґрунтовне, герменевтичне висвітлення скомпліковано-го питання) в «інтертекстуальному позачасовому діалозі» І. Франко і згодом В. Сімович [38, с. 265–315] та відгукнулися «по гарячих слідах» у відверто негативному контексті (в політологічному сенсі) «розуміння» проектованих алфавітних імплементацій насамперед згаданий уже Я. Головацький [89, s. 113–157], граматист Й. Лозинський (щоправда, в більш поміркованому руслі рецепції) [28, № 9] і відомий русофіл Б. Дідицький, що виступав проти полонізаційних заходів у Галичині [36, с. 399]. Мовиться насамперед про його відому брошуру (подаємо точну бібліографічну назву видання) «О неудобности латинской азбуки въ писменности руской, розсужденіе Богдана А. Д., Віденъ, 1859» [8], а також про листівку п. н. «Осведченіе руской азбуки дотычающое» та інші праці. У концептуальних міркуваннях про «іманентно-імпліцитний» хід «азбучних» подій І. Франко спирався також і на проблемно-тематичний зміст другої частини (с. 158–194) книжки польського письменника Б. Лозінського під назвою «Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859)» («Агенор граф Голуховський у перший період своїх урядів (1846–1859)») (Львів, 1901) [94, s. 158–194]. Розкриваючи заплутані аспекти утаємниченої від широкого загалу «язикової справи», український мовознавець зазначав: «Все те, що може нам видаватися неясним і загадковим у брошурі д. Іречка, виясняється досить незвичайним способом, коли заглянемо трохи глибше в те, що робилося в Галичині протягом 50-их рр. мин[улого] в[іку]. <….> Наведу з сеї книжки [згаданої вище праці Б. Лозінського. – *А. Ф.*] важніші дані для зрозуміння тої урядової акції, що знайшла свій найвищий вираз в азбучній війні 1859 р.» [68, с. 619]. Варто акцентувати увагу на тому, що це скомпліковане, драстичне, «наболіле» питання в житті галицьких українців визрівало упродовж тривалого часу, а особливо «нагальним», актуальним, злободенним, помітним стало воно після революційних подій 1848 р., коли

мовотворчий процес у дискурсивно-інтерпретаційному вимірі висвітлення питання розвивався більш динамічно і концептуально змістовніше. У цьому контексті видається доречним згадати про *достовірний факт зустрічі* першого вітчизняного професора та очільника кафедри української (руської) мови і літератури Я. Головацького (її заснували в тому ж таки буремному 1848 р. у Львівському університеті) з Й. Їречеком, котрий запропонував йому розробити нову українську (руську) граматику «за зразком чеської Гаттали» [40, с. I–CLXI]. Я. Головацькому довелося перманентно вести виснажливу, дражливу «тиху війну» з губернатором Галичини (що тричі був намісником цісаря в Галичині в 1849–1859, 1866–1868, 1871–1875 рр.) графом Агенором Голуховським (Gołuchowski) (1812–1875), котрий, за висловом І. Франка, «властивим йому інстинктом пронюхав русофільські змагання серед галицьких русинів дуже вчасно і не щадив заходів слідити та переслідувати їх на кожнім кроці. Уже в р. 1855 він звернув увагу на те, що <…> о[тець] Яків Головацький у своїх книжках, видаваних для шкільного вжитку, чимраз виразніше проявляє змагання заводити російські вислови, звороти та форми, взагалі російську мову замість руської. Рівночасно з краю почали чимраз частіше доходити доноси, що руські священики заводять подібні язикові зміни, не зрозумілі для простого люду. Д[окто]р Євзебій Черкавський при візитації східногалицьких гімназій завважав також об'яви язикового русофільства серед молодежі. Гр[аф] Голуховський представив усе те тодішньому міністрові освіти гр[афу] Тунові, який згідно з опінією губернатора признав те змагання шкідливим для інтересів держави» [74, т. 47, с. 621]. Впливовий опонент Я. Головацького проводив політику на обмеження прав і полонізацію українців, підтримуючи в кульмінаційний час перебігу «абеткової війни» в 1859 р. проект примусового переведення галицько-української писемності на латинський алфавіт. Забігаючи наперед у висвітленні хронологічного перебігу подій, зазначимо, що Я. Головацький відіграв позитивну роль у проведенні наприкінці травня – першій половині червня 1859 р. чотирьох засідань «арбітражної» комісії, члени якої дискусійно обговорювали у вузькому колі екзистенційне питання, на його погляд, недоречного при-

мусового уведення «латинки» «до руського письма» [69, с. XXX].

За слушними мовознавчими спостереженнями В. Мойсеєнка [28, № 9], «графічна сторона проекту галицько-української латиниці була представлена Й. Їречеком у вигляді комбінації різних слов'янських графічних систем на базі латиниці з переважанням елементів чеського діакритичного правопису. Безпосередньо з рідної для Й. Їречека чеської мови запозичені графеми c, s, z, e, v, j. З хорватсько-словенського правопису(«гаїці»), який у своїй основі опирався на чеський зразок, передбачалося залучити графему c. На думку автора проекту, вигода подібних запозичень в тому, що відпадає необхідність придумувати нові графічні позначення та міняти фонетичну якість самих латинських букв» [105, s. 11].

З приводу тривалого наукознавчого опрацювання чеським реформатором «звукового ряду» фонологічної «тканини»-«партитури» галицько-української мови глибокий, істинний знавець мовотворчих особливостей «руського письма» В. Сімович [37, с. 1–584; 38, с. 265–315] помітив певні невідповідності у дотриманні єдиного підходу до уніфікованого запровадження фонетичних змін: «Хоч Їречкова латиниця збудована на фонетичних принципах, то проте автор від них часто відступає, беручи за приклад инші слов'янські мови, дарма що аналогія між українською мовою й иншими – неповна <...>» [38, с. 286].

Відомі славісти П. Шафарик і Ф. Міклошич відкрито виступили проти сміливих новацій одного з чільних діячів партії чеських консерватистів 50–70 рр. XIX ст. Й. Їречека. Колишній прихильник латинізації галицько-українського правопису Ф. Міклошич під час «алфавітної війни» кардинально змінив свої погляди на це болюче, «сакраментальне» для українців питання. Пізніше суттєво трансформовані світоглядні «концепти» Ф. Міклошича остаточно «кристалізувалися» в контексті майже повного заперечення ідей Й. Їречека та утвердження кирилиці в українській «азбучній» структурі («на кшталт» пропозицій Вука Караджича). Такі зміни стали особливо помітними при уважному розгляді тексту другого випуску видання компаративістичного характеру під назвою «Порівняльна граматика слов'янських

мов» (Відень, 1874), що його ґрунтовно упорядкував зазначений вище опонент ініційованих урядом змін.

Видається доцільним наголосити на тому, що Й. Їречек, державно-політичний виразник, «речник» чеської інтелектуальної еліти, яка займала панівне становище серед слов'янських народів в імперських кордонах Габсбурзької монархії, переконаний прихильник історико-політичних постулатів *доктрини австрославізму* (що її розробив у 1846 р. К. Гавлічек-Боровський), намагався ідеологічно втягнути галицьких українців у «прокрустове ложе» чеського лінгвістично-культурного впливу та духовного простору. За об'єктивними аналітичними спостереженнями українського лінгвіста, авторитетного фахівця з фонетики, граматики, словотвору, морфології та історії української мови М. А. Жовтобрюха [10], австрійські владні, імперські «чинники» остерігалися впровадження польського так званого «абецадла» (нібито компромісного для «русинів» варіанту латинізованої абетки) до галицько-українського правопису через острах згуртування польської та української шляхти на основі, на їхній погляд, недоречного, ризикованого мовно-політичного функціонування «об'єднаного» алфавіту в рамцях мультилінгвістичного конгломерату багатонаціональної держави [38, с. 291]. Але найтрагічнішим для тисячолітньої української писемної історії, в разі законодавчої імплементації правописних змін Й. Їречека, була б можливість оперативного, ба навіть блискавичного проведення штучної, неприродної, насильницької трансформації тяглого «язикового базису» мовотворчої традиції та заперечення віковічної графічно-писемної структури культурологічних надбань українського етносу (сакральних, «животворних», «націєтворчих» чинників, за своєю іманентною, архетипною сутністю) [35; 54].

Подаємо перебіг окреслених вище, сказати б, «лінгвотворчих» подій з квітня по вересень 1859 р. у стислому хронологічному алгоритмі *через Франковий ракурс джерелознавчо-наукового висвітлення проблеми*.

27 квітня 1859 р. губернатор Галичини граф Агенор Голуховський надіслав до начальника поліційного уряду у Відні барона К. Фіхтенштама просторий звіт про стан середнього та ви-

щого «шкільництва», нижчого та вищого духовенства, що його опрацював член шкільної Ради та інспектор гімназій Є. Черкавський, ще один (поряд з намісником Галичини) «бравий солдафон» таємної реформи, прихований ворог української ідентичності. В документі подано урядову відповідь на скаргу українця Й. Левицького (що була «внесена до цісаря») на утиски, яких регулярно зазнавали «русини від поляків». У звіті заперечувалися всі 12 пунктів цієї скарги. У відповідь на вихід у світ у травні того ж таки року неодноразово згаданої вище брошури урядового «речника реформи руської азбуки, міністеріяльного секретаря» Й. Їречека (ще раз наголосимо на тому, що її оприлюднення у Відні було урядовою таємницею) отець Григорій Шашкевич 9 травня 1859 р. надіслав «пропам'ятне письмо» до Міністерства віросповідань під офіційною німецькомовною назвою «Memorandum über das Projekt im Ruthenischen statt des bisherigen griechisch-slavischen, sogenannten cyrillischen, das lateinische Alphabeth anzuwenden, vom k. k. Minist.-Rate im Ministerium für Kultus und Unterricht Herrn Gregor Szaszkiewicz») [100, s. 173–202]. В історичному документі Г. Шашкевич проголосив важливу україноцентричну тезу про те, що, *за інтерпретацією І. Франка*, проект для «русинів у Галичині та Угорщині зовсім непрактичний, а коли уряд спробує перевести його силою, збільшить страшенно роз'ярення серед людей» [69, с. XXIX–XXX].

Від 30 травня до середини червня 1859 р. відбулося чотири засідання новоутвореної комісії «для нарад над справою заведення латинки до руського письма» [69, с. XXX] під проводом А. Голуховського за участю Й. Їречека. До членського складу комісії також входили: єпископ і завідувач львівської митрополії С. Литвинович, «крилошанин» М. Куземський, «крилошанин» і парох церкви св. Юра М. Малиновський, «декан і парох» у Яворові Й. Лозинський, професор Львівського університету Я. Головацький, члени шкільної Ради А. Яновський та Е. Черкавський, радник намісництва Е. Зеліґ – загалом одинадцять чоловік, які, без перебільшення, вирішували долю «руської» абетки. 30 травня М. Малиновський, 1 червня А. Яновський та 3 червня М. Куземський «внесли пропам'ятні письма», а вже 7 червня М. Куземський виступив із протестом проти попередніх

«рішень» нарад комісії і демонстративно вийшов з її складу.

У цій справі важко навіть переоцінити *роль Михайла Куземського* (йдеться, нагадаємо, про відому історичну постать, одного з керівників Головної руської ради), котрий у листі до Г. Шашкевича, зокрема, зазначав: «Я назвал тоє покушеніє attentat, єсть бо оно во истину ним во взглядє политичном, бо намєрає, як я присвєдчен, загляду народности руской или смерть народа. А так вольна нарада перешла в явноє гоненіє на мене» [23, т. VIII, с. 73]. Відтак М. Куземський, який був головним опонентом підступним намірам хитромудрого пропольського політика-«єзуїта», намісника Галичини А. Голуховського, пропонував далекоглядне, справедливе вирішення цієї проблеми: «Навести той языкословный вопрос на дорогу политичну, виказалши, що з утратою букв упаде совсем наша народность» [23, т. VIII, с. 74]. Відчайдушна акція протесту М. Куземського змусила представників офіційної влади утворити вже 8 червня1859 р. нову комісію, яка, за висловом І. Франка, «уложила проект направи руського правопису, але вже не на основі латинки, тільки на основі руської азбуки»» [69, т. VIII, с. XXXI]. Цей проект Міністерство освіти затвердило своїм розпорядженням («рескриптом») 25 липня того ж таки року, у настановах якого йшлося про те, що «в руських шкільних книжках має все друкуватися кирилицею без допущення гражданки» [69, т. VIII, с. XXXI]. М. Малиновський проникливо, красномовно, з виразно патріотичним підтекстом зауважував у листі до Г. Шашкевича від 9 червня 1859 р. про марну спробу чеського домінування в галицько-українській мовно-культурній практиці: «<...> між слов'янами поляки, росіяни та чехи воюють за перевагу, за принципат. Чехи хотять нам своє панування накинути, а ми, як не хочемо мати нічого спільного з поляками й росіянами <...>, то й не хочемо чеського принципату – wollen wir das tschechische Prinzipat nicht haben» [24, т. VIII, с. 33].

Написаний власноруч міністром освіти графом Л. Туном-Гогенштейном лист до А. Голуховського від 28 липня 1859 р., у якому висловлено бажання, щоб намісник «занехав усякі кроки в справі азбуки та правопису русинів у Галичині» [69, т. VIII, с. XXXI], формально закінчив війну за «руську» абетку [28,

№ 9]. Однак представники галицької влади ще продовжували втручатися не тільки в шкільні, а й у церковні справи русинів – тут доречно згадати хоча б «злослинну денунціяцію» губернатора А. Голуховського від 3 липня 1859 р. проти М. Куземського як голови «руської» політичної партії, буцімто ворожої державі. І лише внаслідок двох скарг, що їх «вніс» митрополит Г. Яхимович на ім'я цісаря (остання датована 23 вересня 1860 р.), вийшов друком, за висловом І. Франка, «міністеріяльний декрет із д. 24 марта 1861 р., яким дано русинам повну свободу розвивати свою мову та літературу так, як се самі признають відповідним. Се вже був прояв нового конституційного духу на полі язика та азбуки» [69, т. VIII, с. XXXI]. Отож, лише після декількох інерційних спроб намісництва нахабно втрутитися в українські шкільні та церковні справи, офіційних письмових звернень до вищих владних інстанцій митрополита Г. Яхимовича та публікації історичного для українського націо- та мовотворення міністерського декрету від 24 березня 1861 р., який доцільно розглядати в контексті демократизації всіх сфер життя за новою конституцією, остаточно завершилася віроломна, підступна, «карколомна» (sic! у прямому і переносному сенсі цього «екзистенційного» слова), *блискавична «азбучна війна»*-«бліцкріг» («alphabetische Blitzkrieg») [39, с. 43–44; 54].

Збірка матеріалів до історії «абеткової епопеї» в Галичині 1859 р., яку сумлінно, фахово упорядкував І. Франко, вміщує: опрацьований Й. Їречеком бібліографічний реєстр «руських друків» (українських творів), що були видані польською латиницею упродовж 1821–1859 рр. (розлогий перелік суттєво доповнив український редактор [69, т. VIII, с. IV–XIII], проект Й. Їречека та заяви Ф. Міклошича в контроверсійній справі зміни «руської азбуки» за чеським варіантом «латинки», статтю Й. Левицького «Доля галицько-руського язика» (1843 р.), реєстр найважливіших урядових актів у справі реформи «руського» правопису, листи, що були написані переважно німецькою мовою, а саме: листи єпископа С. Литвиновича (8 листів), Я. Головацького (один лист), М. Малиновського (16 листів), М. Куземського (один лист), що були адресовані до отця Г. Шашкевича; «епістоли» з урядової кореспонденції міністра освіти графа

Л. Туна-Гогенштейна до намісника Галичини А. Голуховського; текст звіту А. Голуховського, що був надісланий на адресу міністра внутрішніх справ австрійського уряду А. Баха. В «додатках» були опубліковані: пастирський лист С. Литвиновича про «галицько-руську» мову від 25 листопада 1858 р., «розвідка» та звіт Е. Черкавського про «руську абетку і стан русинів перед 1859 р»., «пропам'ятне письмо» невідомого українця від 1850 р., архівна знахідка І. Франка – примірник церковнослов'янської книжки, що була надрукована латинськими літерами.

І. Франко науково-творчо послуговувався в декількох працях публікацією «Кореспонденції Я. Головацького…», що її здійснив К. Студинський у спарених томах VIII/IX (1905) і XI/XII (1909) «Збірника філологічної секції НТШ», яка загалом охоплювала період 1835–1862 рр. [19, 421–422], а також написаною упорядником розлогою, ґрунтовною передмовою до спареного тому VIII/IX (1905) (в якому вміщені епістолярні послання 1850–1862 рр.) [40, с. I–CLXI]. Йдеться насамперед про напівмонографічну працю письменника під промовистою назвою «Азбучна війна в Галичині 1859» (1913) [68, с. 549–650], уривки рукопису якої зберігаються у фонді письменника (ф. 3) у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [13, спр. 617, 744, 753]. В джерелознавчій передмові до праці «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–1862» (1905) К. Студинський подав огляд лінгвістичних дискусій упродовж 1848–1860 рр. про те, як би мала вирішуватися «дилема», якою саме мала би бути літературна мова: народною чи церковнослов'янською, дослідив історію літературного москвофільства в Галичині та в «угорській Русі», намагався з'ясувати причини втрати духовних, політичних, мовотворчих надбань М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького у 30-х роках XIX століття і недостатньо вмотивованого, обґрунтованого, не зовсім зрозумілого переходу до ворожого москвофільського табору талановитих персоналій Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Гушалевича та Б. Дідицького. В праці «Стара Русь», що написана на основі оприлюдненої епістолярії Я. Головацького, І. Франко, на наш погляд, подав адекватну характеристику складного періоду національного відродження Галицької

Русі постреволюційного часу: після буремних подій 1848 року – початку 50-их років XIX століття: «Нарешті відкрилося лице Медузи. Те, що донедавна було закрите непроникливою маскою невідомості, а то й осяяне рожевим туманом «патріотичної» традиції, раптом показалося нам лицем до лиця, обнажене, навіть геть, до дна душі, стануло перед нами немов пронизане рентгеновим промінням. Завдяки публікації проф[есора] Студинського станула перед нами у всій красі – ні, скажу по правді, у всій своїй відразливій погані с т а р а Р у с ь , генерація «ктиторів і благодітелів» Галицької Русі, як вони самі залюбки називали себе…» [74, т. 37, с. 79]. І. Франко назвав згадану вище напівмонографічну «преамбулу» К. Студинського, в якій мовиться про духовне життя галицько-руської суспільності упродовж десятиріччя після революційного руху 1848 р., «першим систематичним переглядом історії галицько-руського письменства тих фатальних 50-х років» [74, т. 37, с. 81].

Письменник намагався обґрунтувати причини культурного занепаду початку 50-х років XIX століття, «якогось невилазного загрузнення в болоті» [73, ПК, с. 191] і зневіри в своїх потугах української інтелектуальної еліти. Вчений вважав, що в проваллі між 1848 і 1851 роками міститься «ключ загадки» – одна з найскладніших, найдраматичніших в історії вітчизняного відродження проблем – «катастрофа, що зламала, зістарила нашу Русь, що з гарячих молодців та борців 1848 року зробила похилих дідів або ще щось гірше в 1851 і дальших роках» [73, ПК, с. 192]. Причини цієї духовної «прірви» І. Франко небезпідставно вбачав у москвофільській течії, яка була штучно «привнесена» зовні, насамперед з боку «вічного північного сусіда» шляхом платної пропаганди та агітації, підкупу й політичної інтриги, а в центрі всіх суперечливих подій стояла контроверсійна, загадкова історична постать Я. Головацького [73, ПК, с. 197]. Принагідно видається доречним зазначити, що Інститут Івана Франка НАН України (м. Львів) (керівник установи: член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Є. К. Нахлік [30, с. 38–48], у якому з 1 січня 1994 р. працює на посаді наукового співробітника відділу франкознавства Ваш покірний слуга, разом із декількома науковцями Інституту літе-

ратури ім. Т. Шевченка НАН України підготував до друку і оприлюднив у 2008–2011 рр. «Додаткові томи до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах [74]» (томи 51–54) (науковий редактор т. 51, 53, 54, а також науково-довідкового видання «Покажчик купюр» проф. Є. К. Нахлік) [73, ПК, с. 1–336]. Автор пропонованої на суд читача статті, член Головної редколегії усіх додаткових томів видання на чолі з академіком НАН України М. Г. Жулинським кандидат історичних наук Андрій Дмитрович Франко, до слова, є відповідальним секретарем тому 51 і одним із основних упорядників та коментаторів текстів усіх згаданих вище томів (т. 51–54), а також томів 55, 56 (вже підготовано до друку верстку останнього тому, науковий редактор: завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України, кандидат філологічних наук М. З. Легкий) і ненумерованого науково-довідкового видання «Покажчик купюр» (2009), в якому, до речі, вміщено вилучені раніше з ідеологічних причин розлогі другий і третій розділи цитованої вище праці *«Стара Русь»* [73, ПК, с. 190–224].

Отже, збірка матеріалів (де більшість листів, звітів, проектів, досліджень упорядник подав німецькою мовою – мовою оригіналу), що її науково-креативно опрацював І. Франко, та його ґрунтовне однойменне дослідження монографічного формату під титульним заголовком «Азбучна війна в Галичині 1859 р.», уміщене в «Записках НТШ» у 1913 р. (тт. 114–116) [68, с. 549–650], можуть слугувати найкращими, універсальними інтертекстуальними історико-літературними хрестоматійними науковими посібниками для комплексного, всебічного вивчення важливого, доленосного питання в житті українського народу [50, с. 89].

Учений дослідив гостропубліцистичну різновекторну полеміку щодо «правильності» алфавіту, яскраво артикульовану політичну битву «за букви», показав справедливу боротьбу проти латинізації алфавіту «на чеський варіянт», додаючи для наочності і уявлення про повну «картину» суперечливого мовного процесу документи, що безпосередньо стосувалися цього визначального, магістрального «епізоду» в історії духовного розвитку Галичини.

І. Франко постійно тримав у полі своєї уваги публікації інших науковців у видавничій серії «Українсько-руський архів». Так, зокрема, вчений відгукнувся на шпальтах журналу «Літературно-науковий вісник» на вихід у світ третього тому цього видання п. н. «Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр.», який упорядкував молодий дослідник «на полі нашої літературної історії» М. Тершаківець [21], котрий вмістив тут і своє дослідження «Короткий огляд національних та політично-суспільних течій в Галицькій та Угорській Руси перед 1848 роком». І. Франко відзначав, що М. Тершаківець подав багатий рукописний документальний матеріал, який допоміг з'ясувати деякі важливі моменти тогочасної історії: долю збірки М. Шашкевича «Зоря», «процес» М. Шашкевича, конфіскацію «Русалки Дністрової», «друкованої в Буді на Угорщині», та інші події. Після публікації молодого науковця (цитуємо І. Франка), «хоч як далекої ще від вичерпання всього нагромадженого для тих часів архівного матеріялу, бачимо цілу ґенерацію живих людей, то повних ідеалістичних, високих змагань, то заражених моральною гнилизною часу, бачимо безрезультатні змагання одних і щасливі випадки, що помагають іншим доходити до певних результатів, – бачимо барвисту течійку нашого культурного і літературного життя на протязі звиш 10 літ минулого століття. При тій нагоді *захопив Тершаковець ще жменю матеріялів до історії тогочасної Угорської Руси, за які історик сеї частини нашої землі також буде йому вдячний* [виокремлення курсивом наше. – *А. Ф.*]» [77, с. 364].

Редактор двох томів «Архіву» (т. II, VIII) увів у широкий науковий обіг низку археографічних раритетів, які він віднайшов, здійснюючи систематичну евристично-польову і едиційно-камеральну діяльність у джерелознавчій царині виявлення, вивчення, опрацювання і підготування до друку новознайдених архівних матеріалів [2; 15; 18; 48; 50; 64; 75].

І. Франко, який у своїй редакційній діяльності взорувався на найкращі едиційні зразки в модерній вітчизняній та європейській археографічній практиці, відігравав одну з провідних ролей у структурно-тематичному формуванні і програмному спрямуванні, концептуальному виборі та наповненні ідейно-

текстографічного змісту джерелознавчого, історико-літературного, націєцентричного видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руський архів».

Джерела та література

1. Бурдуланюк В. Видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка (кінець XIX – перша третина XX ст.) / Василь Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 20. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 25–33.

2. Винар Л. Історичні праці Івана Франка / Любомир Винар // Збірник «Української літературної газети». – Мюнхен, 1956. – С. 48–63; Його ж таки: Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1892–1930. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 110 с.

3. Гирич І. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне / Ігор Гирич // Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 590–642; Див. також: [Електронний ресурс] http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html

4. Гнатюк В. І. Франко і Наукове товариство імені Шевченка / Володимир Гнатюк // Спогади про Івана Франка [Текст] / Упоряд., вступ. стаття, прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 294–297.

5. «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 р. Збірка документів і розвідка «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.» [Подав Ів. Франко] Львів, накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1907, LXXXIV, 168 с. (Українсько-руський архів, видає історично-філософічна секція Наукового товариства імени Шевченка, т. 2: «Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII–XIX в.» Вип. 1).

6. Грушевський М. В десятиліття смерти І. Франка. Апостолові праці / Михайло Грушевський // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 3–20.

7. Джиджора І. [Рец. на вид.:] Українсько-руський архів. Д-р. Ів. Франко. Громадські шпихліри в Галичині в 1784–1840 рр., т. II, видає Історично-філософічна секція НТШ. Львів, 1907. Ст. LXXXIV+168 / Іван Джиджора // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 37. – С. 366–368.

8. Дідицький Б. (Ф.) О неудобности латинской азбуки въ писменности руской, розсужденіе Богдана А. Д. / Богдан (Феодосій) Дідицький. – Віденъ, 1859.

9. Дорошенко В. Огнище української науки. Наукове Товариство імени Т. Шевченка: 3 нагоди 75-річчя його заснування / Володимир Дорошенко. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 116 с.

10. Жовтобрюх М. Мова української преси: (До середини дев'яностих років XIX ст.) / Михайло Жовтобрюх. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963 . – 415 с.; Жовтобрюх М. Історія української мови: Фонетика [Електронний ресурс] / Михайло Жовтобрюх, Віталій Русанівський, Віталій Скляренко. – К.: Наук. думка, 1979. – 372 с.; Жовтобрюх М. Іван Франко і питання мовознавства / М. Жовтобрюх. – Львів, 1983. – 85 с.; Див. також: Жовтобрюх М., Волох О., Самійленко С., Слинько І. Історична граматика української мови. Підручник / М. Жовтобрюх, О. Волох, С. Самійленко, І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – 320 с.; Українська літературна вимова і наголос [Електронний ресурс]: словник-довідник / відп. ред. М. Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1973. – 724 с.

11. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX–початок XX ст.) / Зінаїда Зайцева. – Київ: КНЕУ, 2006. – 368 с.

12. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.

13. Інститут літератури (далі: ІЛ) ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 3 (І. Франко). – Спр. 194, 195, 617, 744, 753, 862/7, 1603, 1605, 1608, 1620, 1624, 1629, 1630,1898, 1989, 2345, 3020, 4462, 4886.

14. І. Я. Франко як історик: Збірник статей / Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т. 8. – 160 с.

15. Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Нарис історії діяльності) / Мирон Капраль // Український археографічний щорічник, 1999. – Т. 6–7. – Вип. 3–4. – С. 56–76.

16. Книга протоколів засідань історично-філософічної секції НТШ за 1893–1913 рр. // Центральний державний історичний архів (далі: ЦДІА) України у Львові. – Ф. 309 (НТШ). – Оп. 1. – Спр. 42.

17. Книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1893–1914 рр. // Львівська національна наукова бібліотека (далі: ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. – Від. рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека НТШ). – Оп. 2. – Спр. 42 а.

18. Коваленко Л. Історичні погляди І. Я. Франка / Леонід Коваленко // І. Я. Франко як історик: Збірник статей / Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т. 8. – С. 3–33.

19. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–[18]62 / видав д-р Кирило Студинський. – У Львові: Накладом НТШ, 1905. – (Збірник Філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка. Т. VIII і IX). – CLXI + 592 с.; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–[18]49 / видав д-р Кирило Студинський. – Львів: Накладом НТШ, 1909. – (Збірник Філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка. Т. XI і XII). – CXXXVIII + 463 с.

20. Кравець М. Іван Франко – історик України / Микола Кравець – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 203 с.

21. Кревецький І. [Рец. на вид.:] Михайло Тершаковець. Галицько-руське літературне відродженнє. У Львові, 1908. Ст. 164+2 / Іван Кревецький // Літературно-науковий вісник. – 1909. – Т. 48. – С. 626–628.

22. Крип'якевич І. Історично-філософічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. CCXXII (222). – С. 392–411.

23. Куземський М. Лист до Григорія Шашкевича / Михайло Куземський // Українсько-руський архів. – 1912. – Т. VIII.

24. Малиновський М. Лист [VI] до Григорія Шашкевича від 9 червня 1859 р. / Михайло Малиновський // Українсько-руський архів. – 1912. – Т. VIII.

25. Малярчук О. Методологія історико-краєзнавчого пізнання та її складової музеєзнавства в процесі збереження національної пам'яті / Олег Малярчук, Володимир Малярчук // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / Упоряд. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – [88 с.]. – С. 8–13. Див. також: Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / Олег Малярчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. –548 с.

26. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Нові матеріяли. Подав і вступом попередив Ів. Франко / Українсько-руський архів. – 1912. – Т. VIII.

27. Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку / Збірник праць, зібр. М. Зубрицьким, Ю. Кмітом, І. Кобилецьким, І. Левицьким, І. Франком. Вид. під ред. Ів. Франка // Збірник історич-

но-філософічної секції. – Львів: Видання НТШ. – Т. V. – 1902. – VI, 328 с.

28. Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма / Віктор Мойсеєнко // Незалежний культурологічний часопис «Ї»: «Австрія після Австрії: Середня Європа». – 1997. – № 9.

29. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Укладання НТШ. – Київ–Львів–Тернопіль, 2012. – Том 1: «А»–«Бібл» – 600 с.; 2014. – Том 2: «Бібл»–«Вес» – 616 с.; Львів, 2016. – Т. 3: «Вес»–«Глин». – 620 с.

30. Нахлік Є. Сучасний стан франкознавчих досліджень і проблема створення Інституту Івана Франка НАН України / Євген Нахлік // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2011. – № 8 (608). – С. 38–48.

31. Опис рукописів Народного Дому з колекції Антона Петрушевича: У 3-х частинах / Зладив І. Свєнціцький. – Львів: Історично-філософічна секція НТШ, 1906–1911. – Ч. 1. – 1906. – 242 с.; – Ч. 2. – 1911. – 294 с.; Ч. 3. – 1911. – 193 с. – (Українсько-руський архів. Т. І, VI, VII: Рукописи львівських збірок. Вип. 1–3).

32. Офіцинський Р. Археографічна діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Роман Офіцинський // Молодь – Україні. – 1994. – Т. 2. – С. 50–60.

33. Періодичні та серійні видання НТШ (1885–1939): Анотований покажчик / Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Комісія бібліографії і книгознавства / Л. І. Ільницька (бібліогр. ред.); Т. Ю. Кульчицька (уклад. і авт. передм.). – Львів: [Вид-во НТШ], 1990. – Серія 1: Бібліографія. – Т. І. – 103 с.

34. Савенко В. Періодичні та серійні видання НТШ (1894–1939 рр.) / Віктор Савенко // Наукові записки Тернопільського нац. педагогічного ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 48–53.

35. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка (Статті, роздуми, матеріали) / Олександра Сербенська. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 372 с.

36. Середа О. Дідицький Богдан (Феодосій) Андрійович // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Остап Середа; Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2004.– С. 399. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Didycky_

37. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Василь Сімович. – Друге вид. з одмінами й дод. – Липськ: Укр. Накладня, 1921. – 584 с.

38. Сімович В. Йосеф Їречек і українська мова. До азбучної заверюхи 1859 р. / Василь Сімович // Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова: Науковий збірник. – У Празі. – 1932. – Т. ІІ. – С. 265–315.

39. Стеблій Ф. Азбучна війна / Феодосій Стеблій // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 43–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Azbuchna_vijna

40. Студинський К. Передмова [до видання: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–[18]62 / видав д-р Кирило Студинський] / Кирило Студинський. – У Львові: Накладом НТШ, 1905. – С. І– CLXI. – (Збірник Філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка. Т. VIII і IX).

41. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Василь Педич. – Львів: Світ, 2016. – 440 с.; іл. – (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9). Див. також текст праці: Тельвак В. Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії / Віталій Тельвак // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1–2. – С. 183–199.

42. Тершаковець А. Акад[емік] Студинський як дослідник галицько-українського відродження / А. Тершаковець // Записки НТШ. – Т. 99. – Ч. 1. – Львів, 1930. – С. 95–112.

43. Тимів І. Джерелознавчі та краєзнавчі зацікавлення Івана Франка / Іван Тимів // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 52–75; Його ж таки: Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016 (липень–грудень) № 28. – С. 15–23.

44. Томашівський С. [Рец. на вид.:] Łoziński Wł. Prawem i lewem; obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku / Стефан Томашівський // Записки НТШ. – 1906. – Т. LXX (70). – Кн. 2. – С. 205–209.

45. Трусевич С. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. [Текст] / Степан Трусевич; АН УРСР. Ін-т суспіл. наук; Відп. ред.: Ф. І. Стеблій. – К.: Наук. думка, 1978.

46. Українсько-руський архів (1906–1925). Покажчик змісту томів / Уклад. І. Р. Романюк. – Львів, 1992. – 101 с.

47. [Повідомлення про вихід у світ] Українсько-руський архів (Руська Історична Бібліотека, серія друга). Видає історично-філософічна секція НТШ. Т. II. Причинки до історії економічних і соціяльних відносин Галичини в XVIII–XIX в. Випуск I. Громадські шпихлірі в Галичині 1784–1840 р. Збірка документів і розвідка д-ра Івана Франка. У Львові, 1907. Ст. LXXXIV+168 // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 37. – С. 377.

48. Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові / Андрій Фелонюк // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Том 1: «А»–«Бібл» / Укладання НТШ. – Київ–Львів–Тернопіль, 2012. – С. 269–275.

49. Франко А. Д. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ / Андрій Франко // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – [200 с.]. – С. 16–51.

50. Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – К.; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7–8 (700–701; лип.–серп.). – С. 74–91.

51. Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Народознавчі зошити. – Львів. – 2001 [2002]. – № 3. – С. 465–469.

52. Франко А. Д. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 3 (111) (трав.–черв.). – С. 519–531 (залучено раритетний франкознавчий фотоілюстративний матеріал родини Івана Франка).

53. Франко А. Д. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко, Оксана Франко // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – [200 с.]. – С. 11–15.

54. Франко А. Д. Іван Франко і мовна комісія Наукового товариства ім. Шевченка / Андрій Франко // Думська площа: Наук. та літ. додаток до «Одеського вісника» [Одеса]. – 2003. – № 35 (392). – 12 верес. – С. 8; № 36 (393). – 19 верес. – С. 8.

55. Франко А. Д. Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка / Андрій Франко // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: Доповіді та повідомлення III Міжнар. конгресу україністів (Харків, 26–29 серп. 1996 р.). – Харків: Око, 1996. – С. 81–86.

56. Франко А. Д. Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» / Андрій Франко // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 25–27 вер. 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 578–585.

57. Франко А. Д. Іван Франко як дослідник, редактор, публікатор творчої спадщини Юрія Осипа Федьковича у видавничій серії НТШ «Українсько-руська бібліотека» / Андрій Франко // «Дивлячись на цей гірський світ»: літературознавчий збірник / НАН України. Інститут Івана Франка; Наукове товариство ім. Шевченка; [відп. ред. А. Швець; наук. ред.: М. Котик-Чубінська, М. Лапій; передм. А. Швець; редкол.: Є. Нахлік (голова), Р. Кушнір (голова) та ін.]. – Львів: Видання за фінансової підтримки НТШ, 2018. [– 370 с.]. – С. 231–244.

58. Франко А. Д. Іван Франко як дослідник-текстолог, редактор і творчий ретранслятор Шевченкового поетичного слова / Андрій Франко // Тарас Шевченко: Апостол правди і науки: Матеріали Міжнар. наук. конференції – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 276–294.

59. Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ / Андрій Франко // «Я єсть пролог…»: матеріали Міжнар. наук. конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. / Мінво освіти і науки України. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Відп. ред.: В. Мельник, М. Жулинський; відп. секр.: С. Пилипчук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – Т. 1. – С. 350–394.

60. Франко А. Д. Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – Вип. 80. – С. 59–91.

61. Франко А. Д. Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) / Андрій Франко // Вісник Львівського Університету: Серія філологічна. Франкознавство. – Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 51 – С. 37–52.

62. Франко А. Д. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44–53.

63. Франко А. Д. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58. – С. 121–131.

64. Франко А. Д. Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка: Автореф. дис. … канд. іст. наук / Андрій Дмитрович Франко / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – 16 с.

65. Франко А. Д. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конференції (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 35–38.

66. Франко А. Д. Українсько-руська видавнича спілка / Андрій Франко // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку: Матеріали ІІ-го Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання» (Чернівці, 28–29 трав. 2005 р.): Зб. наук. праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – С. 358–364.

67. Франко А. Д. Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) / Андрій Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – К.; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (720; лип.–вер.). – С. 107–116.

68. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / Іван Франко // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 47. –С. 549–650; див. текст першодруку у вид.: Записки НТШ. – 1913. – Т. 114. – Кн. 2. – С. 81–116; Т. 115. – Кн. 3. – С. 131–153; Т. 116. – Кн. 4. – С. 87–125.

69. Франко І. Вступ (до видання: Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Нові

матеріяли. Подав і вступом попередив Ів. Франко) / Іван Франко // Українсько-руський архів. – 1912. – Т. VIII.

70. Франко І. Грималівський ключ в р. 1800: Історично-економічна студія / Іван Франко // Часопись правнича і економічна. – 1900. – Т. 1. – С. 1–51; Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 550–610; С. 555, 556, 559, 562, 570, 574–577, 580, 586, 587, 592, 593, 595, 600–602 (тут подано опрацьовані І. Франком таблиці «людності та її приросту» за 1800–1890 рр., ґрунтової «посілости» і панщизняної «повинности», цифрові «зведення» по селах і фільварках під назвами: «Данини», «Чиншівники», «Церковні добра», «Ґрунти домінікальні» та інші відомості у кількісних вимірах). Див. також публікацію однойменної праці окремою «відбиткою» (з вид.: Часопись правнича і економічна). – Львів: З друкарні НТШ, 1900. – 52 с.

71. [Повідомлення про вихід у світ вид.:] Франко І. Громадські шпихлірі в Галичині 1784–1840 (Відбитка з «Українсько-руського архіва», т. II). – Львів, 1907. Ст. 78] // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 37. – С. 378.

72. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр. [нарис] / Іван Франко // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 621–698.

73. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова), Є. К. Нахлік (заст. голови), М. П. Бондар, М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, А[ндрій] Д[митрович] Франко (відповідальний секретар 51-го тому) [один із упорядників текстів та авторів коментарів т. 51–54 і науково-довідкового видання: Покажчик купюр [ПК]: до Зібрання творів у 50 т. / І. Франко; ред. покажчика Є. К. Нахлік; упорядкування та коментарі М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахліка, Н. Є. Тодчук, А. Д. Франка, А. І. Швець; передмова М. З. Легкого. – К.: Наук. думка, 2009. – 336 с.; поряд з О[ксаною] О[мелянівною] Франко – т. 51; 54] та ін. – К.: Наук. думка, 2008–2011. – Т. 51–54.

74. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

75. Франко І. Лист до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січ. 1909 р. [публікація М. Возняка «Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його біографій)»] / Іван Франко // За сто літ. – Київ; Харків: Держ. вид-во України, 1927. – Кн. 1. – С. 172–186; Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 50. – С. 357–368.

76. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / Іван Франко // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 7–122.

77. Франко І. [Рец.] Українсько-руський архів. Т. ІІІ. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. – У Львові, 1907] / Іван Франко // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 40. – Кн. 11. – С. 363–364; Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 381– 382.

78. Франко І. [Рец. на вид.:] Łoziński Bronisław. Galicyjski sejm stanowy, 1817–1845 // Kwartalnik Historyczny: organ Towarzystwa Historycznego. – 1906. – T. 20. – Zezsyt 1–2. – S. 166–224] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXV (75). – Кн. 1. – С. 200–201.

79. Франко І. [Рец. на вид.:] Łoziński Bronisław. Z czasów i aktów dominikalnych. Przyczynek do historyi administracyi w Galicyi // Kwartalnik Historyczny: organ Towarzystwa Historycznego. – 1906. – T. 20. – Zezsyt 1–2. – S. 252–285] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXV (75). – Кн. 1. – С. 201–202.

80. Франко І. [Рец. на вид.:] Łoziński Bronisław. Z historii Stanów Galicyjskich // Biblioteka Warszawska. – 1904. – T. 1. – S. 218–223] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1905. – Т. LXIII (63). – Кн. 1. – С. 24–25.

81. Франко І. [Рец. на вид.:] Starzyński Stanisław. Kilka słów o Stanach Galicyjskich… // Kwartalnik Historyczny. – 1906. – Zezsyt 3. – S. 171–173] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXV (75). – Кн. 1. – С. 200–201.

82. Франко О. О. Томашівський Степан Теодорович / Оксана Франко, Михайло Швагуляк // Енциклопедія Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. – Львів, 2014. – Т. 2. – С. 527–528.

83. Франко О. О. Федір Вовк / Оксана Франко / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4. – Нью-Йорк, 1997. – 237 с; Її ж таки: Федір Вовк – учений і громадський діяч / Оксана Франко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 379 с.

84. Хроніка НТШ. – 1906. – Ч. 26. – Вип. 2. – С. 10; Ч. 28. –Вип. 4. – С. 10.

85. ЦДІА України у Києві. – Ф. 1235 (М. С. Грушевський).

86. Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів, 2006. – 691 с.

87. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Яким Ярема. – Львів: Видавничий Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 240 с.

88. Die gesetzliche Unterthans-Verfassung in Galizien: aus dem Wortlaute der bis auf die neueste Zeit erflossenen Verordnungen systematisch zusammengestellt / von J. Ludwig Klunker. – Lemberg. – 1845. – Bd. 1, 2; 1846. – Bd. 3.

89. Einige Worte über den vom Min.-Secretär Joseph Jireček gemachten Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, von Universitäts-Professor Jakob Glowackij [19 червня 1859 р. – А. Ф.]. – У кн.: Glowackij J. Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien / Jakob Glowackij. – Lemberg, 1861. – S. 113–157.

90. Glowackij J. Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien / Jakob Glowackij. – Lemberg, 1861. – LXV, 362 s.

91. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski…» / Stanisław Grodziski. – T. 1. – Warszawa, 1993. – 526 s.

92. Grünberg K. Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien / Karl Grünberg. – Leipzig: Duncker & Humblot, 1893–1894.

93. Krones F. Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert bis auf die Gegenwart / Franz Krones. – Berlin: T. Hofmann, 1879. – 798 s.

94. Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / Bronisław Łoziński. – We Lwowie, 1901. – S. 158–194.

95. Łoziński B. Galicyjski sejm stanowy, 1817–1845 / Bronisław Łoziński. – We Lwowie, 1905. – 162 s.

96. Łoziński B. Galicyjski sejm stanowy, 1817–1845 / Bronisław Łoziński // Kwartalnik Historyczny: organ Towarzystwa Historycznego. – 1906. – T. 20. – Zezsyt 1–2. – S. 166–224.

97. Łoziński B. Z czasów i aktów dominikalnych. Przyczynek do historyi administracyi w Galicyi / Bronisław Łoziński // Kwartalnik Historyczny: organ Towarzystwa Historycznego. – 1906. – T. 20. – Zezsyt 1–2. – S. 252–285.

98. Łoziński B. Z historii Stanów Galicyjskich / Bronisław Łoziński // Biblioteka Warszawska. – 1904. – T. 1. – S. 218–223.

99. Łoziński Wł. Prawem i lewem; obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku / Władysław Łoziński; wyd. 2. – Lwów, 1894. – T. 1, 2.

100. Memorandum über das Projekt im Ruthenischen statt des bisherigen griechisch-slavischen, sogenannten cyrillischen, das lateinische Alphabeth anzuwenden, vom k. k. Minist.-Rate im Ministerium für Kultus und Unterricht Herrn Gregor Szaszkiewicz [9 травня 1859 р. – А. Ф.]. –

У кн.: Glowackij J. Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien / Jakob Glowackij. – Lemberg. – 1861. – S. 173–202.

101. Ostrożyński Wł. Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, jego powstanie i półwiekowy rozwoj / Wł. Ostrożyński. – We Lwowie, 1892. – S. 2–20.

102. Starzyński S. Kilka słów o Stanach Galicyjskich… / Stanisław Starzyński // Kwartalnik Historyczny. – 1906. – Zezsyt 3. – S. 171–173.

103. Starżyński S. Projekt galicyjskiej konstytucyi 1790/[17]91 («Charta Leopoldina») / Stanisław Starżyński. – Lwów, 1893.

104. Starżyński S. Sprava języka panstwowego w Austryi / Stanisław Starżyński. – Lwów, 1884. –105 s.

105. Ueber den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des K. K. Ministerium fuer Cultus und Unterricht verfasst von J. Jirecek [Про пропозиції щодо переведення правопису русинської (української) мови на латинську абетку. Від імені Міністерства культури і освіти написав Й. Їречек. – А. Ф.]. – Wien, 1859.

106. Vodnařik E. Geschichte und Statistik der mährishen Contributi-ons-Vorschusskassen… / Edward Vodnařik. – Brünn (Брно), 1886.

Andriy Franko
Lviv City

Ivan Franko as the editor of historical and literary, source-studies NTSh's publication of the «Ukrainian-Russ'kyi Archive»

Abstract. *The author highlights the historical, literary specific features and archeographical, source-studies aspects of heuristical (cognitive, discoveral), cameral (laboratory) and editional nuances of Ivan Franko's editorial and publishing contribution into a thorough, professional preparing for print of the collections of documents, materials and research, contained in two volumes (vol. II, VIII) of the NTSh's (Taras Shevchenko Scientific Society) publishing series «Ukrainian-Russ'kyi Archive» («Ukrains'ko-Russ'kyi Arkhiv»).*

Key words: *Ivan Franko, NTSh (Taras Shevchenko Scientific Society), publication «Ukrainian-Russ'kyi Archive» («Ukrains'ko-Russ'kyi Archiv»), discourse, manuscripts, context, editing, textology.*

УДК 94:024.5(477.86-37)

Іван Тимів
м. Калуш

Створення та діяльність філії товариства «Просвіта» в Калуші у передвоєнний період 1903–1913 рр.

«Просвіта» – світло знання, добро і воля українського народу»
Андрій Кос, засновник і голова філії «Просвіти» в Калуші

Анотація. *У статті висвітлено заснування філії товариства «Просвіта» в Калуші. З'ясовано персональний склад першого Виділу філії, напрямки, форми й методи діяльності. Відображено динаміку зростання чисельності членства у товаристві, кількісний та персональний склад читалень філії, її бібліотечні фонди, культурно-просвітницьку працю. Висвітлено особливості функціонування філії та її заначення у громадському житті Калущини.*

Ключові слова: *філія, «Просвіта», джерела, читальня, голова, Виділ, драматичні кружки.*

Одним із вагомих чинників створення 8 грудня 1868 р. у Львові товариства «Просвіта» була загроза денаціоналізації українців краю. Поширення москвофільства, зумовлене втратою українцями (русинами) надій на досягнення громадянських і політичних прав, політика польської сеймової більшості проти українського народу [8, с. 36] тощо. Власне, на противагу мосвофільському товариству імені Михайла Качковського й було засноване українське товариство «Просвіта». Саме воно повело активну боротьбу за національне відродження, утвердження серед русинів національного самоусвідомлення.

Завдячуючи «Просвіті», наші краяни могли ефективно протистояти насильницькій політиці онімечення і полонізації, зуміли зберегти свою мову і власні національні традиції. Това-

риство сприяло розвиткові не лише освіти, а й кооперативного руху, мало великий вплив практично на всі сфери суспільного життя [15, с. 51].

Закон про об'єднання та збори, прийнятий в Австро-Угорщині 15 листопада 1867 р., визначив порядок створення та функціонування товариств і політичних партій. Для їхнього відкриття українцям Галичини необхідно було подати до крайового управління статут в 5 примірниках, де вказувалося, з якою метою та чи інша група осіб засновує громадську організацію, а також засоби її діяльності, керівні органи, місце перебування, спосіб вирішення спірних питань, умови розпуску. Закон не встановив жодних ідеологічних перешкод для їхньої роботи. Він дав можливість народам Австро-Угорщини, у тому числі й українцям, згуртуватися з метою вирішення найважливіших проблем, які не знаходили розуміння з боку владних структур [38, с. 37].

Метою цієї статті є аналіз діяльності Калуської філії товариства «Просвіта» на основі рукописних та опублікованих статистичних матеріалів, історіографічних джерел, розгляд організаційного становлення й діяльності філії товариства, динаміки зміни чисельності членства тощо.

Діяльність філії товариства «Просвіта» в Калуші у першій третині XX ст. вивчена ще недостатньо й потребує докладного висвітлення. Деякі документальні матеріали про діяльність товариства «Просвіта» на Калущині опубліковано в документальній збірці Михайла Коломийця «Просвіта» Калущини»: далеке і близьке» [22, с. 7–22], монографічній праці Анатолія Грицана «Просвітня Зоря Прикарпаття» [15], книзі Володимира Грабовецького «Історія Калуша» [13], дослідженні Олега Малярчука [24, с. 203–209], краєзнавчих виданнях Володимира Даніва [16, с. 29–31], Богдана Василіва [9, с. 314–318], Миколи Когута [19, с. 33–35; 20, с. 30–32], Оксани Тебешевської [33, с. 77–86],

статтях Володимира Бойцана [8], публікаціях Івана Тиміва [34, с. 11], Наталії Мельник [26, с. 69–73] та інших авторів.

Найбільш поширеними інформаційними джерелами про діяльність філій товариства «Просвіта» є інформаційно-статистичні матеріали – справозданія (звіти). Більшість цих матеріалів зберігаються в рукописному стані у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові у фонді 146 Галицьке намісництво [1; 2] та фонді 348 «Просвіта». Про діяльність Калуської філії «Просвіти» відомі такі матеріали: «Статистичні звіти староства у м. Калуші про товариства за 1909 р.», «Статистичний звіт про товариства у м. Калуші за 1910 р.» [3]. У фонді «Просвіти» вдалося виявити матеріали про діяльність філії товариства в Калуші (1903–1939 рр.) [4].

Архівні матеріали про діяльність Калуської філії «Просвіти» зберігаються такожу фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Серед документів «Просвіти» тут є оригінали дозволів *(додаток 1)* Централі товариства на заснування читалень «Просвіти» у селах Болохів (1897 р.), Довга і Завадка (1898 р.), Довпотів і Копанки (1905 р.) [5, арк. 82, 135, 316, 344, 540] та ін.

Окрім просвітянських документів, важливим інформаційно-статистичним джерелом є урядові відомості про наявність у Калуському повіті українських товариств, у тому числі й читалень «Просвіти». В одному із реєстрів за 1910 р. зафіксовано, що читальні «Просвіти» на початку 1909 р. існували в Добровлянах, Завою, Кропивнику, Негівцях. При цьому в Завою читальня з 1907 р. перестала функціонувати, а відновилася лише у 1909 р. [1 , арк. 1, 1 зв, 2, 3].

Окремі звіти про діяльність філій «Просвіти» з’являються у вигляді книжкових видань [10; 17]. Вони засвідчують про досить активну динаміку розвитку цього громадського об’єднання. Звіти про діяльність «Просвіти» відзначаються змістовністю.

Вони докладно інформують про роботу філій товариства, кількість членів, власних споруд для читалень, чисельність книг у бібліотеці, з них – подарованих і придбаних за власні кошти. У зведених статистичних таблицях вказано кількість хорів, драматичних гуртків, крамниць [17, с. 109] тощо. Загалом звіти з діяльності «Просвіти» виступали офіційним показником просвітньої праці товариства, висвітлювали розвиток чи занепад просвітніх осередків, що належали до тієї чи іншої його філії.

У 1907 р. «Просвіта» відновила щомісячник «Письмо з «Просвіти», що виходив до початку Великої війни. Важливим завданням цього часопису, на думку історика Лілії Шологон, було «інформувати про різні аспекти діяльності «Просвіти» в краї, акцентувати увагу на найважливіших напрямках роботи філій, читалень, скеровувати в належному руслі працю своїх місцевих осередків» [38, с. 34]. Про це свідчить змістовне наповнення рубрики «Вісті з «Просвіти», в якій чимало місця відводилося висвітленню діяльності філій та читалень. Уже в другому номері редакція часопису закликала просвітян надсилати детальні звіти про діяльність читалень та їхні фото. У 1909 р. місячник стає офіційним органом товариства. Тому вже в 1910 р. публікувалися протоколи загальних зібрань, списки жертводавців «Просвіти», звіти про роботу окремих філій та читалень [10, с. 15–16; 38, с. 34–35]. Зазначені матеріали є важливими джерелами для вивчення діяльності просвітянських філій довоєнного періоду.

Цікавим джерелом з історії Калуської філії товариства «Просвіта» є повідомлення в часописі «Калуський листок», засновником і редактором якого був активний просвітянин д-р Іван Куровець (1863–1931). На сторінках часопису публікувалися відомості про загальні збори філії «Просвіти» в Калуші [23, с. 2]. Тут зафіксовано річний звіт читальні «Просвіти» в Мостищах за 1912 р. [31, с. 2], відомості про життя «Просвіти» в

Завою [16-а, с. 4], Студінці [29, с. 2], Довпотові [12, с. 2], Грабівці [18, с. 3] та інших селах Калущини.

Звіти про роботу філій «Просвіти» публікувалися також в ілюстрованих календарях цього товариства 1896–1913 рр. [36].

Архівні документи та періодичні видання тієї доби засвідчують, що філія товариства «Просвіта» у Калуші постала наприкінці 1903 р., цьому сприяла поява мережі читалень у Калуському повіті. Очолив філію адвокат Андрій Кос (1864–1918) [21, с. 55; 22, с. 4–5]. Більш точним у датуванні утворення Калуської філії є Володимир Бойцан, який на підставі звіту про діяльність товариства «Просвіта» за січень 1902 – грудень 1903 р. фіксує заснування просвітянської філії 14 травня 1903 р. [8, с. 41, 42; 17, с. 65]. Тоді як філія «Просвіти» у Войнилові виникла лише 12 квітня 1912 р. [22, с. 20].

Після того, як у 1891 р. читальні здобули право організовуватися на власних статутах, їхнє число почало стрімко зростати [15, с. 38]. На час створення філії в Калуському повіті діяло лише 18 читалень «Просвіти», зокрема у Болохові (32 чл.), Верхній (70 чл.), Войнилові (90 чл.), Голині (100 чл.), Добровлянах (30 чл.), Довгому-Калуському (78 чл.), Завадці (110 чл.), Зборі (92 чл.), Калуші (80 чл.), Кропивнику (96 чл.), Мислові (77 чл.), Мостищі (56 чл.), Негівцях (31 чл.), Новиці (115 чл.), Підмихайлі (60 чл.), Станьковій (60 чл.), Тужилові (100 чл.), Хотіні (30 чл.) [37, с. 173–183]. Персональний склад осередків філії налічував більше 1307 осіб. В Угринові Старому діяла читальня св. апостола Андрея, а в Новиці читальня імені Т. Шевченка (80 чл.) [37, с. 173, 179]. Отримані показники засвідчують чисельну перевагу українських читалень та переважаюче членство українців у власному товаристві, однак значна частина краян ще залишалася під впливом москвофілів Бабин (дві читальні ім. М. Качковського (100 чл.), Вістова (46 чл.), Кадобна (78 чл.),

Копанки (66 чл.), Подгорки (50 чл.), Студінка (30 чл.) [37, с. 174, 178, 179, 182]. Разом 370 осіб.

Філією керували голова, заступник голови, секретар, бібліотекар, завідувач Народного дому [13, с. 165]. Новостворену філію «Просвіти» у Калуші очолив суддя, а згодом адвокат – Вікентій Микласевич *(фото1)*. Вона складалася з 14 відновлених читалень, із 3 власними приміщеннями, бібліотеками, аматорськими гуртками, 1 хором, 847 членами читалень [6, с. 394].

Калуська «Просвіта» стала координаційним центром просвітницьких осередків у селах Калуського повіту. Головну роль у них відігравали читальні «Просвіти» з достатніми бібліотечними фондами [13, с. 165]. Цьому сприяла пільгова політика в реалізації літератури. При створенні бібліотек комплекти книжок часто Централя «Просвіти» передавала безкоштовно, а поповнення йшло за зниженими на 30–60 % цінами [34, с. 48].

У звіті читальні за 25 грудня 1903 р. зафіксовано такий персональний склад: членів товариства «Просвіта» 140 осіб (чоловіків), парубків 10, з них 120 письменних, 20 неписьменні. До Виділу читальні входили Володимир Тисовський, Никола Іваніцкий, Олекса Тимцюрак, Семань Дідошак. Розмір членської вкладки 2 корони. Читальня передплачувала такі періодичні видання, як «Гайдамаки», «Діло», «Поступ», «Свобода». Учасники драматичного гуртка підготували виставу «Тато на заручинах». Важливою є примітка до звіту, в якій сказано, що «Читальня міститься в домі чужім…» [4, арк. 42].

Певні зміни в діяльності читальні сталися у 1905 р. Порівняно з 1903 р. кількість членів товариства збільшилася на 12 осіб і становила 152 особи, з яких чоловіки складали 130 осіб, з них парубки 12 осіб. Тут уперше зафіксовано жіночий склад 10 осіб. Головою читальні залишався Володимир Тисовський, писарем був Іван Возняк. Хату для читальні винаймають з річною оплатою 100 корон. При читальні діє два хори *(фото 2)*. Міщанка

[Павлина] Тиніцька офірувала 600 корон на духовий оркестр. Бібліотечний фонд читальні налічував 150 книг. Зазначені вище часописи продовжували передплачувати. Уперше зафіксовано річний грошовий прихід – 400 корон. І залишок у касі – 200 корон [4, арк. 43].

Окрім читальні у Калуші, в Калуському повіті в 1906 р. діяло близько 50 просвітянських осередків з бібліотечним фондом 15 тис. примірників книг і часописів [13, с. 165].

Так у Калуському повіті згідно з опублікованим звітом за 1908–1909 рр. діяло 54 читальні, членство «Просвіти» складала 1121 особа, власних будинків для читалень – 3, книжковий фонд налічував 3756 одиниць зберігання, хорів – 3, крамниць – 7. Звітів не надіслали 35 читалень.

Для порівняння у Товмацькому повіті функціонувало 55 читалень. Членів товариства нараховувалося 3367 осіб. Власні будинки мали 10 читалень, кількість книг – 4899 примірників, хорів – 5, драмгуртків – 1, крамниць – 16. Звіт не відправили 19 читалень [17, с. 109, 110].

Наведені статистичні показники засвідчують достатньо високий ступінь національної свідомості українців Товмацького повіту. Зважаючи на майже однакову кількість читалень, членів «Просвіти» на Товмаччині було на 2246 осіб більше, ніж на Калущині. Тобто цей показник був у тричі більшим. Власних читалень на сім будинків більше, ніж на Калущині. Перевага в чисельності книжкового фонду читалень Товмаччини становила 1143 примірники. На половину більше на Товчмаччині було й крамниць. А різниця ненадісланих звітів була на 16 документів меншою, ніж на Калущині.

Для більш докладного ознайомлення з діяльністю Калуської філії «Просвіти» звернемося до згадуваного вже звіту за 1908–1909 рр. Філію й далі очолював адвокат Андрій Кос. Загальні збори за участю більше 1000 осіб відбулися 1 січня 1909 р.

Вони поєднувалися із завершенням відзначення 40-річчя товариства. У цьому році філія розпочала діяльність у напрямку закладення молочарських спілок. У звітний період були організовані Шевченківські вечорниці. У 1909 р. філія провела люстрацію (перевірку) 24-х читалень. А люстрацію самої філії в Калуші в 1910 р. здійснив відпоручник Головного виділу Сидір Кузик. У звіті зафіксовано наявність селянської бурси при товаристві «Народний дім» [4, арк. 1; 17, с. 65].

Загалом у 1908–1909 рр. Калуська філія налічувала 54 читальні. Не надіслали звіти про свою діяльність Виділи читалень Бабина-Середнього, Верхньої, Войнилова, Дубовиці, Завадки, Збори, Гуменова, Грабівки, Довгого, Калуша, Копанок, Луки, Мошківців, Негівців, Новиці, Підгірок, Ріп'янки, Сівки-Войнилівської, Студінки, Середнього, Томашівців, Угринова, Цвітови [17, с. 66] та інші. Всього не прислали звіт 23 читальні Калущини, а також читальні 12-ти сіл, які сьогодні не входять у територіальні межі Калуського району. Звісно, за таких умов історичних відомостей про діяльність осередків товариства у 1908–1909 рр. у згаданих населених пунктах годі шукати. Відповідно й статистична інформація, подана у звіті є неповною.

Із рукописних матеріалів зазначеного періоду нам вдалося виявити лише запитальник для друкованого звіту, у якому є деякі статистичні відомості про діяльність читальні «Просвіти» в Калуші. Документ складено 25 березня 1908 р. У ньому зазначено, що число членів товариства становить 160 осіб. Голова читальні – Володимир Тисовський *(фото 3).* Бібліотека налічує 200 томів книг. Цікавою є примітка наприкінці документа, у якій занотовано таке: «Сего року купила Читальня пляц під будову за 2200 кор[он], на тім пляцу виставила *(збудувала. – І. Т.)* партеровий красний дім за 6000 кор[он] і в нім вже мешкає. Довгу винного має Читальня 2000 кор[он] […], значить ся не стоїть знаменито» [4, арк. 45].

Отже, у 1908 р. читальня «Просвіти» у Калуші вже розміщувалася у власному приміщенні, але мала значну заборгованість. Проте чи розташовувалася вона в Народному домі, слід іще з'ясувати, оскільки в краєзнавчій літературі датою будівництва Народного дому вважається 1914 рік [21, с. 81; 22, с. 23].

Таблиця 1. **Калуська філія «Просвіти» у 1908–1909 рр.**

№ п/п	Місцевість	Голова читальні	Кільк. членів	Книг у бібл.	Хорів	Гуртк.
1	Бережниця шл.	В. Бережницький	80	105	1	–
2	Болохів	В. Васильків	90	150	–	–
3	Завій	А. Бойко	90	152	1	–
4	Загірє	С. Микула	67	89	–	–
5	Голинь	о. Т. Богачевський	65	200	–	–
6	Долпотів	о. Е. Мандзій	73	204	–	–
7	Камінь	Л. Яськів	40	93	–	–
8	Лдзїне	о. С. Наконечний	52	176	–	–
9	Мединя	М. Ткачук	59	73	–	–
10	Мостище	В. Сеник	20	132	–	–
11	Мислів	о. П. Яцишин	33	252	–	–
12	Новиця	о. В. Бачинський	77	469	–	1
13	Перевозець	о. І. Палієв	56	400	–	–
14	Рівня	Ф. Полатайко	48	68	–	–
15	Станькова	о. А. Лучаковський	31	325	–	–
16	Сливки	о. Й. Коменда	18	135	–	–
17	Томашівці	О. Лабатий	40	120	–	–
18	Тужилів	М. Жураковський	28	72	–	–
19	Хотінь	Ю. Пасацький	154	130	1	1
	Разом	**–**	**112**	**3355**	**3**	**2**

Джерело: **Звіт з діяльності Товариства «Просьвіта» в роках 1908–1910. – Львів, 1911. – С. 66.**

Матеріали таблиці фіксують певні розбіжності в чисельності особового складу читалень, відмінності у бібліотечних фондах, недостатнє число хорів і драматичних гуртків. Найчисельнішою була Хотіньська читальня – 154 особи, а найменшою за кількістю членів читальня села Сливки – 18 осіб. Велику бібліотеку утримувала читальня села Новиця – 469 примірників книг, а найменший бібліотечний фонд мала читальня села Рівня – 68 книг.

У 1909 р. проведено перевірку роботи 24 читалень Калуського повіту, яку здійснив семінарист Іван Тимків в часі вакацій (канікул) [4, арк. 1; 22, с. 11–12]. До читальні «Просвіти» у Калуші в 1908–1910 рр. належало 175 осіб. При Калуській «Просвіті» діяло засноване у 1907 р. товариство «Жіноча громада» [13, с. 165, 167].

Важливою складовою частиною національного виховання була культурно-просвітницька діяльність Калуської філії, яка передбачала відзначення ювілейних дат відомих постатей української культури. Зокрема, 25 березня філія відзначала 50-ті роковини відходу у вічність Тараса Шевченка. З цієї нагоди в залі Народного дому встановлено бюст поета, діти шкільного віку здійснили театралізовану постановку «Вінок на могилу Шевченка» [21, с. 64].

Восени 1911 р. читальні філії святкували 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича – одного із засновників «Руської трійці». У Калуші цю подію відзначали 10 грудня 1911 р. проходом калуських товариств «Сокіл» і «Січ», панахидою, виконанням пісні «Ще не вмерла Україна», промовою Михайла Козоріса, співом хору під орудою вчителя Юрчика [25].

Поширеною формою просвітньої діяльності калуської читальні були доповіді, лекції, відчити рефератів на різні теми з української історії, літератури, мистецтва, господарства краю. 25 січня 1912 р. в залі читальні калуської «Просвіти» перед гро-

мадою з доповіддю «Житє Тараса Шевченка» виступив п. Михайло Таранько. Ця подія започаткувала серію популярних лекцій, ініціатором яких було «Товариство педагогічне». Уже 4 лютого 1912 р. в Народному домі міста перед присутніми виступив Михайло Козоріс з лекцією «Про торгівлю з найдавніших часів аж до теперішніх», а 11 лютого 1912 р. Лесь Ягенчук з доповіддю «Шевченкові гайдамаки». 18 лютого слухачі мали змогу послухати розповідь В. Тимцюрака про кооперацію [35, с. 2].

Про певні зміни в керівному складі філії довідуємось із повідомлень у калуській періодиці. Зокрема газета «Калуський листок» 12 травня 1913 р. писала: «В сали Народного дому в Калуші відбулися загальні збори філії «Просвіти» при участи 60 членів. Відкрив зібрання голова філії доктор Андрій Кос. На грошовому рахунку філія мала 183 корони. До складу нового Виділу філії увійшли Андрій Кос, др. Іван Куровець, проф. Таранько, акад. Лесь Ягенчук, директор Торговельної спілки Осип Ткачук, др. Олександр Чорненько, Юрко Посацький з Хотіня. Заступниками обрано Стефана Загаєвича, Тараса Критовського та Кузьму Пукіша з Мостищ». Наприкінці зібрання виголошено звернення зборів: «Звертаємося до всіх наших людий, яким лежить добро наших читалень на серци, щоби йшли до нашого товариства за порадами, а ми зі своєї сторони доложимо всіх старань, щоби новообраний Виділ проявив себе могутньою працею і потужним вислідом з неї» [23, с. 2].

На цей час у Калуському повіті діяло 30 читалень «Просвіти», в яких налічувалося майже 2500 членів [21, с. 78].

Загалом за опублікованими статистичними матеріалами добре простежуються основні аспекти діяльності товариства. Інформаційна насиченість звітів дозволяє простежити динаміку розвитку читалень «Просвіти» в хронологічнй послідовності.

У цих документах керівники Виділів інформували про створення та діяльність своїх осередків, їх чисельний склад,

проведені заходи, зібрані кошти, збудовані приміщення для читалень, придбані книги, висловлювали нагальні потреби, інформували про злободенні проблеми тощо.

Окресливши діяльність Калуської філії в цілому, розглянемо функціонування деяких її осередків, зокрема читальні «Просвіти» у селах Хотінь, Завій, Мостище, Довпотів, Ріп'янка, Грабівка.

Першими осередками «Просвіти» на Калущині після утворення філії були читальні у Добровлянах і Хотіні. «Просвіта» в Добровлянах згадується у 1904 р. Тоді до неї належало 30 осіб. Товариство мало позичкову касу й крамницю [9, с. 314].

Село Хотінь сьогодні належить до територіальної громади міста Калуша. Установчі збори просвітянської організації тут відбулися також у 1904 році. Головою товариства було обрано Гната Кендюха. Тоді ж у члени «Просвіти» записалося 15 осіб. Читальня тимчасово розміщувалася в хаті Данила Дуняка. До його оселі сходилися односельці, щоб послухати голосні читання, поміркувати про господарські справи [27, с. 1].

Письменними у селі були Мартин Посацький, Кость Мороз, Іван Куцак, Андрунь Драган, Михайло Зеленко. Читальня передплачувала часописи «Батьківщина», «Зоря», «Народна часопись» та інші. Загальні збори товариства у червні 1910 р. прийняли рішення купити ґрунт для будівництва окремого приміщення читальні, що викликало активний спротив місцевих москвофілів, які підпалили хату, де тимчасово розмістилася читальня «Просвіти». Методом народної будови селяни швидко відновили приміщення. З 1911 р. у Хотіні при читальні постає хор *(фото 4)* під керівництвом Стефана Мікули, згодом калушанина Василя Неопицького. Послуги хористів для читальні коштували 32, а пізніше 34 корони щомісяця. Тоді ж при читальні постала й громадська крамниця, появі якої сприяв о. Микола Янович [20, с. 30–31].

3 листопада 1912 р. члени повітової філії д-р Тарас Коритовський та Олесь Ягенчук провели ревізію (люстрацію) хотінської «Просвіти», у складі якої тоді налічувалося 82 особи із них письменних – 54. Люстрація показала, що «хотінська «Просвіта» гарно розвивається, а її члени є щирими русинами-українцями». Головою читальні був п. Юрко Посацький, бібліотекарем Павло Киндюх, писарями Михайло Філь і Петро Посацький. При читальні діяли чоловічий і мішаний хори, аматорський гурток, осередок «Союзу Українок», книгозбірня налічувала 210 томів, упорядкував її Осип Янович. Бібліотека читальні у взірцевому порядку. Тут відбувалися лекції з історії товариства «Відродження», про спілки, господарські справи. На такі теми перед селянами виступав п. Микола Янович, урядник банку «Дністер» зі Львова. Читальня має власну хату вартістю 2800 кор. [29, с. 3].

Перед початком Великої війни хотінську «Просвіту» очолював Петро Болецький, а крамницею завідував Мартин Посацький. Вони зуміли оживити діяльність читальні й кооперації [20, с. 31].

Не зовсім можна погодитися із тезою дослідника Володимира Бойцана про те, що «характерною рисою діяльності українських просвітніх товариств у Калуському повіті є відсутність будь-яких повідомлень про зіткнення між представниками різних течій у просвітницькому русі (москвофіли, народовці, радикали)» [8, с. 41]. Підпал москвофілами читальні у Хотіні дає підставу для сумніву.

Загалом члени товариства в Хотіні вели активне культурно-просвітницьке життя, залучаючи до нього небайдужих односельців. Осередком громадського життя в селі була читальня «Просвіти».

Докладні відомості про діяльність читальні «Просвіти» в селі Завій свого часу залишили місцеві просвітяни. Із них дізнаємося, що загальні збори читальні тут відбулися 21 січня 1911 р.

Згідно з поданим звітом у складі товариства було 207 осіб, з яких 72 господарі, 21 жінка, 73 парубки, 34 дівчини, 7 почесних членів. Річні вкладки для чоловіків були по 1 короні, а для жінок – по 60 сотиків. Касовість читальні мала такий баланс: дохідна частина – 566 корон, а витратна – 550 корон. Бібліотека налічувала 150 книг різного змісту. Позичання відбувалося щонеділі, причому книги беруть не тільки дорослі, а й шкільна молодь. Із передплатних видань читальня отримує «Громадський голос», «Письмо з «Просвіти», «Свободу» та інші часописи. Обрано Виділ «Просвіти» у складі: Асафат Бойко – голова, Антось Данів – заступник голови, Михайло Таранько – секретар, Іван Ільків – касир, Іван Прокопів – бібліотекар, Іван Бойко – завідувач дому, Маланка Бойко – господиня [28, с. 2].

Наявні джерела інформують про діяльність «Просвіти» у селі Мостище Калуського повіту. Читальня тут заснована 1899 р. стараннями вчителя Г. Посацького з Хотіня, але згодом її опанували москвофіли, перетворивши на читальню ім. М. Качковського. Лише у 1907 р. Василеві та Миколі Сеникам вдалося відновити читальню «Просвіти», що розмістилася в хаті Василя Сеника. До більшого розвою читальні спричинилась би власна хата, спорудження якої планувалося розпочати силами просвітян [30, с. 4].

Загальні збори читальні «Просвіти» в с. Мостищі відбулися 25 лютого 1912 р. На цьому зібранні обрано Виділ на чолі зі Стефаном Пукішем. Його заступником став Гринь Пастернак. Відповідальним за бібліотеку був Кузь Пукіш, а секретарем – Андрій Сеник. Читальня налічувала 35 дійсних членів, мала бібліотеку з 215 книг. Із наявних у складі товариства 35 членів членську вкладку (50 сотиків) не внесли 6 членів, яких відраховано. Виділ передплачував «Свободу», «Калуський листок», «Письмо з «Просвіти». Головною перешкодою в розвитку читальні її керівництво вважало місцевих москвофілів. Про це у

звіті сказано так: «На просвітній урівень читальників впливає та деморалізуюча обставина, що село складається з кацапів й темняків *(неписьменних і несвідомих людей. – І. Т.)*, котрі не розуміють значення і цілей «Просвіти» [31, с. 3].

У Довпотові загальні збори товариства «Просвіта» відбулися 12 лютого 1913 р. за участю представника Войнилівської філії о. Євгена Мандзія. До складу довпотівської «Просвіти» тоді належало 40 осіб. Збори обрали такий керівний склад товариства: голова Михайло Микитин, заступник Федір Говдун, скарбник Антось Валіхновський, секретар Гринь Смерека, бібліотекар Матій Пасічний. Новообраний Виділ взявся за добудову дому читальняного і закладення крамниці [12, с. 2].

Днем заснування осередку «Просвіти» в Ріп'янці вважається 29 жовтня 1911 р. Його головою обрано Йосипа Михайлюка. Станом на 24 березня 1913 р. до складу товариства належало 45 осіб (27 чоловіків, 10 парубків, 8 жінок). Річний дохід читальні становив 61 корону, витрати 58 корон, котрі спрямовано на передплату часописів «Свобода», «Сільський господар» та ін. 21 вересня 1912 р. члени ріп'янської «Просвіти» взяли участь у відзначенні другої річниці створення осередку товариства у селі Вістова. Просвітянський хор села Ріп'янка був учасником святкувань 100-річного ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка в Калуші (11–12 березня 1914 р.) [19, с. 34–35].

У Грабівці загальне зібрання осередку товариства «Просвіта» відбулося 30 березня 1913 р. Його відкрив місцевий учитель Панько Посацький. У складі просвітянської організації на той час було 116 осіб, з яких троє почесні члени, 78 газдів, 25 хлопців, 5 жінок, 5 дівчат. Читальня мала часописи «Діло», «Ілюстровану Україну», «Калуський листок», «Народне слово», «Письмо з «Просвіти» та інші. Бібліотечний фонд читальні налічував 198 книг. Оскільки громада будувала приміщення власної читальні, котре планувала відкрити на свято Трійці, то розмір

членської вкладки було збільшено на 20 сотиків. Тому річний членський внесок складав 1 корону, 20 сотиків. Новий Виділ обрано в такому складі: голова читальні Андрій Петрів, заступник Іван Дем'янів, секретар Василь Майор, касир Стефан Хомин, бібліотекар Йосип Мельник, господиня дому Марія Притуляк [18, с. 3].

Загалом на початку XX ст. помітною була тенденція до будівництва читалень «Просвіти». Усвідомлюючи нагальну потребу створення читалень, Виділ товариства «Просвіта» в Калуші констатував, що «головною підставою всякого просвітнього руху в кождій громаді повинна бути читальня. Тож нашим стремлінням буде подбати, щоби в кожній громаді була власна читальняна хата, пригожа на всякі збори, і крамниця» [11, с. 6].

Стараннями просвітян на початок 1912 р. у Калуському повіті читальні побудували сільські громади Грабівки, Довпотова, Завою, Мислова, Цвітови. Власні хати-читальні на той час були вже в Калуші, Голині, Новиці, Томашівцях, Хотіні, себто в 10 населених пунктах повіту [11, с. 6]. Серед особового складу осередків «Просвіти» переважали чоловіки. Актуальним залишалося питання залучення жіночої статі до просвітянської діяльності. Більшість читалень мала потребу в комплектації періодичних видань, відчутним був брак коштів.

Незважаючи на певні фінансові та матеріальні труднощі, значним був поступ в культурно-просвітницькій сфері. Праця велася в різних формах: освітня діяльність, голосні читання та обговорення українських книг, їх популяризація й розповсюдження, аматорські театри, хори, фестини тощо. Формуючи українську еліту, товариство гуртувало у своїх лавах національно свідомі сили [24, с. 203]. Масове членство давало змогу формувати одну національно-духовну спільність [7, с. 38].

Реалізуючи ідею «всеохопності», просвітяни намагалися осягнути своєю діяльністю всі сфери життя української спільно-

ти. Цікаво, що серед різноманітних форм роботи Виділів читалень «Просвіти» була й пошукова діяльність, спрямована на віднайдення матеріалів з історії сіл, зокрема давніх документів, відозв й розпоряджень урядів, фотографій, предметів старовини. Важливим завданням було ведення хроніки читальні й громадського життя села, записи спогадів очевидців історичних подій [14, с. 25–26].

Важливою особливістю просвітнього життя місцевих осередків на початку XX ст. був перехід проводу від духовенства до інтелігенції та національно свідомого селянства. Основою діяльності товариства стає орієнтація на цінності та пріоритет інтересів народу [32, с. 23].

Підсумовуючи сказане, можемо відзначити наявність значного об'єму рукописних і друкованих джерел з порушеної проблематики. Найбільш поширеним масовим інформаційним джерелом з історії Калуської філії та окремих читалень «Просвіти» є звітні матеріали, які дають змогу простежити організаційні засади створення осередків товариства, динаміку зростання кількості членів, напрямки діяльності, форми і методи просвітницької роботи. Вони є незамінними для вивчення національно-культурного руху на Калущині. Опубліковані в часописах статистичні відомості давали змогу русинам-українцям докладно знайомитися з організаційною, просвітницькою та виховною діяльністю товариства.

Розглянуті матеріали засвідчують активність просвітянського руху на Калущині на початку XX ст., його національно-патріотичну спрямованість, самодостатність, організованість. Позитивними наслідками діяльності Калуської філії товариства «Просвіта» стало виявлення енергійних особистостей, здатних вести за собою людей, консолідація творчих сил краю та їх для подальший поступ на шляху до національного відродження.

Філія «Просвіти» у Калуші організовувала різнопланову діяльність національного спрямування, сприяла заснуванню в селах економічних, просвітницьких і молодіжних товариств, поповненню фондів бібліотек. Її керівництво здійснювало контроль за діяльністю читалень. Відпоручники (представники) філії періодично ревізували діяльність Виділів читалень, вказували на недоліки, нагороджували активістів, заохочували до вступу в члени товариства інших членів громади.

Читальні «Просвіти», що належали до Калуської філії, були осередками громадського й просвітнього життя Калущини. Сюди сходилися люди поділитися наболілим, новинами, поміркувати про господарські справи, переглянути вистави драматичних гуртків. Керівництво філії згуртувало й організувало діяльність мережі читалень у Калуському повіті, скеровуючи творчий потенціал просвітян в русло національного виховання та консолідації української громади. Однак у повсякденному житті читалень неподоланими залишалися проблеми відсутності окремих приміщень, несистематичне внесення членських внесків, періодична інертність, деструктивний вплив москвофілів, недостатня кількість книжкового фонду, брак енергійних особистостей, здатних стимулювати активність інших. Більш презентативною була культурно-просвітницька діяльність осередків товариства, представлена численними відчитами, виставами, фестинами, ювілейними відзначеннями тощо.

Перспективним напрямком історико-краєзнавчого вивчення просвітянського руху на Калущині могла б стати підготовка й написання історії читалень товариства «Просвіта» в тих населених пунктах, які ще не мають книжкових видань про своє минуле. Такий літопис під силу членам місцевих осередків «Просвіти» разом із учителями історії з методичною допомогою Краєзнавчого музею Калущини як центру краєзнавчих досліджень.

Джерела та література

1. ЦДІА у Львові. – Ф. 146. – Оп. 25. – Спр. 5899. – 3 арк.

2. ЦДІА у Львові. – Ф. 146. – Оп. 25. – Спр. 5901. – 4 арк.

3. ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2767. – 18 арк.

4. ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2778. – 60 арк.

5. ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 65. – 594 арк.

6. Альманах Станиславівської землі: збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини / ред. Б. Кравців. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен : Вид. Центрального Комітету Станиславівщини, 1975. – 959 с.

7. Андрухів І. «Просвіта» та її роль у збереженні і розвитку національної духовності / Ігор Андрухів // Проблеми національно-культурного відродження України. – Івано-Франківськ, 1990. – С. 26–38.

8. Бойцан В. Поширення просвітницьких ідей на Прикарпатті в XIX – на початку XX ст. / Володимир Бойцан // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. VI. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 35–43

9. Василів Б., Петрів М., Василів М., Паращак-Василів М., Василів С. Добровляни крізь століття / Богдан Василів та ін. – Львів: Вільна Україна, 2010. – 424 с.

10. Вісті з «Просвіти» // Письмо з «Просьвіти». – 1907. – Ч. 2 (лют.).

11. Вісти просвітно-читальняні // Калуський листок. – 1912. – Ч. 2 (січ.-лют.).

12. Вісти з товариств // Калуський листок. – 1913. – Ч. 6 (лют.-берез.).

13. Грабовецький В. З історії культурно-освітнього руху // Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич, 1997. – С. 163–173.

14. Грицан А. «Просвіта» у боротьбі за збереження історичної пам’яті українського народу на Прикарпатті / Анатолій Грицан // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. Вип. 4. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 25–31.

15. Грицан А. Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939) / Анатолій Грицан. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 180 с.

16. Данів В. Бережниця: історичний нарис, весільний обряд, пісні і приповідки / Володимир Данів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 185 с.

16-а Завій. Читальня «Просвіти» і фестин січовий // Калуський листок. – 1912 (серп.).

17. Звіт з діяльності Товариства «Просьвіта» в роках 1908–1910. – Львів, 1911. – 126 с.

18. З руських товариств // Калуський листок. – 1913. – Ч. 12 (черв.).

19. Когут М., Струтинський Б., Артемович І. Ріп'янка: село на берегах Лукви-ріки : (іст. хроніка) / Микола Когут та ін. – Калуш, 2012. – 110 с.

20. Когут М., Курник В. Хотінь: погляд з минулого в сьогодення. Хронологія, спогади, імена, фотографії / Микола Когут. – Калуш, 2015. – 152 с.

21. Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Таля», 1996. – 265 с.

22. Коломиєць М. «Просвіта» Калущини: далеке і близьке / Михайло Коломиєць. – Калуш, 2003. – 186 с.

23. Кос. А. Збори товариства філії «Просвіти» в Калуши / Андрій Кос // Калуський листок. – 1913. – Ч. 10 (трав.).

24. Малярчук О., Коростіль Н., Гусак Р. Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність / Олег Малярчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. – 308 с.

25. Маркіянове свято // Калуський листок. – 1912, січ. – Ч. 1.

26. Мельник Н. Діяльність товариства «Просвіта» у Підгірках: за матеріалами музею-оселі Івана Франка Наталія Мельник // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / Наук. ред.: І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 88 с.

27. Посацький Ю. Історія читальні і просвітньо-економічного житя в Хотіни / Юрій Посацький // Калуський листок. – 1912. – Ч. 10 (20 трав).

28. Просвітньо-організаційні вісти // Калуський листок. – 1912. – Ч. 1 (січ.).

29. Просвітній рух в нашім повіті (Студінка-Хотінь) // Калуський листок. – 1912. – Ч. 23 (листоп.).

30. Пукіш К. Просвітне життє в Мостищах / Кузьма Пукіш // Калуський листок. – 1912 (серп).

31. Річний звіт читальні «Просвіти» в Мостищу повіта Калуського за рік адміністративний 1912 // Калуський листок. – 1913. – Ч. 2. (січ.).

32. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.

33. Тебешевська О. Піснею доля мережана. У двох книгах. Кн. 1: Сторінки історії села Голиня / Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. – 374 с.

34. Тимів І. Читальня в Калуші функціонувала вже восени 1884 р. (До 150-річчя «Просвіти») / Іван Тимів // Вікна. – 2018. – 7 груд. – № 48.

35. Товариство педагогічне в Калуши // Калуський листок. – 1912 . – Ч. 2.

36. Товариш. Ілюстрований календар товариства «Просьвіта» на рік звичайний 1903. – Львів : З друкарні НТШ, 1903. – 236 с.

37. Шематизмъ всего клира греко-католицкои митрополичои архієпархіи Львôвскои на рôк 1903. – Львôв: Накладомъ архієпархіяльного клира, 1903. – 245 с.

38. Шологон Л. Періодичні видання товариства «Просвіта» як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Лілія Шологон // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 3. – С. 32–36.

Ivan Tymiv
Kalush City

The Creation and the Activity of the Prosvita Society Branch in Kalush in the pre-war period during 1903–1913 years

Abstract. *The article highlights the founding of a branch of the Prosvita Society in Kalush. Here was found out the personal membership of the first section of the branch, directions, forms and methods of activity. The dynamics of the growth of the membership in the society, the quantitative and personal membership of the readers of the branch, its library funds, cultural and educational activities are shown. The features of branch activity and its importance in public life of Kalush district are noted.*

Key words: *branch, «Prosvita», sources, reading room, chair, section, «dramatic circles».*

УДК 94:061.2(477)“1918/1939”

Олег Малярчук
Оксана Когут
м. Калуш

Товариство «Просвіта» в національному поступі українців міжвоєнного періоду

Анотація. *У статті розкрито головні напрямки діяльності товариства «Просвіта» у міжвоєнний період в умовах іноземного поневолення частини земель Західної України Польщею. Охарактеризовано спільне і відмінне у діяльності різноманітних організацій в умовах Галичині та Волині в загальнонаціональному контексті боротьби українців за свою незалежність. Доведено, що політика польських властей не досягла бажаних результатів завдяки самоорганізації української спільноти у свої національні товариства, спілки, організації, партії та всебічній підтримці Греко-католицької і Православної церков.*

Ключові слова: *товариство «Просвіта», Галичина, Волинь, Україна, українська інтелігенція, церква.*

У нових історичних умовах перед західними українцями постали складні завдання збереження своїх духовних основ. Стиснуті пресом іноземного поневолення, життєві сили української нації виявилися настільки великі, що процес національної самоідентифікації стримати було неможливо. Повсякденна турбота про розвиток освіти, науки і культури стала першочерговою у діяльності церкви, політичних партій, громадських, господарських організацій та широкого загалу населення. Відновлена Польська держава пріоритетним вважала відродження власної культурно-освітньої сфери. Якщо раніше Пруссія послідовно намагалася перетворити школу на засіб онімечення поляків, а Росія вела цілеспрямований наступ на національну школу, то тепер поляки аналогічним чином намага-

лися діяти щодо українців та інших національних меншин держави.

В особливо складному становищі післявоєнного часу перебували українські, єврейські (в тогочасному дискурсі – жидівські), німецькі й інші спільноти, які зіткнулися з великими труднощами в розвитку своєї культури, рідної мови. Перешкоди в організації культурно-освітньої сфери випливали ще й з того, що до моменту створення в 1918 р. незалежної Польщі в кожній із трьох її частин існувала своя полікультурна система. На порядок дня постала проблема створення єдиного культурно-освітнього простору та гарантування прав національним меншинам. Становище ускладнювалося тим, що у ставленні до реформування культури й освіти не було єдиної позиції. Клерикалізація польської школи супроводжувалася полонізацією шкіл на Західній Україні, що знайшло свій вияв у конституції 1921 р. і законі про школи 1924 р.

Галицькі і Волинські землі Руси-України століттями розглядалися крізь призму розширення геополітичного простору Речі Посполитої та Росії. З вимушеним відступом Української Галицької Армії за ріку Збруч Галичина опинилася під польською окупацією. Однак політико-правове становище її залишалося невизначеним, оскільки Антанта своєю постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремий статус. Ігноруючи міжнародні домовленості, польські правлячі кола проголосили необхідність утворення «однонаціональної Польської держави», що означало легітимацію курсу на ополячення, передусім української меншини. У зв’язку з цим польський окупаційний режим спрямував свої зусилля на перетворення захоплених українських земель в інтегральну частину Польської держави.

«Історія «Просвіти» – це історія культурного зриву і національного відродження українського народу, це історія бо-

ротьби за наше національне існування на своїй таки землі, – наголосив член Головного Виділу П. Петрик у 1928 р. – Без «Просвіти» не можна уявити собі нашого національного відродження, розвитку та скріплення наших національних сил» [1, с. 1].

У березні 1920 р. було офіційно заборонено вживати назви «Галичина», «Україна», «українець». Замість них запроваджувалися назви «Малопольська Всходня», «русин», «русинський», «тутейший» тощо. Українська мова усувалася з офіційних установ [2, с. 155]. Загалом у Польщі налічувалося понад 5,5 млн українців, або близько 17 % населення держави. Це була найчисленніша група серед національних меншин. Чотири воєводства Західної України (разом із Волинським) становили 25 % території, на якій мешкало майже 28 % населення країни [3, с. 146]. Захопивши частину земель Західної України, польська влада запровадила жорстокий терор і почала насаджувати політику національного, релігійного й економічного гноблення. Одним із перших заходів нової влади стало притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які працювали в ревкомах, державних і військових структурах Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Польська поліція складала списки активних учасників, які підлягали покаранню.

Політика польського уряду на окупованих територіях спрямовувалася на позбавлення меншин їх національної ідентичності. Перешкодити українцям, євреям, німцям у здобуванні освіти рідною мовою, обмежити мережу існуючих національних шкіл, полонізувати їх було одним із головних завдань польської адміністрації вже з перших років встановлення своєї влади на частині земель Західної України. Досить розвинута мережа українського народного шкільництва, створеного за часів Австро-Угорщини, зазнала негайної централізації і полонізації. Централізація здійснювалася шляхом ліквідації

впливу громадських чинників на шкільну адміністрацію, а обов'язкове вивчення польської мови та заміна українських учителів поляками, які не володіли українською, сприяло полонізації. У другій половині 20-х років минулого століття більша частина українських шкіл була перетворена на двомовні (утраквістичні), де основні предмети викладалися польською мовою. Проте українське педагогічне товариство «Рідна школа» витримало конкуренцію з боку поляків і продовжувало працювати над створенням цілісної національної системи освіти й виховання.

Зайнявши в 1919 р. частину земель Західної України, польська влада застала тут досить добре організовану систему української освіти. Дотримуючись концепції «польського державотворення», влада негайно внесла значні зміни. Якщо в 1911/12 навчальному році українських шкіл у Галичині було 2612, то вже в 1920/21 н. р. – 1930, тобто на 682 менше. Водночас кількість польських шкіл збільшилася з 1537 до 1872 [4, с. 88]. Як свідчить «Доповідна записка Наркомату освіти УРСР ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про систему шкіл в Західній Україні» від 30 вересня 1939 р., кількість шкіл за мовами навчання: українських – 139, польських – 2731, польсько-українських – 2198, польсько-німецьких – 7, німецьких – 79, єврейських – 1; за національністю учнів народних шкіл: українців – 510 тисяч, поляків – 250 тисяч, євреїв – 70 тисяч, німців – 4207; за національністю вчителів народних шкіл: поляків – 10125, українців – 2477, німців – 95, євреїв – 17 [5, с. 52].

Школи нацменшин лише номінально вважалися українськими, німецькими, єврейськими. За своєю шовіністичною великодержавницькою ідеологією, змістом і навчанням ці заклади освіти були польськими. Калушанка О. Дурбак згадувала, як одного разу вона розмовляла в коридорі приватної гімназії українською мовою і до них підійшов професор і звернувся польською мовою: «Ви перебу-

ваєте у стінах гімназії, тому прошу розмовляти по-польськи. Деінде можете спілкуватися, як хочете» [6]. Крім того, гімназисти навіть не знали імен своїх викладачів, а зверталися до них винятково «пане професор» чи «пані професорко». У гімназії навчалося не так уже й багато дітей. Причина – насамперед матеріальна, адже наука для гімназистів коштувала недешево. Часто батьки змушені були тяжко працювати, продавати землю для того, щоб забезпечити своїм дітям належні освіту та виховання. Плата за навчання була надто високою – в середньому закладі 220 злотих щорічно (стільки коштувало 20 ц жита – середній урожай з одного гектара орного поля), у вищій школі – до 1000 злотих [7, с. 17]. Обмежені фінансові можливості загалу селян і представників сільської інтелігенції перешкоджали ознайомленню з надбаннями світової культури. Закордонні подорожі були «не по кишені» навіть служителям культу, котрі мали на селі найвищий рівень забезпечення. Прибутки сільського пароха переважали бюджет селянина, але більшими були і його витрати. Вимушене звуження рамок культурної активності представників української спільноти стимулювало до розвитку культурного дозвілля в сільській місцевості.

У багатьох гірських, пригірських і лісових селах діти селян узагалі не мали змоги навчатися, оскільки тут не було ні польських, ні українських шкіл. З цієї причини кількість неписьменних у краї була значно вищою, ніж у Польщі в цілому. Так, у 1936 р. неписьменних дітей віком понад 10 років у Станіславському воєводстві налічувалося 51 %, Тернопільському – 40 %, Львівському – 33,9 %, тоді як у Познанському – 4 % [7, с. 16].

Більшість сільських мешканців у регіоні становили українці, набагато бідніші та менш освічені, ніж євреї, поляки, німці. Пріоритетним напрямом діяльності польської влади був

контроль за рівнем свідомості місцевого населення, намагання пригальмувати процес національної самоідентифікації українців.

Як і в XIX ст., священики Греко-католицької церкви виступали ініціаторами створення світських культурно-освітніх і господарських товариств, організаторами низки шкіл, видання релігійно-історичної літератури. У цьому велика заслуга митрополита А. Шептицького. Першоієрарх ГКЦ вважав, що народ, який не має політичної свободи, все ж може залишити свій слід у розвитку людства, давши культурі великих, видатних людей. Він виявив глибоке розуміння процесу національної консолідації та політичної свідомості через досягнення високого рівня розвитку культури й освіти. Крім релігійної роботи, митрополит великого значення надавав світській освіті.

Продовжувало плідну роботу Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, у якому працювали видатні вчені С. Смаль-Стоцький, В. Гнатюк, І. Горбачевський, М. Возняк, Ф. Колесса, К. Студинський, В. Щурат і багато інших. Інтелектуальний потенціал західних українців працював на скріплення загальноукраїнської єдності – попри усі, іноді досить виразні, історично-культурні відмінності.

Українські культурно-освітні діячі зайнялися організацією нових громадських і наукових установ та налагодженням видавничої справи як на окупованих землях, так і в еміграції. Праця над піднесенням освіти, культури й національної свідомості набирала в народних масах усе більшого розмаху. Центрами національно-виховної роботи серед українців стали читальні «Просвіти» – найголовніші культурно-освітні організації в сільській місцевості. Вони щорічно влаштовували понад 20 тисяч різних прилюдних виступів. Успішно працювали й інституції товариств «Сокіл», «Пласт», «Орли», «Чорногора», «Молода Галичина», «Луг» (організаційно-ідеологічна трансформація «Січі»), «Союз українок», «Українська захоронка», «Українське педагогічне товариство»

(пізніше «Рідна школа» УПТ). Згідно зі статутами «Сокіл» – «руханково-спортивне» товариство, «Луг» – «пожежно-руханкове», «Пласт» – «скаутсько-релігійне». Їх діяльність базувалася на українській державницькій ідеології. Українці – випускники гімназій, учительських семінарій – займали «низові» посади, творячи в кожному селі й містечку досить потужну групу місцевої інтелігенції та «філії», «кружки», «гнізда», «секції» різних організацій.

Польська адміністрація особливо прискіпливо ставилася до українських інтелігентів, які були потенційними носіями загрози через поширення серед населення національних ідей. Сумніватися в лояльності українців уряд мав усі підстави. Досвід польсько-української війни 1918–1920 рр. і подальші суспільно-політичні події давали незаперечні факти того, що українці не відмовляться від своїх намірів боротися за самостійну державу.

Непринадне й безправне становище українського селянства відбивалося й на інших соціальних групах, передовсім – інтелігенції. Так, до Першої світової війни український селянин-середняк міг відправити до гімназії одного або навіть двох синів, після – одного інтелігента могло видати лише кожне третє-четверте господарство. Погіршення економічного стану української спільноти призвело до різкого зменшення кількості українського студентства, яке навчалося за кордоном – у Празі, Берліні, Відні. Також серед студентів було чимало так званих «відскоків» – молодих людей, які не могли завершити навчання через фінансові труднощі й поповнювали ряди української напівінтелігенції. Усі ці зміни в соціальному складі інтелігенції негативно позначилися на рівні інтелектуального життя українського суспільства в міжвоєнній Західній Україні порівняно зі «старими добрими австрійськими часами. Згідно з офіційною статистикою, загальна кількість студентів вищих

шкіл у 1938/39 н. р. становила 37100 осіб, тоді як у 1933/34 н. р. – 43000. Найменше це торкнулося римо-католиків, кількість яких зменшилася з 31300 осіб до 30300, що становило 5 %, а найбільше – євреїв (відповідно з 7700 до 3200 осіб, майже 60 %). Відсоток українських студентів за 5 років зменшився на 50 % [8, арк. 34].

Удаючись до характеристики інтелігенції, необхідно зважити на цілу низку особливих моментів. З огляду на специфіку досліджуваного періоду ми не можемо підходити до потрактування інтелігенції ні з культурологічних, ні з соціологічних позицій. Якщо перший підхід передбачає пояснення інтелігентності на основі світогляду особистості, її ціннісних орієнтацій, то другий – визначає її як окрему соціальну групу в структурі суспільства, при якому головна увага відводиться наявності спеціальної кваліфікаційної сертифікації, тобто здобутій освіті. Тому правильним, на наш погляд, видається твердження О. Баран про те, що нова українська генерація оцінювала свою громадську діяльність не з погляду фахової зайнятості, а як священний обов'язок служити народові, національній справі. Досліджуючи інтелігенцію, потрібно виходити насамперед з єдності соціального і культурно-особистісного аспектів. До представників української сільської інтелігенції – вчительства й духівництва – необхідно зарахувати «сільських філософів» і «газетників», які постійно прагнули до самоосвіти. Ця категорія суспільних діячів, що доволі часто протиставляється сільській інтелігенції, відома під назвою «селянська інтелігенція». Серед її переваг сучасники називали детальне знання обставин сільського життя, близькість до народу, а головне – фінансову незалежність від державного бюрократичного апарату. Такі селяни вели активну громадську діяльність, очолювали осередки різноманітних товариств, партій, обиралися послами. Вони самотужки опановували

літературу, передплачували періодичні видання, створювали бібліотеки, пропагували культурні надбання серед сільського населення [9, с. 307–308].

Українське вчительство в селах Західної України опинилося у важкому становищі, що було викликане не тільки насадженням великодержавної польської політики, а й незадовільними матеріально-побутовими умовами життя. Незаперечним є факт, що носіями й творцями духовних підвалин національної культури виступали вчителі, священики та свідомі селяни. Політичні фактори особливо виразно позначилися на національній свідомості сільських мешканців, які на загал не сприйняли польської модернізації освіти.

Аналіз статутів кооперативів регіону свідчить, що в параграфі 5 пунктом 10 обов'язково офіційно документувалося – «для піднесення культурного рівня своїх членів, для поширення кооперативних ідей та ідеї ощадності, а також для приєднання до кооперативи нових членів, буде кооператива засновувати читальні, бібліотеки, улаштовувати лекції, виклади і спеціальні курси, в першу чергу з обсягу кооперації та сільського господарства, дослідні поля, вистави, вечірки, концерти, прогульки, фестини та всякого роду товариські забави, притягати своїх членів до заняття спортом всякого роду» [10, арк. 2]. Поєднання національних і соціальних пріоритетів визначали найпоширеніші назви сільських кооперативних товариств краю: «Боротьба», «Будучність», «Воля», «Віра», «Воскресіння», «Відвага», «Громада», «Дніпро», «Дністер», «Єдність», «Заграва», «Згода», «Злука», «Курінь», «Любов», «Наша вигода», «Наше життя», «Наше добро», «Поступ», «Перемога», «Рідна хата» й т. д.

У розвитку українського національно-культурного життя особливу роль відіграли товариства «Просвіта» й «Рідна школа». Перше товариство організовувало бібліотеки, читальні, світлиці, курси, друге – дошкільні заклади, народні, середні й фахові школи. Їх філії охопили майже всю територію регіону.

Основною сферою роботи товариств була культурно-просвітницька робота, на полі якої вони складали серйозну конкуренцію різноманітним польським і єврейським інституціям. Праця велася в різних формах: аматорські театри, хори, обговорення книг, освітня робота, розповсюдження українських видань. Вони часто були єдиними культурними установами на терені та зосереджували навколо себе все життя громади. Можливість спілкування з багатою українською культурою пролягала саме через них. Формуючи українську еліту, товариства збирали до своїх лав національно-свідомі сили, починаючи від селян до священиків і політиків.

Польська держава розробляла виховну програму окремо для різних «обшарів східних кресів». Щодо Волинського і Поліського воєводств, то бралися до уваги особливості історичного минулого. Для Галичини передбачалося робити позитивний наголос на спільному історичному минулому та пошуках «шляхетного коріння». Польська інтелігенція, громадські діячі, духовенство загалом відстоювали положення про те, що «галицька шляхта була і є польською, про що свідчать документи». Українцям Волині і Холмщини, що вони – «зрущені поляки». Спираючись на цю ідею, виділялося три категорії православного населення: байдужих до православної церкви, яких можна переконати перейти на католицизм; прив'язаних до православ'я, які не були свідомими українцями, та «національно свідомі українці». Передбачалася відмінна політика щодо кожної із згаданих груп – від обережної пропаганди стосовно першої категорії до рішучого обмеження впливу третьої, її ізолювання. Для реалізації цієї програми використовувалися школи, Римо-католицька церква, адміністративна влада, а також польська спільнота на місцях.

За змістом, сферою суспільного впливу та іншими типологічними характеристиками самодіяльні організації насе-

лення умовно можна поділити на три основні групи: освітні, культурно-мистецькі і господарські. Більшість добровільних об'єднань не існували в «чистому» вигляді, оскільки мали широкий комплекс суспільних завдань. Існувала й суттєва відмінність за територіальною ознакою. Так, на Західній Волині існувало Товариство прихильників православної освіти та оборони традицій православної віри ім. П. Могили тоді, як у Східній Галичині – греко-католицьке «Бескид». На відміну від інших «обшарів» (у теперішньому розумінні – областей), у процесі державної асиміляції українців воєвода Волині Г. Юзевський відводив важливу роль розвиткові різних форм культурно-мистецького життя, створюючи паралельно з українськими – широку мережу польських осередків.

Дослідник І. Цимбалюк звертає увагу на той факт, що згідно зі списками громадських організацій Волині, зареєстрованих у період 1924–1935 рр., поділ здійснювався за такими напрямами: різні, товариські, спортивні, військові, сільські, господарські, доброчинні, самодопомоги, професійні, кооперативні, пожежні, санітарні і т. п. Більшість розгалужених та дієвих організацій складалася переважно з молоді. Водночас у воєводській звітності майже не знаходимо даних про державне інвестування громадсько-культурної сфери: культурно-мистецьких закладів, бібліотек, музеїв, книговидавничих центрів українців.

Держава не чинила опору створенню польських та змішаних («угодових») громадських організацій, навіть заохочувала їхню діяльність, надаючи підтримку. Вони виникали з метою підготовки населення до багатоаспектної та творчої суспільної праці для блага Речі Посполитої. Кредом діяльності громадських організацій стало підпорядкування інтересів населення державним інтересам. За допомогою поляків, які проживали на території східних воєводств, поширювалася й утверджу-

валася польська культура. Організації використовувалися як один із засобів асиміляторської політики уряду. Так, у 1929 р. на Волині діяло 22 філії Католицького товариства молодих чоловіків і 30 філій Католицького товариства молодих жінок. Водночас самостійних польських молодіжних організацій до початку 1930-х не було. Всі вони засновувались як відділення товариств, центри яких були у Варшаві, і свою діяльність проводили згідно зі статутами матірних організацій або діяли як підсекції дорослих організацій. У вказаний період не існувало українських молодіжних організацій, крім тих небагатьох, що діяли при гімназіях і перебували під пильним наглядом адміністрації [11, с. 68].

У 20 – 30-х роках XX ст. на Західній Україні широко розгорнувся масовий просвітянсько-народний рух, репрезентований численними громадськими організаціями, серед яких виділялися українські: «Просвіта», «Рідна школа», Товариство імені Лесі Українки, «Українська школа», Українське товариство вчителів середніх шкіл, Союз українок, Літературно-мистецьке товариство, молодіжні секції «Юнацтво», «Сокіл», «Луг», «Пласт» і т. д. Серед польських необхідно виокремити «Ognisko» – Спілка польської інтелігенції, «Polska Maciery Sckolna Koło», «Товариство опіки над учнями приватної гімназії ім. Т. Костюшка», Союз жінок громадської праці, «Сєв», «Віці» і т. д. Єврейські – культурно-освітнє релігійне товариство «Talmud-tora» допомоги єврейським дітям-сиротам, Zydowska Liga Oswiaty w Polse, культурно-освітній союз «Тарбут», Спілка єврейських шкіл, Жидівське товариство середніх і початкових шкіл, а також чеські: Klub Czeski, Czeskiey Macierzy Sckolney Koło. Змішані: «Просвітянські хати», Волинський союз сільської молоді та інші.

Характерним історичним явищем була експансія католицької церкви на Схід, яка перепліталася з політичною

надбудовою польської держави. Звідси – значна кількість громадських товариств релігійного характеру, особливо молоді. Вони мали стійку матеріальну і моральну підтримку з боку місцевої влади й ієрархів церкви. Щоправда, необхідно розрізняти між собою римо-католицькі і греко-католицькі об'єднання, які часто зводилися в одну площину як з боку комуністичної пропаганди, так і православної церкви Московського патріархату. У міжвоєнний період окреслилася тенденція до об'єднання зусиль волинської і галицької інтелігенції, спрямованої на духовний розвиток української нації.

Товариство «Просвіта» об'єктивно було в центрі церковно-громадського руху за «розмосковлення» та автономію Православної церкви на Волині. Воно сприяло відродженню та діяльності церковних братств волинського краю. Вітчизняний дослідник Б. Савчук наводить численні приклади плідної співпраці сільських просвітянських осередків із місцевими братствами, що «знаходило прояв в улаштуванні церков, опіці над цвинтарями, організації спільних хорів та проведенні різних культурно-релігійних заходів». Важливу роль відіграло товариство у відродженні Луцького Чесно-Хресного братства, яке аж у 1935 р. отримало свій статут [12, с. 84].

Діяльність «Просвіти» як суто національної інституції, що мала впливи на різні сфери життя української спільноти, не могла подобатися польським урядовцям, які прагнули зовсім іншого – денаціоналізації та асиміляції. Серед найрізноманітніших приводів «стримання» розвитку просвітянського руху найпоширенішим стало звинувачення у політичній діяльності. «Просвіта» дійсно не стояла осторонь політики, польська влада і без того при бажанні штучно підганяла під це всю суто культурно-просвітницьку роботу. Найбільшим «злочином» вважалися зв'язки з Організацією українських націоналістів (ОУН) та Комуністичною партією Західної України

(КПЗУ). Оскільки як абсолютно довести їх, так і повністю заперечити неможливо, то ці закиди йшли в хід тоді, коли важко було знайти іншу причину. Діяльність нелегальних політичних сил використовувалася для нанесення просвітянському руху дошкульних ударів. Дізнавшись про рішення Міністерства внутрішніх справ від 14 вересня 1928 р. щодо остаточної ліквідації Товариства, його Рада відразу прийняла безпрецедентне розпорядження, за яким усі філії мали терміново розпродати все майно для покриття якихось боргів.

Поряд із такими відвертими ворожими діями адміністрація східних воєводств шукала компромісу і пропонувала різноманітні форми співпраці. До цього штовхав процес посилення націоналістичних тенденцій із Галичини на Волинь. Політика Г. Юзевського зводилася до того, щоб на місце ліквідованого українського національного товариства «Просвіта» сприяти будівництву мережі нової організації, якою стала «Просвітянська хата» на базі клубу «Рідна хата». На цю організацію йшли певні кошти з державного бюджету, на що звертали увагу польські часописи [13, s. 47]. Це виступало одним із засобів впровадження «волинської політики» в життя шляхом невеликих поступок українцям.

Керівництво «Просвіти» домагалося права раз на рік у кожному селі організовувати фестини, тобто виступи хору й сільські забави. На них з'їжджалися гості з довколишніх сіл. На центральній площі села на високій мачті майорів синьо-жовтий прапор. Хор у національному одязі урочисто виконував гімн «Ще не вмерла Україна», «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить», «Заповіт» Т. Шевченка, «Гей зі Львова до Мукачева», «Соколи, соколи», «Ми гайдамаки» та інші пісні. У численних донесеннях повітових старостів і поліції польською мовою подаються тексти цих заборонених українських пісень. Мали місце випадки, коли перед початком фестин виголошува-

лися патріотичні промови. Досить часто польська поліція арештовувала промовців і звинувачувала їх в образі Речі Посполитої [14, арк. 15–16].

Молодь села могла продемонструвати спритність, винахідливість у різних спортивних іграх. Традиційним було змагання: на великому намащеному воском стовпі висіла пара нових чобіт, хто зніме, тому вони й дістануться. На фестини звозили різні святкові страви, солодощі, напої. Кульмінацією свята в деяких селах вважався вивід козацької кінноти. Кілька сотень місцевих юнаків, переодягнених у запорозьких козаків, на конях у військових одностроях із національними прапорами проводили козацькі герці [15, с. 63].

Українське педагогічне товариство «Рідна школа» перетворилося на другу після «Просвіти» масову громадську інституцію західних українців. Воно створило мережу національних навчально-освітніх закладів: дошкілля, загальноосвітні, професійні школи, вчительські семінарії. УПТ «Рідна школа» утримувало 604 дитячих садки, 10 захоронок, 33 народні школи, 12 гімназій і 11 ліцеїв, де навчалося понад 20 % української молоді, яка здобувала середню освіту, 5 професійних шкіл, 5 бурс, проводило десятки курсів і т. д. [16, с. 197]. В умовах антиукраїнської політики влади «Рідна школа» виступила одним з оберегів національної освіти і культури.

Нещадним переслідуванням із боку польської влади піддавалися твори українських письменників. Духовна спадщина Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Коцюбинського була заборонена. Громадська й літературна діяльність А. Чайковського, О. Маковея, І. Вільде, В. Стефаника, М. Черемшини й інших відобразила реальну історичну картину життя села. Їхня творчість мала велике значення для національно-державницького усвідомлення українців і зали-

шається прикладом високого патріотизму покоління, ідейним провідником якого був І. Франко.

Бібліотеки читалень у своєму книжковому фонді, як правило, мали «Кобзар» Т. Шевченка, «Хто такий Шевченко?» Г. Гетьманця, «Чорну раду» П. Куліша, «Тараса Бульбу» М. Гоголя, «Захара Беркута» й «Украдене щастя» І. Франка, «Карби» М. Черемшини, «Малолітній. Повість з життя малоземельної шляхти» А. Чайковського, «Учительські гаразди» Д. Макогона. Популярністю користувалися літературні твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Шухевича, С. Руданського, В. Винниченка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Лесі Українки, Б. Лепкого, В. Стефаника, О. Маковея, М. Павлика, Р. Купчинського та багатьох інших відомих письменників. Окреме місце посідала серія «Дитячі читанки», «Бібліотека для української молодіжі» за редакцією З. Кириловича, ілюстровані казки, оповідання, коротка історія України Б. Грінченка, львівський місячник для дітей «Наш приятель» і «Місіонар» із Жовкви. Розмаїття періодики, численні календарі «Просвіти», «Сільського Господаря» були невід'ємним атрибутом сільської читальні. Усі ці книги друкувалися різними правописами. Офіційно прийнятого правопису не існувало, та й у цьому не була зацікавлена Польська держава.

Як свідчать архівні документи, постійно відбувалося «карання карно-адміністративним шляхом осіб української народності за вживання у листуванні з державними урядами та судами назв місцевостей в українському вислові, товариств та кооперативів через використання у роботі своїх фірм, повсякденному спілкуванні українських назв, а також на печатках та в оголошеннях» [17, арк. 8; 18, арк. 6–7].

Закривалися і піддавалися конфіскації низка українських часописів, які після того поширювалися тільки нелегальним шляхом. Газети й журнали через цензурні рогатки часто вихо-

дили з незаповненими смугами, редакції систематично ревізувалися і штрафувалися. Пресу, яка не відображала офіційної лінії Польської держави, нещадно знищувала поліція. Певну цінність становлять так звані «однодніввки», тобто неперіодичні видання, що за зовнішнім виглядом і змістом нагадували газети або журнали, але які з'являлися тільки один раз [19].

Знаними в селянському середовищі були такі видання, як суспільно-політична щотижнева газета «Гарт» (до газети був додаток під назвою «Літературний гарт»), часопис для сільського працюючого люду «Земля і воля», популярний економічно-суспільний і літературний щомісячний вісник «Знання», ілюстрований календар крайового господарського товариства «Сільський Господар» у Львові, щотижнева газета «Ілюстрована газета», економічно-кооперативний двотижневик «Кооперативні вісти», щомісячник літератури, науки, мистецтва й громадського життя «Критика» (продовження журналу «Нові шляхи»), журнал культурного, суспільно-політичного життя «Культура» (продовження журналу «Нова культура»), «Масовий театр» – щомісячний додаток до газети «Сила», ілюстрований тижневик для села й міста «Нове слово», науково-суспільний місячник «Освіта», сатиричний журнал «Комар», часописи «Праця», «Зиз», «Жорна», ілюстрований суспільно-науковий, спортивний двотижневик «Сяйво», газети «Народна трибуна», «Рада», «Світло», «Українська думка», «Український бескид», «Змаг» [20; 21] та десятки інших.

Аналіз періодики того часу на прикладі Станіславської єпархії дає можливість зробити висновок про те, що основна кількість видань мала теологічний характер. Так, із загальної кількості 19633 примірників у 1928 р. на релігійні припадає майже 50 % («Місіонар» – 7921 примірник, «Нова зоря» – 469, видання ордену отців Василіян – 161 і т. д.), тоді як часопис фа-

хового сільськогосподарського спрямування «Сільський Господар» мав тираж 230 примірників, «Господарський кооперативний часопис» – 121, «Сільський світ» – 22, «Право рільника» – 4, що становило 4 %. Необхідно врахувати, що більшість партійних газет, які охоплювали третину видань, тією чи іншою мірою аграрній тематиці приділяли належну увагу. Усе ж більшість селянських родин не мала коштів на придбання преси, а користувалася нею через читальні. Так, у тому ж році в єпархії діяло 1413 установ, з яких 517 читалень «Просвіти», 512 – кооперативів, 68 – парафіяльних бібліотек, 62 – «Луг», 32 – «Сокіл», 20 – гуртки «Сільського Господаря», 10 – «Марійський союз» і т. д. У Польщі виходило понад 80 періодичних видань українською мовою, з яких 21 було політичним [22, с. 212].

Сільські ґазди (в тогочасному дискурсі – рільники), які читали господарські часописи й прислухалися до порад агрономів, мали можливість на своїх невеличких земельних наділах отримати більший врожай. Збільшення сільськогосподарської продукції вело до зростання доходів сім'ї, заможнішого життя, культурного піднесення. Однією з причин низького розвитку сільського господарства в Західній Україні був брак фахової освіти в хліборобів. Українські аграрії збирали врожай менший, ніж у передових країнах Європи. Однією з причин була відсутність спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

Перед освітньо-культурною сферою українського села стояло невідкладне завдання піднесення сільського господарства на вищий рівень, впровадження новітніх досягнень науки. Безпосередніми носіями хліборобської культури виступали агрономи, зосереджені в товаристві «Сільський Господар», його централі у Львові, філіях у містах і гуртках у селах. Фахівцям з агрономічною освітою, яких нараховувалося кілька осіб на філію, суттєво допомагали інструктори Хліборобського вишколу молоді. Загалом у всіх ланках сільського господарства – рільництві,

рослинництві, скотарстві, овочівництві, птахівництві, шовківництві – напрацьовувалися вагомі здобутки.

На культурно-освітню сферу села сильно вплинуло політичне українсько-польське протистояння та економічне суперництво. Польська влада перешкоджала проведенню культурно-просвітницької роботи серед неполяків. У невеличких містечках нараховувалися десятки різноманітних польських, українських, єврейських і німецьких товариств. Так, у середині 30-х років XX ст. у Львівському воєводстві зафіксовано вже 4045 різноманітних українських політичних, господарських, освітянських, спортивних, жіночих та інших організацій. Усвідомлюючи великий вплив на українське сільське населення національних інституцій, воєводські управління досить часто відмовляли у праві проводити збір коштів навіть напередодні великих релігійних свят [22, с. 218].

Специфічною рисою міжвоєнного життя на Західній Україні було функціонування в її соціокультурному просторі декількох культур: пригнобленої української, панівної польської, іншокультурних цінностей євреїв і німців, які орієнтувалися на свої закордонні історичні батьківщини. Український культурний простір був відкритим впливу ззовні й одночасно базувався на відстоюванні своєї культурної самобутності й цілісності.

Український народ зберігав свою мову, культуру, зокрема такі перлини народної творчості, як історичні перекази й пісні, коломийки, в яких відображено тяжке повсякденне життя і незламну героїчну боротьбу за національне визволення. Польська влада не змогла паралізувати центри національної роботи в селі, якими виступали сільські громади, читальні, товариства, партії, школи, кооперативи та церква. Незважаючи на несприятливі обставини, західні українці в умовах бездержавності зберегли й

сформували систему цінностей, які лягли в основу майбутньої розбудови своєї суверенної держави.

Джерела та література

1. Грицан А. В. Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939 рр.) / А. В. Грицан. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2000. – 180 с.

2. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

3. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / З. Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львівський державний університет ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146–153.

4. Каськів О. Ставлення польської влади до прогресивного вчительства Галичини : матеріали Міжнародної конференції «[Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.]» (м. Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.) / О. Каськів. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 87–91.

5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. 1. – 748 с.

6. Спогади Дурбак Ольги Володимирівни, 1924 р. н., м. Калуш // Архів автора.

7. Шумейко І. М. Комуністична партія Західної України у боротьбі за народний фронт / І. М. Шумейко, П. М. Яцків. – Львів : Вид-во при Львівському держ. ун-ті вид-че об'єднання «Вища школа», 1985. – 167 с.

8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ), ф. 344, оп. 1, спр. 103, 37 арк.

9. Баран О. Українська сільська інтелігенція Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) : спроби ідентифікації / О. Баран // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип. 11. – С. 307–313.

10. Держархів Тернопільської області, ф. 231 сч, оп. 1, спр. 1713, 71 арк.

11. Цимбалюк І. Л. Громадські організації національних меншин у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. / І. Л. Цимбалюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки, 2010. – № 1. – С. 65–70.

12. Савчук Б. П. Волинська «Просвіта» / Б. П. Савчук. – Рівне : Вид-ча фірма «Ліста», 1996. – 154 с.

13. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mauersberg. – Wrocław – Warszawa – Kraków : ZNIO–PAN, 1968. – 311 s.

14. Держархів Тернопільської області, ф. 231 сч, оп. 1, спр. 1548, 21 арк.

15. Хавлюк М. Отинія. Історичні нариси / М. Хавлюк. – Коломия : Вік, 1998. – 148 с.

16. Білавич Г. Товариство «Рідна Школа» / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.

17. ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 573, 18 арк.

18. Там само, спр. 579, 9 арк.

19. Держархів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 675, 231 арк.

20. ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1; спр. 140, 12 арк.

21. Там само, спр. 46, 9 арк.

22. Малярчук О. М. Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність / Р. О. Гусак, Н. Ж. Коростіль, О. М. Малярчук (кер. авт. кол.). – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. – 308 с.

Oleh Maliarchuk
Oksana Kogut
Kalush City

Society Prosvita and national movement of western Ukrainians in the interwar period

Abstract. *The article reveals the main directions of activity of Prosvita society during the interwar period in the conditions of foreign enslavement of part of the lands of Western Ukraine by Poland. The common and different features of the activities of various organizations in the conditions of Galicia and Volyn in the national context of the struggle of Ukrainians for their independence are characterized. It is proved that the policy of the Polish authorities did not achieve the desired results due to the self-organization of the Ukrainian community in their national societies, unions, organizations, parties and the full support of the Greek Catholic and Orthodox churches.*

Key words: *society «Prosvita», Galicia, Volyn, Ukraine, Ukrainian intelligentsia, church.*

УДК 94(477. 83/86) + 329

Олег Єгрешій
м. Івано-Франківськ

Клерикальне товариство «Скала» (1934–1939 рр.): ідеологія та історична дидактика

Анотація. *У науковій статті розглядається просвітницька діяльність клерикалів у Галичині впродовж 1930-х рр. Значну увагу вділено єпископу Греко-католицької Церкви Г. Хомишину та діяльності просвітницького товариства «Скала». Зазначено, що частина духовенства Станиславівської єпархії не підтримала створення товариства «Скала» і продовжувала працювати у товаристві «Просвіта». Подається реакція галицько-українського політикуму на створення товариства «Скала».*

Ключові слова: *Українська греко-католицька церква, клерикальні товариства, єпископ Г. Хомишин, товариство «Скала».*

Екскурси в історичне минуле, безумовно, мають не лише пізнавальне, а й виразне дидактичне значення. В умовах постмодерної доби з її технізацією життя, характерними десакралізаційними, емансипованими тенденціями доволі гостро постає проблема збереження традицій (і національних, і релігійних) в повсякденному житті, побуті тощо. Адже швидкості нинішнього часу нерідко «посягають» на вузлові стратегічні речі, котрі були усталеними для наших предків упродовж тисячоліть. Звісно, є необхідність певних історичних екстраполяцій, зіставлень з нашим часом, з метою імовірних запозичень окремих характерних рис предків, притаманних їм цінностей. Адже, безумовно, існують явища, які людина-нащадок просто не може забути, оскільки вони завжди були основоположними.

Зрозуміло, що в різні історичні періоди були свої загрозливі традиціоналістському суспільству тенденції, «виклики» тощо. У міжвоєнний період у Галичині такими «викликами», на наш погляд, були соціалістична ідеологія, радянофільські напрями, а нерідко й ультранаціоналістичні гасла. Доба «розміреного» в суспільно-політичному сенсі цього слова стилю життя минула з падінням монархій, імперій. Суспільно-політичний побут збагатився новими явищами та поняттями: демократія, парламентаризм, масова культура, плюралізм, секуляризація, фемінізація, соціалізм, націоналізм, фашизм та ін., які не завжди знаходили розуміння в традиціоналістському середовищі. Традиціоналісти нерідко намагалися призупинити ці суспільні новації у вигляді новостворених організацій консервативного характеру – клерикальних партій, різнорідних громадських інституцій тощо. У силу того, що в Галичині дуже міцними були позиції Української Греко-Католицької Церкви провідні консервативні ідеї продукувалися саме нею. Церква підтримувала цілу низку громадських, просвітницьких установ та партій, і, що важливо, ініціювала створення нових.

Актуальність цієї наукової розвідки посилюється тим, що ініціатором утворення релігійного просвітницького товариства «Скала», про діяльність якого акцентуватимемо нижче, був станиславівський єпископ Григорій Хомишин – релігійний діяч, діяльність котрого не завжди однозначно сприймалася широкою громадськістю Галичини. Нині бракує ще наукових узагальнень, де зображувалися б різні грані життя та діяльності цієї непересічної постаті української історії. До того ж і по нині існує ще багато «білих плям», своєрідних лакун, упереджених оцінок, сформульованих радянською історіографією, стосовно діяльності громадських та просвітницьких організацій в Галичині. Звідси виникає потреба повернення історичної правди, об’єктивного, виваженого аналізу цієї проблематики.

Зауважимо, що пропонована проблема більшою чи меншою мірою вже ставала предметом наукового зацікавлення, насамперед, вітчизняних дослідників: І. Андрухіва [11; 12], В. Перевезія [19; 20], І. Пилипіва [21; 22; 23], Г. Білавич [13], В. Марчука [14; 15], М. Москалюка [17; 18], Б. Савчука [24], представника української діаспори П. Мельничука [16] та ін. Усі вони в площині власних творчих зацікавлень зображали ті чи інші грані діяльності клерикальних товариств, не ставили за мету здійснити цілісний, різносторонній, з урахуванням тогочасних конкретно-історичних обставин аналіз результатів діяльності згаданого клерикального просвітницького товариства. Не применшуючи значимості наукових узагальнень названих істориків, вважаємо, що ця проблема потребує подальших розробок.

Тож, 3 березня 1934 р. на ім'я воєводського уряду в Станиславові була подана заява владики Г. Хомишина, як покровителя товариства, і звернення 15 представників інтелігенції із проханням зареєструвати нову клерикальну інституцію під назвою «Скала». Під цим документом підписалися такі особи, як адвокат Осип Назарук, ректор греко-католицької духовної семінарії Авксентій Бойчук, директор державної гімназії з українською мовою викладання Осип Левицький, професор гімназії Михайло Мацьків, юрист Іван Волянський, суддя Євген Барановський, купець Северин Снігурович, священик Роман Лободич та ін. [2 арк. 1–242]. У проекті статуту «Скали» визначалася її мета: «підпомагати, поширювати і поглиблювати освіту і культуру українського народу та його релігійно-моральне життя на основах святої католицької церкви». Основне завдання товариства, за словами священика Іллі Чорнодолі, полягало в «католицькому освідомленні якнайширших кругів населення» [6].

Зазначалися й способи досягнення поставленої мети. За статутом передбачалося «видавання книжок, письм, часописів та їх поширювання; урядження різних відчитів, закладання читалень, товариств; устроювання музикально-вокальних концертів, вистав, кінотеатрів; устроювання паломництв, прогулок, релігійних і народно-культурних свят і зібрань; закладання і введення всяких шкіл народних, середніх, загальноосвітніх, вищих, фахових: рільничих ремісничих і промислових; ведення курсів для неграмотних; уладження бурс, захоронок, добродійних заведень; установлення стипендій, нагород, допомог вбогій молоді, грошової допомоги письменникам, журналістам, митцям і учителям...; заохочення усіх верств українського народу до просвітної і наукової праці, яка веде всіх людей до культурного двигнення» [2, арк. 5].

У статуті підкреслювалося, що культурно-просвітницьке товариство «Скала» перебуватиме під патронатом кожного греко-католицького єпископа-ординарія в Станиславові. Покровитель мав право призначати членів-засновників, які організовувалися в Головний Відділ. Члени товариства згідно зі статутом поділялися на звичайних (ними могли бути всі українці-католики) і почесних (з особливими заслугами перед Церквою та українським народом).

У кожному населеному пункті Станиславівської єпархії було заплановано створити парохіяльну читальню «Скали», при якій мали би функціонувати різні гуртки: антинікотиновий, антиалкогольний, боротьби з неписьменністю, взаємної допомоги, господинь, спортивний тощо [2, арк. 12–13].

На подання про реєстрацію товариства воєводський уряд відповів згодою. У серпні 1934 р. після вирішення окремих організаційних формальностей (засновники мали сплатити 30 злотих за оголошення про реєстрацію) нова установа була внесена до реєстру [2, арк. 20, 22, 23].

А 21 жовтня 1934 р. Г. Хомишин написав відозву до духовенства «Про організаційні основи католиків», у якій обґрунтував своє рішення заснувати культурно-просвітницьке товариство релігійного типу «Скала» й закликав священиків до відповідної роботи. У відозві, зокрема, зазначалося: «...Сьогодні не вистарчає лише душпастирювання, треба створити армію Христових душ, які разом з духовенством мають боротися за Боже царство... Треба духовенству звернути увагу на жерела, звідки йде небезпека – світські установи, читальні, народні доми, кооперативи. Всі вони двигнулися жертвою духовенства, а тепер вороже становище... Із-за сеї причини треба подбати про установи під впливом і властю Церкви – в той спосіб спаралізувати деструктивну роботу і вплив світських товариств» [3].

Ми далекі від того щоб розглядати у греко-католицькому єпископові політика. Владика Г. Хомишин був передусім священнослужителем. Але в умовах міжвоєння, коли в галицько-українському суспільстві ширилися революційні, в широкому розумінні цього слова, настрої (Церква поступово переставала бути таким собі «суспільним монополістом») різкі «клерикальні реванші» окремих церковнослужителів не повинні дивувати. Це була спроба представників Церкви, імовірно найконсервативнішого її крила, призупинити секуляризаційні суспільні тенденції, що намітилися впродовж 1920–1930-х рр.

Поява нової культурно-просвітницької організації під патронатом владики викликала широкий резонанс в українському суспільстві Галичини. Газета найбільшої української партії Галичини – УНДО – «Діло» дотримувалася думки, якщо розпорядження владики Г. Хомишина вступить у дію й «Скалу» буде створено, то обов’язково виникнуть серйозні суперечності з найчисленнішим культурно-просвітницьким товариством «Просвіта» [5].

Більш критичними були публікації газети Української соціалістичної робітничої партії «Громадський голос». Часопис вважав, що «Скала» «розб'є народні установи і все свідоме українське громадянство» [4]. Негативно поставилася до культурно-просвітницької діяльності Г. Хомишина й націоналістична преса. У тижневику «Наш клич» [7], часописі «Розбудова держави» [9] діяльність ієрарха розглядалась як антиукраїнська.

Імовірно, Григорій Хомишин дещо негнучко заявляв про створення нової клерикальної установи. Зі слів владики складалося враження, що «Скала» створювалася на противагу світським товариствам, які працювали на «просвітницькій ниві» впродовж десятиліть. За таких умов не варто дивуватися, що керівництво світських організацій та широке галицько-українське суспільство переважно негативно реагувало на появу «Скали». Хоча у своїй основі діяльність клерикального товариства, на наш погляд, мала конструктивний характер, стала відповіддю на полівіння суспільних настроїв.

29 червня 1935 р. у Станиславові відбувся Перший Конгрес української молоді, лейтмотивом якого було визначити курс та основні засади виховання молодих людей у Галичині. Але в жодній із 26 резолюцій з'їзду не говорилося про релігійну основу такого виховання. Ця обставина підштовхнула єпископа написати Пастирський лист до духовенства Станиславівської єпархії «Національна чи об'явлена Віра?». У ньому Г. Хомишин відзначав: «В нас взяв перевагу дух національної віри над засадами об'явленої віри. У нас «нація» – «добро народу», «справа народу» – се догмат понад догмами Надприродної віри... З причини легковаження засад об'явленої віри... народ загнаний в сліпу вулицю... Почалися саботажі, і ми в результаті все стратили».

За свідченням польських спецслужб, повільне становлення нового культурно-просвітницького товариства (а за даними

Станіславівського воєводського управління, станом на початок лютого 1935 р. у воєводстві налічувалося лише 8 читалень) значною мірою пояснювалося небажанням самого духовенства єпархії сприяти заснуванню товариства «Скала», що звикло працювати в «Просвіті». Тож, взаємини «Скали» з «Просвітою» залишалися непростими. Так, у с. Гарасимів Городенківського повіту осередок «Просвіти», потрапивши у фінансову скруту, звернувся за допомогою до місцевого товариства «Скала». Клерикали висловили готовність піти назустріч. Однак філія «Просвіти» в Городенці заборонила отримувати допомогу з рук «хомишинців». Член УСРП Бєлінський та інструктор товариства «Просвіта» Сербенський на зібранні вирішили не вступати в контакти зі «Скалою» [2, арк. 27].

Подібні непорозуміння траплялися і в інших населених пунктах Станиславівщини. Наприклад, 16 липня 1935 р. у Печеніжині Коломийського повіту в приміщенні читальні «Просвіта» відбулося засідання членів студентської секції під керівництвом Дмитра Кузика. Він повідомив, що за дорученням єпископа Г. Хомишина місцевий парох Лоточинський відкрив читальню «Скала» і звернувся з пропозицією про співпрацю. Однак, зважаючи на те, що клерикали не поділяли поглядів партії Фронт національної єдності, членами якої були просвітяни, це стало неможливим [2, арк. 147]. На нашу думку, це свідчило про наростання конфлікту між «Просвітою» та «Скалою».

Взаємини владики Г. Хомишина з іншими українськими світськими установами залишалися досить напруженими. Так, 22 березня 1937 р. керівництво Українського рахунково-спортивного товариства «Великий Луг» у складі голови доктора Дашкевича і секретаря Ю. Мамчака надіслало листа єпископу. У ньому просили зарадити необґрунтованим, на їхню думку, публікаціям у часописі «Нова зоря» стосовно Лугових

організацій. Ці матеріали могли суттєво ускладнити стосунки католицьких читалень з «Лугами». У листі говорилося: «Для чого сіяти незгоду з Лугами «Скалі», якщо в «Скалі» працюють голови повітових Лугів...?» [1, арк. 61, 62].

Єпископ Г. Хомишин розумів, що потрібно вносити корективи в ідейно-організаційний розвиток «Скали». Однак Третій Загальний з'їзд цього товариства, що відбувся з ініціативи владики 7 травня 1937 р. в Станіславові, залишив більше запитань, аніж відповідей. У виступах на з'їзді наголошувалося на деякій одноманітності самого процесу створення клерикальних культурно-просвітницьких читалень та їх організаційній слабкості. Багато присутніх вважали за необхідне проводити у «Скалі» більше імпрез та урочистостей світського характеру, розповсюджувати серед членів товариства політичну літературу. Були пропозиції запроваджувати при читальнях драматичні гуртки, створювати хорові колективи. Священик Віхолинський радив формувати навіть спортивні гуртки [2, арк. 10, 11, 14, 32, 34].

Владика вирішив ґрунтовно роз'яснити духовенству й мирянам свої погляди. 24 червня 1937 р. «Нова зоря» умістила його відозву «Головні напрямні для товариства «Скала» і парохіяльних читалень». У зверненні Г. Хомишин виокремив три групи завдань, що ставилися перед товариством: «конечні», «хосенні» та «приємні».

«Конечні» – це пріоритетні. До них він відніс такі: «Двигнення релігійно-морального життя народу, освідомлювання в засадах віри та Церкви, поборювання ліберальних, радикальних, сектантських, сельробівсько-большевицьких організацій та агітацій». До «хосенних» – харитативну (благодійну) діяльність, господарську, кооперативну, а також читання лекцій з історії церкви та історії України. Третю групу склали так звані «приємні» завдання – організація концертів, театральних дійств,

імпрез тощо. Священнослужитель відзначив, що нехтувати ними не варто, проте й захоплюватися не слід, оскільки вони можуть затьмарити головну ідею» [25].

Г. Хомишин у своєму зверненні наголосив на необхідності більш тісної співпраці товариств з єпископом та кураторами. У цілому становлення «Скали» вимагало більшого контролю. Тільки таким чином, на його думку, можна запобігти хаосу та дезорганізації в читальнях. Було підготовано проект звернення єпископа Г. Хомишина до Головного Відділу «Скали». Владика вимагав перед кожним засіданням подавати йому письмово порядок денний та інформувати про перебіг засідання [1, арк. 40, 44].

Щоб запобігти подальшим непорозумінням, Г. Хомишин доручив католицьким публіцистам розтлумачити найсуттєвіші відмінності між культурно-просвітницькими товариствами «Скала» і «Просвіта». Невдовзі в брошурі «Скала і Просвіта», в часописі «Нова зоря» почала друкуватися відповідна інформація. Зокрема, вказувалося, що кожен, хто прагне стати членом «Скали», затверджується покровителем або куратором цієї установи. Тим самим відсоток випадкових осіб в клерикальних читальнях був незначним. Перед «Просвітою», що ставилася до прийому членів лояльніше, була загроза проникнення до її лав «комуністів, атеїстів, сектантів, радикалів» [10, с. 10–12]. Ця обставина гальмувала розвиток «Просвіти». Крім того, ієрархічна структура «Скали» була побудована більш чітко, певною мірою за «авторитарним принципом», що дозволяло контролювати роботу філій в різних населених пунктах воєводства. У «Просвіті», за словами авторів католицьких публікацій та видань, відчувався «брак сильного проводу», який призвів до того, що центральні органи цього товариства не перевіряли сповна діяльність філій. Ослаблювало діяльність «Просвіти» і те, що її провід обирався, був тимчасовим і тим

самим залежав від голосів рядових членів товариства [8]. Натомість у «Скалі», за словами католицьких публіцистів, керівництво в особі покровителя товариства єпископа та кураторів було сталим. Ця обставина дозволяла зберігати дисципліну в її рядах. На думку клерикалів, жорсткість та певною мірою авторитарність у роботі необхідні для побудови культурно-просвітницького товариства в умовах активізації ворожих українству течій – більшовизму, радикалізму, лібералізму тощо. Принагідно зауважимо, що «Просвіта» 1937 р. в Галичині налічувала 3 218 читалень [24], а «Скала» 1938 р. – лише 328.

Аби глибше усвідомити логіку громадсько-просвітницької діяльності Г. Хомишина в умовах міжвоєння, варто передусім зрозуміти історичну епоху з її помітними секуляризаційними тенденціями. У зазначений час рушійною силою українського національного руху стають політичні партії, світські, громадські та просвітницькі установи. Вони все сміливіше висувають соціалістичні, ліберальні, націоналістичні гасла, словом продукують ідеї, які не знаходити підтримки Церкви до ліквідації монархій, імперій? 1918 р. Звісно, що Церква мусила давати відповіді на ці нові суспільні цивілізаційні тенденції. І, як показують праці вітчизняних науковців, ці відповіді не завжди були суголосними. Митрополит Андрей Шептицький уважав, що Церкві варто максимально «адаптуватися» під нову епоху, щоб не розпорошувати, а отже, не ослаблювати Церкву. Позиція станиславівського єпископа Г. Хомишина була значно консервативнішою – Церква не повинна втрачати позиції, а навпаки боротися за повернення свого «статусу-кво» (домінування в суспільно-політичному житті, як то було упродовж XIX ст.). Звідси і активна ініціатива консервативного крила на створення нових, підпорядкованих Церкві, клерикальних громадських, просвітницьких і навіть політичних організацій. Не слід дивуватися, що громадська діяльність

клерикалів, зокрема Г. Хомишина, була переважно критично сприйнята галицьким суспільством, певною мірою навіть «дезорієнтувала» греко-католицьке духовенство, оскільки священики працювали в «Просвіті» та інших світських товариствах. Виходячи з цього, «Скала» так і не стала масовою організацією. На перешкоді організаційному розвитку товариства були, на наш погляд, також авторитарні методи керівництва, розбіжності всередині Галицького єпископату ГКЦ щодо становлення Католицької Акції в Східній Галичині, неприйняття програми українсько-польського порозуміння, висунутої Г. Хомишиним, значною частиною галицько-українського політикуму.

Поряд з тим, активна позиція клерикалів 1930-х рр. може слугувати непоганим «дидактичним мірилом» для нащадків. Бо є зайвий привід пересвідчитися у великому значенні релігії в повсякденному житті історичного галичанина. Діяльність консерваторів, зокрема Г. Хомишина, підкреслює потребу активнішого християнського практикування і в новітню постмодерну добу.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ). – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 61, 62.

2. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 319. – Арк. 1–242.

3. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина про організаційні основи католиків // Мета. – 1934. – Ч. 43. – 4 листоп.

4. Громадський голос. – 1934. – 15 груд. – Ч. 48.

5. Діло. – 1934. – 24 жовт. – Ч. 285.

6. Курс Католицької Акції в Станиславові. – Станиславів, 1939. – 282 с.

7. Наш клич. – 1933. – 30 квіт.

8. Нова зоря. – 1938. – 5 черв. – Ч. 41.

9. Розбудова держави. – 1932. – (Травень-червень). – Ч. 5, 6.

10. Скала і Просвіта. – Львів, 1936. – С. 10–12.

11. Андрухів І. Католицька Акція та її виховний вплив на українську молодь Галичини / Ігор Андрухів // Джерела: Науково-методичний вісник. – 1997. – № 2. – С. 36–42.

12. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини. 1861–1939. / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.

13. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» 1881 – 1939 рр. / Галина Білавич. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1999. – 208 с.

14. Марчук В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій/ Василь Марчук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5-6. – С. 302–307.;

15. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис / Василь Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2001 – 164 с.

16. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик / Петро Мельничук. – Львів, 1997. – 416 с.

17. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. / Микола Москалюк. – К.: Стилос, 1998. – 56 с.

18. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920 –1939 рр.). / Микола Москалюк. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. – К., 1999. – 20 с.

19. Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві 20 – 30 роках ХХ ст. / Віталій Перевезій // Розбудова держави. – 1998. – №11 – 12. – С. 120 – 125.

20. Перевезій В. Просвітницька діяльність Української Греко-католицької Церкви в 20 – 30 роках ХХ століття: Віталій Перевезій. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1998.

21. Пилипів І. Культурно-просвітницька діяльність української греко-католицької церкви в 20 – 30-х роках ХХ ст. / Ігор Пилипів // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Вип. 2. – Тернопіль; Севастополь; Суми, 2002. – С. 279 – 283.

22. Пилипів І. Питання церковної єдності в діяльності УГКЦ в 20–30-ті роки ХХ ст. / Ігор Пилипів // Наукові праці Кам’янця-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 6 (8). – Кам’янець-Подільський, 2001. – С. 489–498.

23. Пилипів І. Участь греко-католицького духовенства в діяльності культурно-просвітницьких організацій Станіславщини в 30-ті

рр. XX ст. / Ігор Пилипів // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2003. – С. 171–177.

24. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х рр. XX ст.). / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 136.

25. Хомишин Г. Головні напрямні для товариства «Скала» і парохіяльних читалень / Григорій Хомишин // Нова зоря. – 1937. – Ч. 46. – 24 черв.

Oleh Yehreshii
Ivano-Frankivsk City

Clerical Society «Skala» (1934–1939): ideology and historical didactics

Abstract. *The scientific article examines the educational activity of the clerics in Galicia during the 1930's. Considerable attention has been paid to the bishop of the Greek-Catholic Church G.Khomyshyn and to the activities of the educational society «Skala». It is noted that part of the clergy of the Stanislaviv diocese did not support the creation of the society «Skala» and continued to work in the community «Prosvita». The reaction of the Galician-Ukrainian politician to the creation of the Society «Rock» is presented.*

Key words: *Ukrainian Greek Catholic Church, clerical societies, bishop G. Khomyshyn, society «Skala».*

УДК 316.7(09)(477.86-21)“193”

Оксана Франко
м. Львів

Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади – 30-х років XX ст. Дослідження та спогади

Анотація. *У статті висвітлено діяльність товариства «Просвіта» в колишньому селі Підгірки поблизу Калуша (упродовж першої декади – 30-х років XX ст.) і показано роль Франкової родини та активістів села в розвитку культурно-просвітницької сфери, фізичної культури та громадського самоврядування. Залучено архівні документи з фонду Івана Франка у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (Київ), спеціальну літературу та спогади сучасників тих подій, які ми записали в 60-х – 90-х роках XX ст. Використано також ілюстративний матеріал з архіву Музею-оселі родини І. Франка в Калуші, який ми разом з сином, кандидатом історичних наук Андрієм Дмитровичем Франком і першим керівником цієї установи (у 1992–2012 рр.) Лідією-Христиною Романівною Іваницькою виявили, зібрали і зберегли під час організації Музею в 1992 р.*

Ключові слова: *«Просвіта», «Пласт», «Луг», Іван Франко, Підгірки, Франкова родина, Антон Франко, Михайло Франко, Омелян-Володимир Франко, Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші.*

Відомо, що товариство «Просвіта» виникло у Львові 8 грудня 1868 р. Поступово просвітництво як масовий рух охоплювало міста, містечка і села Галичини. Саме завдяки йому прості галицькі міщани і селяни ставали свідомими українцями. Діяльність «Просвіти» на Калущині, зокрема, в Підгірках, пов’язана з постаттю видатного українського громадського діяча, одного з організаторів Народного дому, Хлопського банку, засновника УНДО в Калуші, посла до Галицького сейму, члена уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) (1918–1919), лікаря за фахом Івана Куровця (1863–1931), який майже

30 років жив і працював у Калуші. За ініціативою Івана Куровця в 1906 р. була заснована філія «Просвіти» в Підгірках. Перебравшись у 1919 р. до Львова, він до кінця життя підтримував зв'язки з калушанами [8; 9].

Значний вплив на поширення просвітництва мали Іван Франко, його сини Андрій (1887–1913) [23, с. 76–84; 24, с. 81–121], Тарас (1889–1971) [51, с. 897–922, 5–19] і Петро (1890–1941) [42], дочка Анна (Ганна) (1892–1988) [28; 68; 69] та переважна більшість представників розгалуженої Франкової родини [53, с. 2; 4, с. 198–231].

Калуш тісно пов'язаний з іменем Каменяра, тут Іван Франко в червні 1880 р. ночував у поліцейській дільниці, коли його, заарештованого поблизу Коломиї, «шупасом», під конвоєм, вели до Нагуєвичів. Цей, один із найстаріших будинків у місті, який навіть зображений на стародавній гравюрі, коли ще були міські кам'яні вали, дивом зберігся до нашого часу і чекає на реставрацію. З поліцейського донесення дізнаємося, що 13 червня 1880 р. «Коломийське староство доставило» І. Франка до Нагуєвичів [6, с. 95], і, вочевидь, у Калуші він перебував у ніч з 11 на 12 червня. 3 серпня 1884 р., мандруючи Прикарпаттям зі студентами, Іван Франко виступив у Калуші з доповіддю «Дума про те, як гетьман козацький Самійло Кішка втікав з турецької неволі» [15, с. 195–196]. Зібрані з концерту, на якому був присутній професор Олександр Огоновський, кошти були залучені на будівництво Народного дому. 12 серпня 1981 р. на його фасаді встановлено пам'ятну дошку з барельєфом Івана Франка про його перебування в Калуші. Урочисто «відкривав» меморіальні «знаки» вшанування Вченого разом із Степаном Пушиком та іншими відомими письменниками і громадськими діячами племінник світоча української інтелектуальної еліти, мій батько Омелян-Володимир Онуфрійович Франко (1906–1981) – активний член «Просвіти» і керівник спортивно-військового товариства «Луг» (30-і роки XX ст.) [70, с. 3].

З 1904 року встановлюються більш тісні зв'язки Івана Франка з Калушем і особливо з Підгірками. В 1903 р. Іван Якович Франко разом із рідним братом Онуфрієм (1861–1913) продали свою батьківську спадщину в Нагуєвичах і спільно купили

землю з будівлями і ділянкою лісу в Підгірках. Причиною такого консолідованого рішення була серйозна сімейна обставина, сутність якої полягала в тому, що їхній вітчим Григорій Гаврилик як війт села Нагуєвичів зумів привласнити собі все спільне майно, і брати змушені були судитись, а пізніше виїхати з рідного села Нагуєвичів. Середущий брат Захарій-Михайло (1859–1942) залишився в Нагуєвичах, оскільки його дружина, за висловом Тараса Франка, «рішуче відмовилася від купна нездалої, на їх думку, землі» і на сімейній нараді категорично виступила проти переїзду до Калуша [67, т. 1, с. 845]. «На вітчині» він бідував і помер з голоду в часи окупації після розстрілу німцями наймолодшого сина Миколи і його дружини, з якими він доживав віку.

Джерельною основою нашого дослідження є доволі розлоге (велике за обсягом) родинне листування Івана Франка [7, спр. 427/дод. 71, 427/дод. 72, 1841, 1842 та ін.], яке зберігається в архіві письменника (фонді № 3) в Києві у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Чимало епістолярних матеріалів з «фамільної переписки» (наприклад, листи Онуфрія до брата Івана Франка [7, спр. 1610, 1611, 1624, 1636 та ін.]) ми вперше оприлюднили [52], зокрема, в 1989 р. виявили і в 1993 р. опублікували «експрес-лист» Тараса Івановича Франка з Підгірок до батька про смерть стрийка Онуфрія Яковича в понеділок вранці 28 липня 1913 р. [7, спр. 1636, арк. 119; 52, № 97, с. 4] На поховання брата (в середу) 30 липня приїжджав І. Франко разом із сином Петром [16, с. 122–123; 17, с. 546–547]. Ми також уперше виявили майнові документи [1, арх. папка 1, од. зб. 2], що послужило одним із переконливих доказів перебування письменника в Підгірках та обґрунтування тези про спільну власність братів на землю. Ще в 60-і – 90-і роки XX ст. ми записали спогади сучасників Івана Франка на Калущині [1, арх. папки 2–4].

Для повноцінного, різновекторного висвітлення теми нашого дослідження велике значення має стаття Харитона-Гуця Смольського «Історія села Підгірків» [18] та публікації останніх років у калуській «пресі». У статті «*Франки в Калущині. А) В Підгірках. Б) По інших селах*» [20, т. 1, с. 844–848] Тарас Івано-

вич Франко акцентував увагу на тому, що в 1903 р. Іван Франко разом із братами Онуфрієм та Захаром оглядали майно в Підгірках. «Іван Франко нав'язав зараз переписку з братами, – писав Тарас – спровадив обох до Львова і того ж року поїхали всі три на обзорини до Підгірок» [20, т. 1, с. 844]. Можливо, І. Франко перебував у Підгірках і в 1904 р., бо достеменно відомо, що він тоді покинув етнографічну експедицію Федора Вовка в Рожнятові і, вочевидь, завітав до Підгірок. Але не все так було «гладко», як зазначав Тарас, з розподілом майна. Листування свідчить про те, що суд стосовно розподілу батькової спадщини тягнувся роками. Вітчим Григорій Гаврилик не йшов на жодні поступки. Брати Онуфрій і Захарій постійно хворіли і бідували в Нагуєвичах. Як згадується в листах (у 90-і роки XX ст.) до Івана Франка, Захарій лежав «білий як полотно» у шпиталі в Дрогобичі, а Онуфрій «плакав як дитина» і змушений був робити операцію на пухлині під коліном у Дрогобичі, позаяк не мав «крейцера» «на колей» до Львова [7, спр. 1610, арк. 285, 286, 287]. І. Франко надіслав тоді трохи грошей, за які брати «накупили хліба», бо їх нащадки почали голодувати, а дітей, на той час, у двох сім'ях було «десь до дванадцятеро». Тільки в Онуфрія шестеро, а в Захара народилося загалом аж десятеро, але п'ятеро з них повмирали ще малими дітьми. На обійсті проживала також «зведена» сестра Івана Франка (по матері) Юлія Гаврилик (1868–1943), яка в 1884 р вийшла заміж за М. Багрія в сусіднє село.

Врешті-решт суд призначив усім трьом братам і вітчиму по 8 моргів поля зі спільного родинного фонду, але з питанням розподілу будівель у Нагуєвичах було ще складніше. За переказами, стодола і стайня, що стояла на нашому подвір'ї в Підгірках, були «перенесені» з Нагуєвичів. Дерево було, за характерними типологічними ознаками родинного, бойківського столярного «зодчества», «грубо» обтесане, біле (зруби), дах дуже високий, а на великих дверях стодоли був викарбуваний автентичний напис «*Іван Франко*». Чи ця споруда «рахувалась» («обліковувалась») «за письменником» як його власність, чи хтось з родини або майстрів просто заради цікавості чи експерименту зробив цей напис – невідомо. Ми з сином Андрієм виразно пам'ятаємо його оригінально, майстерно вирізьблені «каліграфі-

чні завитки». У 1987 р. у зв'язку з будівництвом заводу «Нафтобурмаш» усі господарські споруди, на превеликий жаль, знищили. Ціною величезних зусиль мені вдалося зберегти будинок мого батька Омеляна-Володимира та в 1992 р. організувати в ньому *Музей-оселю родини Івана Франка в Калуші* [55]. До речі, ця непересічна подія відбулась за ініціативою та за консолідованого сприяння мого сина, кандидата історичних наук Андрія Дмитровича Франка (народився 14 березня 1965 р.), що працює на посаді наукового співробітника відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук (НАН) України (м. Львів) (з 1 січня 1994 р.) (керівник цієї Державної Установи: член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Є. К. Нахлік [14, с. 38–48], завідувач відділу франкознавства, кандидат філологічних наук М. З. Легкий [11, с. 21–30].

Збережено також в Державному архіві Львівської області (ДАЛО) оригінал заповіту І. Франка [5, арк. 1], опублікований ще в 1966 р., який документально свідчить про те, що майно в Підгірках (пожиточну садибу із земельною ділянкою та лісовими угіддями) спільно купили в 1903 р. Іван та Онуфрій [6, с. 312].

Стаття «Франки на Калущині» [67, т. 1, с. 844–848] має велике джерелознавчо-археографічне значення, по-перше, тому, що підтверджує неодноразове перебування Івана Франка в Підгірках, а по-друге, автентично свідчить про спільну власність на землю обох братів та подає інші важливі відомості.

Село Підгірки початку XX століття об'єднувало в собі і міські, і сільські риси життя. Багато людей працювало на «саліні». Вночі із засвіченими «карбітками» ходили вони «на зміну», як тоді висловлювалися, – йшли «*на шіхту*» або «*на баню*». Населення Підгірок та інших навколишніх сіл постійно послуговувалося міськими магазинами («склепами»), в центрі Калуша на площі знаходився ринок, де в понеділок «сходилися» сотні селян, щоб продати продукти своєї праці. Чимало мешканців були міцно поєднані, «споріднені» розгалуженими родинними зв'язками. Громада Підгірок, переважно молодь, постійно немов змагалась з калуськими міщанами в проведенні різноманітних

культурологічних заходів, фестин, у хорових співах, згодом в спорті і часто перемагала в неоголошеному доброчесному суперництві. Варто зауважити, що молодь і люди середнього віку в Підгірках були більш патріотично налаштовані, позаяк Калуш як промислове місто було заселене людьми різних національностей.

Ранньою весною 1904 р. у підгорецьку громаду органічно «влилося» велике сімейство Франків *(фото13–14; 18–19)* [53, с. 2; 4, с. 198–231], яке складалося з 9 чоловік: Онуфрій (1861–1913), його дружина Юліана (з Дидинських), яка походила з Ясениці Сільної (1866–1945), Яків (Ясьо, Яцьо) (1887–1913), названий, як тоді водилось, в честь діда, Антон (1888–1974), Марина (Мариня) (1890–1976), Анна (1894–1949), Розалія (1892–1972), Анастасія (1896–1975) і наймолодший Михайло (1900–1951). Мій батько Омелян-Володимир (1906–1981) народився вже в Підгірках, коли моїй бабусі Юліані було понад 40 років [27, с. 520]. Як згадував батько, вона лагідно називала його «мізинчиком», а за рум'яні щоки – «червонячком» або «дідиком червоним» [1, арх. папка 2, од. зб. 3–5]. Бабуся доживала віку в нашій сім'ї. Вона доглядала мене і брата Мирослава (1936–1991), її незабутня, світла постать закарбувалась у моїй пам'яті якоюсь особливою, шляхетною, аристократичною, самодостатньою, гідною поваги світлою Жінкою з високо піднятою головою, неначе вона «носила корону». Тато постійно її згадував та у всьому ставив у приклад як зразок для наслідування! В її хаті було створено школу, де проживала вчителька. В цій школі навчався мій батько. Про історію школи в Підгірках з 1865 р. подає відомості відомий історик-краєзнавець Микола Когут [10], на наш погляд, школа в хаті Онуфрія Франка мала більш просвітянський, аніж суто навчальний, характер.

Ще в 60-роки XX ст. я вперше записала свідчення старенької жіночки Ягенчук (зі Смольських), котра як унікальний, «живий свідок» спостерігала історичні особливості переїзду Франків до Підгірок. Вона оповідала мені про цю подію, застосовуючи промовисті, яскраві, виразні, чіткі словосполучення, характерні лексеми: «Їхали кіньми на кількох возах з пакунками, з якимись коритами і бочками. Вбрані були в мануфактурну одіж, а у нас

ще ходили у зрібному. Виглядали на таких підпанків, були рудуваті<…>. Люди вибігали з хатів і оглядали нових сусідів» [1, арх. папка 3, од. зб. 2, арк. 3–4].

Оселі Франків і Смольських знаходились майже навпроти одна одної (на тих же обійстях до цього часу живуть їх нащадки). Франкова сім'я відразу міцно заприязнилася з великою родиною Смольських. Голову родини Степана, що вважався в Підгірках доволі освіченою людиною, називали «*ґазетником*» за те, що він «виписував пресу» і до нього, як до читальні, збиралися допитливі, спраглі знань селяни. Я виразно пам'ятаю старенького Степана Смольського (1863–1950), якого мій батько фотографував під його хатою. Омелян-Володимир фахово «знимкував» його в анфас і профіль. Старенький уже ледве ходив, був дуже худий, а його руки неначе звисали. Сидів на кріслі під стіною хати, пам'ятна «фотосесія» відбувалася десь ранньою весною 1945 р. Збереглись ще декілька його світлин та портрет, що його намалював син Григорій. До слова, Степан Смольський ще перебував під облудним впливом москвофільства, але всі його діти й онуки стали щирими українськими патріотами, згодом багато з них зазнали репресій з боку радянської влади.

Велика (багаточисельна) родина Смольських подарувала Україні знаних громадських діячів Василя, Данила, Харитона, Йосафата, Андрія та видатного художника Григорія Смольського (1893–1985), який залишив по собі значну мистецьку спадщину не тільки в Україні, а й за кордоном [35, с. 3; 36, с. 4]. Його майстерно намальовані картини експонуються в Канаді, США, країнах Європи і Латинської Америки. Я особисто знала митця, неодноразово бувала у нього вдома у Львові, він цікаво, змістовно розказував про свою неординарну персону, свій творчий життєпис, а його дружина, діти та родина подарували до Музею І. Франка в Калуші багато картин, офортів, пензлі художника, шафку власного виготовлення, портмоне та інші його речі, які ми з сином Андрієм Франком привезли, створивши його меморіальну кімнату на першому поверсі Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші [27, с. 529–530]. Тепер у Львові вже функціонує Музей Григорія Смольського. Один з його племінників Ярослав став відомим журналістом у місті Манчестері

(Англія). Приїхавши на Батьківщину перед смертю, він щиросердно тішився, що побачив світлини його родини в нашому, підгорецькому, Музеї, зауваживши, що різнопланова, культурологічна натхненна праця талановитих представників «фамілії» Смольських не минула марно і тепер можна спокійно вмирати.

З усієї Франкової родини Підгірки найбільше полюбляв Тарас Іванович, котрий приїжджав сюди майже щоліта, а з 1939-го по 1945-ий роки жив у мальовничому селі місяцями.

Влітку 1903 року, коли ще відбувався процес продажу-купівлі хати в Підгірках, дружина І. Франка з дітьми вже перебувала в цьому селі [7, спр. 1636, арк. 33–36]. За авторитетним свідченням художника Григорія Смольського, в 1905 р. у Підгірках відпочивала вся сім'я І. Франка. Тарас Іванович пригадував, що разом з Ясьом (Яковом) він приїжджав до Зборої, (як тоді висловлювались) куди в 1911 р. вийшла заміж дочка Онуфрія Розалія (Рузя) Франко. У цитованій вище статті Тараса фігурує такий цікавий краєзнавчий факт франкознавчого «виміру»: «Кажуть, що Іван Франко встиг побувати в обох тих селах: Студінці і Зборі; красою вони не можуть рівнятися з Підгірками» [67, т. 1, с. 847]. До Студінки за Антона Бринчака вийшла заміж друга дочка Онуфрія Марина (Мариня). Найстарший син Онуфрія Яків Франко прожив дуже коротке життя, лише 26 років. Фотографії з його зображенням, на жаль, не збереглись. *За фіксованими мною спогадами наймолодшого сина Степана Андрія Смольського*, який дожив до нашого часу, допомагав організовувати підгорецький Музей І. Франка, подарував деякі картини брата Григорія для Музею, він доволі «портретно» описав зовнішність Якова, що «був подібний до твого [себто мого. – *О. Ф.*] батька та його брата Антона: статний, вище середнього зросту, трохи рудуватий. Надзвичайно любив коней, вичищував, «пуцував» їх до блиску. На цих конях верхи їздила донька Івана Франка Анна [28; 68; 69], яка дуже любила Підгірки» [1, арх. папка 2, од. зб. 1, арк. 2–3]. Як дізнаємось з автентичного тексту листів, одного з них називали «Муцько» і мій батько через півстоліття назвав свого коня такою ж оригінальною «кличкою» (прізвиськом).

У пропонованій статті ми *вперше зі слів того ж таки Андрія Смольського подаємо* (нижче) *портретні ознаки зовнішності брата Івана Франка (і мого дідуся) Онуфрія.* Залишившись «круглими» сиротами, всі троє братів дуже любилися, з родинною, щиросердною теплотою горнулись один до одного. Особливо близькими «за духом» були Іван та Онуфрій Франки. Навчаючись ковальства в сімействі Коссаків у Дрогобичі, Онуфрій надавав захист і брату Іванові, який на той час переховувався від нагляду поліції, про що в спогадах згадує син коваля Коссака Григорій, який, вочевидь, під впливом І. Франка на формування його світогляду пізніше став військовим діячем Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

У 1883 р. І. Франко разом з братом Онуфрієм під Станіславом [така назва міста («Станіслав») поряд з найменуванням «Станиславів», що був заснований у 1662 р., побутувала до 1962 р., відтоді на честь Івана Франка затверджено модерну назву обласного центру «Івано-Франківськ». – *О. Ф.*] мав намір створити кооперативне господарство, але ці сподівання не здійснились. Ось як описує Андрій Смольський візуальний «образ» свого сусіда: «Онуфрій був людиною вище середнього зросту, середньої статури тіла, мав трохи рудувате волосся, ходив у мануфактурному одязі, але носив довгу сорочку, вишивану в основному чорними нитками (горловина, низ і манжети сорочки). Взимку носив кожух і «баранячу шапку». Онуфрій налягав на ногу [після операції на пухлині під коліном. – *О. Ф.*]» [1, арх. папка 2, од. зб. 2, арк. 3–4]. Про хворобу та операцію багато разів згадується в листах Онуфрія до Івана Франка ще з Нагуєвичів [7, спр. 1610, арк. 280–281]. Рідний брат Каменяра був дуже талановитим чоловіком, мав здібності скульптора (вирізьблював з дерева різні речі). Мої батьки, а потім і я зберегли корито («нецки»), скриню (великий «куфер»), рамки овальної форми та інші меморіальні речі його роботи (одне дерев'яне корито ми подарували до музею Івана Франка в Нагуєвичах). Онуфрій навіть брався за складну, високомистецьку роботу, майстерно вирізьблюючи статуї святих. Ми знайшли в підгорецькій церкві дві статуї св. Петра і Павла, які тепер зберігаються: перша – в нашому, калуському (підгорецькому) Музеї І. Франка, а друга – в

Літературно-меморіальному музеї І. Франка у Львові. Щоправда, твердити категорично, однозначно, що ці статуї виключно Онуфрієвої роботи, ми не можемо. Це тільки аргументовані здогади, але всі інші речі – справжні оригінали. З меморіальним пієтетом, глибоким пошануванням ми ставимося також до маленького підсвічника, за переказами, роботи батька Івана Франка Якова (мого прадіда по прямій генеалогічній «лінії»), яким послуговувався Антон Франко зі своєю сім'єю під час тривалого заслання (довгих років перебування) в Караганді [58]. Цей символічний «вогник» зігрівав йому душу і зворушливо, ностальгійно нагадував про його дитинство та юність у Нагуєвичах.

Хазяйновитий, дбайливий голова великого сімейства Онуфрій з істинною любов'ю ставився до свого господарства. Ще вдосвіта він будив всіх дітей і «челядь» до роботи, лагідно, доброзичливо-іронічно називаючи їх «лайдаками». Про цю особливість родинного життя згадував мій батько. Вперше мій дідусь відчув себе справжнім і відповідальним господарем, адже в Нагуєвичах керував усіма справами вітчим Григорій Гаврилик, навіть після судового розподілу батьківської спадщини [1, арх. папка 2, од. зб. 1–3].

З листування стало відомо, що в березні 1912 р. до Америки «подався» син Онуфрія Антон [7, 1636, арк. 307]. З Підгірок уже випробували далеку, ризиковану дорогу туди, за мореокеан. До Америки їздив місцевий мешканець О. Яцишин, якого в селі красномовно нарекли «Американом». Згодом (у 1934 р.) туди переїхали на постійне проживання дві його дочки.

Періодично Онуфрій та Яків кіньми на фірі привозили деякі продукти домашнього виготовлення І. Франкові до Львова, про що мовиться в листах до письменника та згадує син письменника Тарас у статті «Франки на Калущині». Їхали вони через Калуш-Копанки-Збору [67, т. 1, с. 847]. В одній з епістол Яків звернувся із запитанням до Івана Франка: як саме доцільно розпорядитися тими пакунками (вочевидь, книжок), які привіз письменник і залишив у Підгірках [1, арх. папка 2, од. зб. 3, арк. 2а]. На жаль, цей лист не датований. У цьому контексті варто зазначити, що чимало родинних листів не датовані. З цієї кореспонденції ми дізнаємось, зокрема, про поштові послання із за-

прошенням на відпочинок улітку, повідомлення від Антона з фронту з проханням допомогти матеріально, бо в окопах вояки голодували. П'ятнадцятирічний Михайло Франко в листі до Івана Франка звернувся до авторитетного родича з таким «зрілим», державно-політичним питанням: «Чи буде самостійна Україна?», супроводжуючи його повідомленням, що Підгірки проїздом відвідав син Ученого Петро, котрий тоді перебував у військовому формуванні Січових стрільців [7, спр. 1841, 1842, 1636].

Як на ті часи хата Франків, неупереджено порівнюючи її з іншими, типологічно, етнологічно схожими, сільськими житловими спорудами, була велика і простора, з дуже високим солом'яним дахом, на якому полюбляли гніздитись білі лелеки [16, с. 122; 44, с. 1–4]. Хоч оселя була стара, але ще досить міцна. Ту стару хату намалював Григорій Смольський та подарував картину з її зображенням до підгорецької школи, де вона тривалий час прикрашала її інтер'єр, аж поки хтось із спритних, метикуватих підгірчан «не пошанував» це автентичне, етнологічно-мистецьке «свідчення». Добре, що хоч цей малюнок було опубліковано [16, с. 122]. Мої батьки Омелян-Володимир Онуфрійович та Анна Дмитрівна (з Тацуняків) (1913–1991) після одруження в серпні 1934 р. ще рік проживали в старій хаті. Десь наприкінці 30-х років XX ст. брат батька Антон трохи її перебудував. Цю оселю (в останньому її кволому стані) батько фотографував. У 2013 р. ми в співавторстві з Андрієм Франком уперше опублікували її світлину в журналі «Народознавчі зошити» (№ 3) [27, с. 525]. Я добре пам'ятаю ту стареньку будівлю. Після вивозу в 1947 р. родини Антона Франка до Караганди хата поступово зруйнувалася. Повернувшись із заслання на початку 60-х років минулого століття, діти Антона Ярослава та Ольга на тому ж місці збудували нову хату, де встановили меморіальну таблицю про перебування Івана Франка в Підгірках. Вочевидь, за порадою батька в хаті Онуфрія було відкрито школу, в якій проживала вчителька. Мій батько, десь в 1946 р., показував мені місцеположення, де саме розташовувалась ця школа. Вона знаходилася в одній кімнаті та сінях при вході до хати. Сіни були досить великі, колись там стояли лавки і столи. До школи ходили всі бажаючі діти різного віку переважно з прагматичною ме-

тою, щоб навчитися читати, писати і рахувати. Викладали деякі факти з історії і географії, проводилися бесіди на релігійні та патріотичні теми. В хаті було 6 приміщень. Вчителька займала окрему найменшу кімнату.

Не без впливу Івана Франка секретарем філії «Просвіти», яка виникла в Підгірках у 1906 р., був обраний найстарший син Онуфрія Яків, якому тоді виповнилося лише 19 років. Головою культурно-освітньої спільноти було обрано Івана Куровця, його заступником – Г. Скрицького, бібліотекарем – М. Попадюка, скарбником О. Сороку, господарством відав К. Боцян, до складу керівництва входив також М. Гресько [18; 13, с. 70; 10, с. 44]. До «Просвіти» горнулася молодь, оскільки тут можна було дізнатися всілякі новини, поспілкуватись на інтелектуальні теми, подискутувати з приводу з'ясування складних питань соціально-економічного та культурно-освітнього життя. Відомий книголюб, редактор півмісячника «Калуський листок» Іван Куровець активно спряв відкриттю в 1910 р. бібліотеки [3, с. 44; 13, с. 70]. Варто зазначити, що в Калуському повіті в 1913 р. функціонувало 30 читалень, в яких було «зареєстровано» майже 2500 членів [13, с. 78].

До мальовничих Підгірок неодноразово приїздив Іван Франко та його родина (діти і дружина Ольга (з Хоружинських) (1864–1941), котра упродовж декількох десятиліть часто відвідувала гостинну садибу аж до самої її смерті) [1; 4; 7; 51; 52; 53; 54; 55]. У навколишніх селах члени сімейства збирали етнографічні та фольклорні матеріали [23; 24; 27; 28; 33; 40; 42; 51; 52; 53; 54, № 3; 55; 59, 61; 64]. Діти І. Франка (четверо його нащадків) дуже полюбляли спорт, включаючи наймолодшу Анну (Ґандзю, Ґандзюню, як її зазвичай називали). Вона любила їздити верхи на коні «гостинцем». У такому яскравому, неординарному «образі» її і запам'ятали ровесники в Підгірках, адже для дівчат це було доволі незвично, нестандартно [28].

З родинного листування дізнаємось, що всі члени родини І. Франка [53, с. 2; 4, с. 198–231] допомагали в господарстві (жали, косили, возили збіжжя), разом їздили на «Довбушеві скали» (поблизу Болехова), на «прогульки» до навколишніх сіл, де вони збирали, записували і систематизували прислів'я, пісні, легенди

[54, № 3; 46; 47; 48; 23; 24; 33; 40]. За висловом Івана Франка в його передмові до другого тому фундаментальної народознавчої колекції прислів'їв (Львів, 1908), «*приповідки з Підгірок Калуського повіту списали Андрій і Тарас Франки* [виокремлення курсивом моє. – *О. Ф.*]» [46, с. V]. Старанно зібраний дітьми письменника пареміографічний матеріал органічно увійшов до системно упорядкованого І. Франком видання «Галицько-руські народні приповідки», яке налічувало 31090 позицій, що становило три великі томи у шести випусках «Етнографічного збірника» Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (1901–1910) [2; 21; 23; 24; 25; 26; 31; 33; 40; 47; 48; 57]. До речі, «золотий вік» науково-організаційної та видавничої діяльності НТШ припадає на період тісної співпраці його керівника М. Грушевського та члена його президії І. Франка в цій установі «академічного типу» в 1895–1913 рр. [22; 25; 26; 30; 31; 32; 37; 38; 39; 40; 41; 45; 57; 60]. Діти письменника, насамперед Андрій і Тарас, а також Петро та молодша від них Анна (до певної міри), сприяли батькові в його наукових досягненнях, особливо у важкі часи загострення його недуги, допомагаючи йому зібрати відповідний матеріал (переважно народознавчого характеру), систематизувати його, довершити та оприлюднити належно підготовані до друку праці харизматичного Вченого [23; 24; 27; 28; 33; 40; 42; 61; 64; 65; 68; 69]. Ексклюзивного значення нащадки Великого Українця надавали фізичній культурі. Для Франків це був не просто спорт, всі вони, а особливо Тарас і Петро, були засновниками і палкими прихильниками, одними із перших теоретиків і пропагандистів фізичної культури на території України [62; 63; 66; 24]. Під впливом цілісних національних спортивних, скаутських систем у країнах Західної Європи в перші десятиліття XX ст. у Галичині, а потім і на всіх етнічних теренах України, було започатковано основи спортивної гімнастики, яка переросла в потужні рухи (скаутський, пластунський, сокільський), що здійснили великий вплив на формування самосвідомості молоді і взагалі української нації. Родина Франків була причетна до утвердження назви «Пласт» для найменування організації українського скаутського руху, співзасновником якої був Петро Франко [19, с. 43].

Ще в 1894 р. у Львові були створені українські гімнастичні товариства: «Сокіл», а в 1900 р. – «Січ». У 1908 р. професор Іван Боберський очолює «Сокіл». Його учнями в українській академічній гімназії стають Петро і Тарас, а згодом і Андрій Франки. Про вплив дітей І. Франка на сільських юнаків Г. Смольський згадує так: приїхавши до Підгірок в 1905 р., Франки-гімназисти одразу ж пішли грати в різні незнайомі місцевим підліткам забави [62; 63; 66; 24], але тут же їх люб'язно запросили до «кумпанії» і вони дуже швидко потоваришували [16, с. 122–123]. До речі, Петро і Тарас Франки пізніше оприлюднили у виданні «Вісти з запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств» (Львів, 1913, чис. 86–88) декілька дописів із характерними, промовистими назвами зі спортивно-фізкультурної тематики п. н. «Каблуківка (крокет)» [62, с. 4–7], «Підбиванка» [63, с. 9–11] (статті П. І. Франка), «Руханка у греків» [66, с. 3–4] (розвідка Т. І. Франка). В 1911–1914 рр. Петро Франко був учителем тіловиховання (фізкультури) у філії української гімназії у Львові, йому належить авторство підручника шведської руханки (зарядки), історії і теорії руханки.

Яків і Тарас були майже ровесниками, тому мали багато спільних інтересів. Вочевидь, Тарас допомагав йому вести секретарську роботу в товаристві «Просвіта». Під просвітницький вплив молодих Франків найбільше потрапили вже трохи старші від них діти Степана Смольського, які виявили себе в освітньо-культурницьких заходах і спорті, а також підліток, син Онуфрія Михайло. Він був дуже високого зросту (близько двох метрів), тому його, малолітнього, сприймали вже за дорослого, і він своїм суспільно «праведним» способом життя цілком виправдовував таке «поважне» ставлення людей до своєї скромної персони.

Михайло і всі дівчата (Марина, Розалія, Анна і Анастасія) були схожі на матір Юлію, а Яків, Антон і Омелян-Володимир – на батька Онуфрія. Всю родину я добре знала, окрім Онуфрія і Якова, які повмирали ще до мого народження, але про них я записала спогади від літніх мешканців села: «старшої» (літньої) жіночки Ягенчук, представників родини Смольських, Анастасії Мельник та інших сусідів. Мій батько навіть назвав свого первістка, мого брата, Онуфрієм-Мирославом, але ніхто і ніколи його

Онуфрієм не називав, позаяк це ім'я дуже стародавнє і вже навіть на той час було відверто архаїчним. В такий спосіб батько вшановував свій рід, як це здавна «водилось». Антон Франко мав «золоті руки», вмів споруджувати будинки дуже складної стереометричної конструкції: Народні доми, школи тощо. В 1912 р., коли він вибрався до Америки, йому виповнилося лише 24 роки [7, спр. 1636, арк. 307]. Нагадаємо, Марина в 15-річному віці вийшла заміж за Антона Бринчака до сусіднього села Студінки. Її батько Онуфрій давав священику письмовий дозвіл на одруження, який (автентичне рукописне свідчення) зберігся в архіві церкви в Підгірках. В 1911 р., як тоді оригінально висловлювалися, одружилася Розалія до Збори, в село, яке розташоване на відстані бл. 12–13 км від Калуша. Щорічно на велике свято Покрови там збиралась практично вся родина Франків. Про сина Розалії, національного героя Івана Ґонту «Гамалію», який був курінним УПА і загинув у Чорному лісі поблизу села Грабівки 1 листопада 1944 р., ми неодноразово писали [29, с. 51–64; 34, с. 4; 56, с. 170–174], про народного звитяжця є публікації інших авторів [3, с. 68–78].

У листі до матері Ольги Федорівни Франко (з Хоружинських) від 15 серпня 1911 р. з Підгірок Тарас описує свої відвідини Розалії Онуфріївни в Зборі: «Оноді їздив я з Яцьом до с. Збори, де віддана Рузя. Сват <…> показував нам гарні і міцні килими до ліжка (по 32 кор.), яких би й нам кілька здалося для окраси халупчини чи там бюрка, як її Онофер називає. Тут пристигли вже огірки, кукурудза доходить, але овочів мало. З їдою можна ще витримати. Чи не приїхали би Ви сюди з татом на тиждень? Здоровлю, Тарас» [67, т. 2, с. 423–424]. Цей лист свідчить про те, що Тарас в 1911 р. знову відпочивав у Підгірках та їздив з Яковом до с. Збори. Тарас запрошує батька з мамою на тиждень відпочити в Підгірках. Чи приїжджав Іван Франко з дружиною того року до Підгірок – невідомо. Знаємо, що він хворів, але недуга періодично трохи відступала.

У 1912 р. після закінчення філософського факультету Львівського університету (класична філологія) Тарас одразу ж здав екзамен з фізкультури і поступив працювати вчителем класичних мов і літератур в українську гімназію м. Станіслава.

За переказами, завдяки його впливу син Онуфрія Михайло Франко також деякий час тут навчався. Було йому тоді 12 років. До речі, в цій гімназії вчився племінник Лесі Українки Юрій Косач. Про його пам'ятну зустріч із Тарасом Івановичем у Києві 1971 року на урочистому святкуванні 100-ліття від дня народження Лесі Українки я вже писала. Під час гідного тривалого вшанування на державному рівні ювілейних роковин великої поетеси я передала відомому емігранту запрошення від уже дуже хворого Тараса Франка, щоб Юрій Косач, який приїхав тоді з Канади, відвідав його помешкання. Читаючи запрошення, сентиментально-щиросердний Ю. Косач так розхвилювався, що на очах забриніли сльози [49, с. 243; 50, с. 61–62].

Тарас Франко брав участь у різноманітних спортивних змаганнях [66, с. 3–4]. Про це він згадує в листі до брата Андрія зі Станіслава від 18 червня 1912 р. [20, т. 2, с. 424]. Зазвичай Тарас часто відпочивав ув улюблених мальовничих Підгірках, де відчував підтримку братів і сільських юнаків. До слова, це були не такі вже й прості люди. Наприклад, Смольські походили зі шляхетного роду і навіть мали свій родинний герб. Їх батько, Степан Смольський, колись утримував цегельню в Підгірках. *Дружина Онуфрія, Юлія Дидинська, також походила зі збіднілої шляхти Ясениці Сільної*, а *її рідний брат Кость Васильович Дидинський був ад'ютантом цісаря Франца-Йосифа у Відні*. Збереглись фотографії, портрет, лист, речі, привезені з тодішньої столиці Відня після «наглої» смерті К. Дидинського. Вони експонуються в Музеї-оселі родини Івана Франка в Калуші [27, с. 522]. З Дидинських походив знаменитий співак Володимир Осередчук, який в 30-і роки XX ст. часто перебував у Підгірках. Він фахово, майстерно малював картини, деякі з них зберігаються в Музеї. Емігрувавши до США, В. Осередчук створив свій ансамбль гавайських гітар, з яким об'їздив увесь світ. Його дружину Ольгу вивезли в Котлас Архангельської обл., а з їх дочкою Лідою ми навчались і закінчили Калуську СШ № 1 і до цього часу підтримуємо зв'язки. Вона проживає в Трускавці. До речі, в 1962 р. я відвідала сестру Ольги в Котласі (нині Архангельська губ., Росія), вона ще залишалась там, аби заробити трохи гро-

шей, а сама Ольга вже на той час повернулась-таки після тривалого заслання на рідну Україну.

Рід Дидинських (як і генеалогічне «древо» – родовід Кульчицьких, з якого походила мати Івана Франка Марія) отримав шляхетство за участь у війні проти Османської імперії і також мав свій родовий герб.

Активні, ініціативні сільські хлопці Г. Скрицький, О. Ягенчук, П. Мисюра підтримували тісні зв'язки з культурно-просвітницькими організаціями і товариствами в Калуші, Коломиї, Станіславові. Підгірки – фактично околиця здавна промислового міста Калуша, що серед інших сіл завжди перебувала в авангарді досягнень у культурно-просвітницькій сфері.

1913-ий рік став дуже драматичним для всієї родини Каменяра. Андрій Франко був від народження хворобливою дитиною, але, як і його брати, дуже інтенсивно займався спортом, що, вочевидь, для нього було шкідливим заняттям. Саме після одного з таких тренувань Андрій в ніч на 22 квітня раптово, не прокидаючись, помер. Іван Франко і все сімейство надзвичайно важко пережили цю «фамільну» трагедію [23; 24]. 28 липня 1913 р. від запалення легенів помер Онуфрій. За спогадами брата Захарія, він «поліз за рибою в холодну воду і сильно простудився». Мав усього 52 роки від народження [1, 26, 27, 52, 59].

Український «маляр» Григорій Смольський [35, с. 3; 36, с. 4] детально описав останній приїзд Івана Франка до Підгірок на поховання брата Онуфрія 30 липня 1913 р. Нагадаємо, що Тарас, котрий якраз перебував у Підгірках, повідомив батька про сумну подію. «Він був мовчазний. – Зазначав художник. – Обома руками зняв з голови капелюх і, опустивши руки вниз, придержував той капелюх двома долонями, – пальці в нього були паралізовані <…>. Франко був одягнутий у довгий легкий коричневий реглан, подібного кольору костюм. Не був у вишиваній сорочці, як звичайно його малюють. Краватка невибаглива, спадала недбало і ховалася в заломах коміра реглана. На обличчі худорлявий, волосся рудаве, задуманий, але держався рівно, просто. Не було в ньому зарозумілости, самовпевнености, але глибока внутрішня зосередженість. Стояв нерухомо, наче розгадував загадку життя і смерти» [17, с. 547].

Все господарство лягло на плечі Якова. Він знесилився і захворів. Здавалося, за діагнозом, хвороба була цілком виліковною, але він дуже «забанував» (затужив) за батьком і наперед твердо знав (вирішив), що помре, причому точно – якого саме дня, якої години і хвилини. Як кажуть в народі, «батько забрав його до себе». Ще вранці того фатального дня він сповістив матері, що помре рівно о другій годині дня. Мати Юліана Василівна вибігла на ґанок і почала лементувати: «Боже мій, Боже, забрав мого чоловіка, а тепер ще й сина? Чим я так провинилась? О, Боже мій, Боже», – ридала вона, простягаючи руки до небес. Терміново зібрались сусіди і побігли навпростець до села Студінки за її дочкою Мариною. Як мені оповідала невістка Марини, вона побачила таку «живописну», екзистенційну, драматичну «картину»: лежав Ясьо у бамбетлі, на вигляд, зовсім здоровий і вдивлявся в годинник, що висів на стіні. Кожних десять, п'ятнадцять хвилин вираховував, скільки йому залишилось ще жити. Рівно о другій годині дня, як і знав наперед, помер [1, арх. папка 3, од. зб. 2, арк. 3–4]. Поховали його неподалік батька на початку нового, діючого донині, цвинтаря. Поблизу нього спочиває його брат Михайло Франко з дружиною Юлією. Раніше ховали людей поблизу церкви, там ще донедавна були похилі дерев'яні хрести. *Цей спогад про Якова я публікую вперше*. Яків не був одружений, але мав сина Федора від сусідської дівчини, яка допомагала Франкам у господарстві. Федір був дуже подібний виразними антропологічними ознаками генотипу до Франкового роду, а його діти й онуки були надзвичайно талановитими людьми. Донині ми родичаємося з Федоровою дочкою Оксаною Куневич та внуками.

Для легендарної при житті персоналії Івана Франка, недуга якого прогресувала, 1913-ий рік, ще раз на цьому наголосимо, став особливо трагічним. Після раптової смерті 22 квітня улюбленого сина Андрія 28 липня помер його наймолодший брат Онуфрій, а 5 жовтня – Яків – найстарший син Онуфрія, на якого письменник покладав особливі надії, як на майбутнього впливового суспільно-громадського діяча на Калущині. Іван Франко гаряче підтримував розвиток фізичної культури, навіть того нещасливого року, уже важко хворий, 7 грудня він був при-

сутнім зі всією родиною на сокільсько-січових урочистостях у честь ушанування його сорокалітньої творчої праці, тоді, серед інших, публічно виступив зі спортивними гімнастичними вправами його різнобічно обдарований син Петро. Ювіляру урочисто вручили срібний лавровий вінок з пам'ятним написом: «В[исоко]поважному д-рови І. Франкови. Сокіл-Батько. 1874–1913, 7. XII» [19, с. 47.].

Одразу ж по смерті Онуфрія і Якова моя бабуся Юліана викликала сина-емігранта Антона з Америки, щоб якось підняти («реанімувати») господарство, адже залишилась сама з малими дітьми. Моєму батькові Омеляну-Володимиру виповнилося тоді лише сім років, Михайлові – тринадцять, на декілька років старшими були Анна і Анастасія. В 1914 р. почалась І Світова війна і Антона, який повернувся з Америки, «призвали» до австрійського війська. 3 жовтня 1914 р. окупаційний «чобіт» російського війська ступив на благодатні, цивілізовані терени Калуша і Підгірок, винищуючи все на своєму шляху. Мого дідуся (по матері) Дмитра Тацуняка, що мешкав у Калуші на вулиці Підвальній, пограбували і побили, після чого він у 1918 р. помер, залишивши семеро дітей сиротами.

Тітка (сестра матері) *Дмитра Тацуняка Павлина Тиніцька* (1854–1925) була фундаторкою і меценатом Народного дому, церкви та «Рідної школи ім. Ів. Франка» в Калуші. Як дружина посла до Віденського парламенту, вона була досить заможною і все майно заповідала громаді міста. До війни (до 1939 р.) її портрет заслужено «красувався» в Народному домі Калуша. Вона подарувала понад 100 тисяч австрійських корон на забезпечення діяльності «Рідної школи ім. Ів. Франка», пожертвувала значну суму грошей на духовий оркестр при Народному домі, профінансувала виготовлення іконостасу в церкві Архистратига Михаїла. За власні гроші істинного філантропа, благодійниці П. Тиніцької відкрили в Калуші українську гімназію (в часи ЗУНР), але через три роки польська влада її закрила [8, с. 4]. В цьому контексті варто згадати про ще одну помітну постать місцевого культурологічно-просвітницького та жіночого руху – Катерину Возняк (з Микулів) (1912–1957), одну з організаторів філії Союзу Українок в Калуші і повіті, активістку «Просвіти» та «Плас-

ту», делегата від Калущини під час історичної зустрічі з митрополитом Андреєм Шептицьким у 1937 р.

Іван Куровець, який був засновником і головним фундатором Народного дому в Калуші й організатором філії «Просвіти» в Підгірках, у час війни був жорстоко побитий російськими солдатами. До того ж, вони його, босого, разом з дружиною силоміць «погнали» пішки до Станіслава. Він дивом уникнув смерті. Адвокат Андрій Кос, який доволі добре знав письменника, оскільки фахово займався майновими документами родини Франків у Підгірках, був висланий до Росії, а після повернення до Калуша в 1918 р. помер.

Значний вплив на розвиток просвітництва і, зокрема, виховання юнацтва на Калущині мав *Петро Франко*. Ще до війни він організував Перший з'їзд пластунів Галичини і Буковини та мандрівний табір на Чорногорі. До того ж, він був редактором газети «Пластовий табір», опублікував десятки статей і видав декілька книжок, що охоплювали різноманітні види спорту: гімнастику, лижі, метання кулі та спису, перескакування, теніс, «наколісний» спорт та ін. [19, с. 46]. Всі ці публікації були спрямовані на пропаганду фізичної культури, поширення її впливу на формування патріотичного світогляду юнацтва [61, 62, 63, 64]. Серед значних освітньо-культурних книжок варто виокремити його модерний підручник «Пластові ігри та забави» (1913). З початком війни Петро добровільно записався до Легіону Січових стрільців, отримав військовий «вишкіл» льотчика поблизу Сараєва (Сербія) і 1 грудня 1918 р. організував перше в історії України військове літунство (авіацію) Західно-Української Народної Республіки. Він здійснив понад 50 вильотів і *за геройство отримав нагороду від Симона Петлюри (іменну шаблю)*. При кожній нагоді заїжджав до Підгірок і знайомив мешканців села з новинами всеукраїнського масштабу. Як «жовніра» його пригадує Анастасія Мельник («Гринишина»), його неординарна постать неодноразово згадується в листах. Велика заслуга Петра Франка полягає ще й в тому, що він був ініціатором об'єднання військового «літунства» (авіації) двох республік (ЗУНР і УНР), залишаючись «командантом» Літунського загону. 1 січня 1919 р. Петро Франко отримав звання «сот-

ника» УГА, а пізніше – полковника Армії УНР. Його Літунський полк УГА (авіаційна частина Української Галицької Армії) налічував до 80 літаків з центром у містечку Красне, розташованому на відстані бл. 40 км від Львова (нині смт у Буському районі Львівської обл.). У квітні 1919 р. Франкового сина «відрядили» до Білгорода (Сербія) у справі військовополонених [64, с. 7]. Про всі його заслуги була добре поінформована невсипуща, цинічна, підступна, облудна радянська влада. Коли ми розпочали організацію Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках ще наприкінці 80-х років XX ст., мене з провокативним наміром розпитували, хто з родини був сотником і полковником під час військового керівництва С. Петлюри. До речі, нещодавно нарешті знайдено достовірні документи, що недвозначно свідчать про те, що Петро Іванович Франко, котрий, справді, займав таке високе воєнно-політичне становище «бойового офіцера» в епоху національно-визвольних змагань, був розстріляний в 1941 р. (поряд з професором К. Студинським, знаним співаком, народним артистом УРСР М. Донцем та іншими відомими українськими діячами) на околиці міста Харкова (тепер в його мікрорайоні «Салтівка») не лише з відома, а й за санкційною резолюцією можновладців високого політичного рангу, насамперед Всеволода Меркулова, Лаврентія Берії та Микити Хрущова (за його безпосередньою вказівкою) (за розсекреченими відомостями шифротелеграми НКДБ СРСР № 11569 від 6 липня 1941 р.).

Майже вісім років з 1 вересня 1922 р. до 25 липня 1930 р. Петро Франко працював учителем «руханки» і географії в українській гімназії в Коломиї, а звідти часто навідувався до Підгірок, про що свідчать односельці та той достовірний факт, що 27 березня 1930 р. Петро став хресним батьком на хрестинах Антонового сина Михайла Франка. Тут для нього відкривалось широке поле креативної діяльності, оскільки вся Франкова родина, Смольські, Шищуки, Піщаки, Мельники підтримували його в організації товариств, гуртків та різних об’єднань. Це був період найбільшого розвитку просвітницького руху, який набув виразних ознак ґрунтовності, багатогранності та різновекторності.

В 1921 р. у Підгірках розпочався поступовий процес відновлення діяльності «Просвіти». Вже підросли Михайло і Омелян-Володимир Франки, повернувся з російського полону Антон Франко, які разом із досвідченими Смольськими, О. Ягенчуком, Семеном та Василем Піщаками, Мельниками, О. Яцишиним («Американом»), Когутами та іншими мешканцями надали новий, потужний імпульс діяльності «Просвіти» в Підгірках. У 1921 р. тут було сформовано драматичний гурток на чолі з Г. Смольським [35, с. 3; 36, с. 4] та Павлом Капцем (у виставкових приміщеннях Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (Калуші) експонуються його сценографічні світлини [13, с. 71]. Талановиті аматори та ентузіасти здійснювали театральні постановки творів української класики («Наталка Полтавка», «За двома зайцями», «Назар Стодоля» та ін.). Члени гуртка, серед яких варто згадати насамперед Йосафата Смольського, Григорія Триндея, Степана Яремка, Стефана Маґаса, Михайла Філіповича, Івана Когута, Михайла Франка, Костя Дзундзу, Петра Химича, Йосифа Ягенчука, Василя Яремка, Анастасію Когут, Степана Кухаря та ін., виїжджали в навколишні села, а зібрані гроші спрямовували на розбудову «Просвіти» (закупівля книжок, обладнання). Створюється споживча кооперація «Будучність» із гаслом «Свій, до свого, по своє», в 1925 р. організовано комітет під керівництвом Михайла та Антона Франків, Івана Когута та інших діячів. Розпочинається процес будівництва Народного дому, який, щоправда, повільно розгортався аж до самої війни. В 1942–1944 рр. ми з братом Мирославом відвідували дитячий садочок, що знаходився в підвалі цього будинку. Довго не було спеціальної бляхи, щоб накрити дах Народного дому. Пам’ятаю, ми виступали на сцені ще в не добудованому приміщенні навіть після війни.

У 1926 р. створюється чоловічий хор (перший «мужеський» хор у селі був заснований у 1887 р.), слава про який лунає до нашого часу, а в 1927 р. постало громадським коштом новозбудоване приміщення читальні «Просвіти» [10, с. 47], до слова, першу читальню в Калуші була відкрито в 1888 р., а другу – в 1891 р. [13, с. 4]. Зводять стіни нової школи і продовжується будівництво Народного дому, всупереч різним заборонам влади

і нестачі коштів. Антон Франко збудував не тільки ці вже історичні пам'ятки в Підгірках, а й третій поверх «червоної» школи в Калуші. Про цей факт мало хто знає. Варто було б установити пам'ятні знаки про цих діячів 20-х – 30-х років XX ст. на фасадах будинків «Просвіти», Народних домів, шкіл та інших освітньо-культурологічних установ.

У 1928 р. відновлюють організацію «Пласт», яка тісно пов'язана з синами Івана Франка Петром і Тарасом *(фото 2)*. Згадаймо, що в 1922–1930 рр. Петро Франко працював у Коломиї і часто навідувався до Підгірок. Саме за організацію «Пласту він постійно переслідувався владою і в 1930 р. був звільнений з роботи в Коломиї. Мій батько розказував, що деякий час Петро Іванович працював агентом у квітникарстві та молочарні [1, арх. папка 4, од. зб. 1, арк. 2–4]. В підгорецькому «Пласті» активною діяльністю відзначилися Петро Мисюра, Микола Маґас, Григорій Шищук та Харитон-Гуцьо Смольський, які в 1931 р. організували подорож у Карпати. У фотоальбомі Смольських я бачила світлини пластунів із цієї народознавчої мандрівки. З гімнастичними виступами пластуни об'їжджали навколишні села і містечка. В тому ж таки 1928 р. під керівництвом Михайла Франка було створено пожежно-спортивне товариство, що виступало під назвою «Луг», де навчалась молодь військовим вправам на випадок війни, що набуває великої популярності на виставах та фестинах. При ньому організували дружину (команду) «копаного м'яча» (футболу). З того часу Підгірки завжди славились цим видом спорту. До речі, у нашій (у співавторстві з Андрієм Франком) статті «Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші», оприлюдненій у журналі «Народознавчі зошити» (2013, № 3), вміщено характерну світлину, на якій поряд із гравцями у формі популярної калуської футбольної команди фігурує активний «вболівальник» та істинний поціновувач, сказати б, «гри мільйонів» син Івана Франка Тарас (1942 р.) [27, с. 526]. У 1932 р. товариство «Луг» очолив мій батько Омелян-Володимир. На той час воно налічувало від 50 до 100 чоловік. Членами «Лугу» були наші родичі Іван Антонович Франко (загинув ув УПА) і Марія Франко-Маґас (талановита солістка-аматор, котра фахово виконувала народні та стрілецькі пісні,

дожила до 2012 р). Принагідно варто зазначити, що у згаданому вище часописі фігурує також «крупним планом» світлина товариства «Луг» під керівництвом О. В. Франка (розташованого в центрі фото, на якому зображена велика кількість членів цієї спільноти) [27, с. 521].

Розказувала мені бабуся Мотляк з передмістя Хотіня, що всюди по селах засновували товариства «Луг». Колони хлопців і дівчат з Хотіня та Підгірок зустрічались на хотінській дорозі неподалік млина і разом крокували до Калуша. Попереду із синьо-жовтим прапором йшов Омелян-Володимир Франко [1, арх. папка 5, од. зб. 4, арк. 3–4]. «Луговики» займались військовим вишколом: спортивними вправами, «будували вежі» (піраміди), виступали на святах, фестинах, цілими ночами охороняли «Божий гріб», ходили колонами із синьо-жовтими прапорами. Фестини влаштовувались на стадіоні, в саду Ігната Мельника-«червоняка», в саду священика, поблизу річки Лімниці. Члени «Лугу» вивчали історію України, Греції та Риму і навіть брали собі псевдоніми «Гай», «Юлій», «Цезар». Наприклад, мешканець села Капець так і залишився до кінця життя під прізвиськом «Гайо». Активістами були Стефан Думінкевич, Федір Дзундза, Микола Мельник, Анастасія Мельник (Гринишина»), Ганна Яцишин («американка»). Ці спогади я записала в 1991 р. від Анастасії Мельник. Багато цікавих, фактологічних, джерельних, ексклюзивних оповідей розказував мені про ці події мій батько [1, арх. папка 4, од. зб. 1–3].

У 1928 р., коли мітингами і панахидами відзначали перше десятиріччя Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), 9 листопада польська влада провела обшуки по всій Калущині. У Підгірках обшукали помешкання Михайла Франка, Йосафата Смольського, приміщення кооперативу «Будучність» і читальні «Просвіти», але перевірки не увінчалися успіхом. Польська влада знала про існування Української військової організації (УВО), а пізніше Організації українських націоналістів (ОУН) і шукала зброю та документацію, але їй нічого не вдалося знайти. Калуський повітовий староста з красномовним прізвищем Костоломскі двічі в 1928-му та 1929-му роках вимагав припинення діяльності товариства «Луг», але воно напівтаємно продовжува-

ло існувати і проводити військовий «вишкіл». У 1931 р. за ініціативою Михайла Франка проведено шаховий турнір, в якому Франковий нащадок і Василь Смольський отримали перемогу.

Велику популярність отримав духовий оркестр, створений у 1931 р. знову ж таки Михайлом Онуфрійовичем. Ця «орхестра» (тоді в народному вжитку побутувала така лексема) 11 серпня 1934 р. натхненно «грала» на весіллі моїх батьків, а після гостини весілля продовжувалось у приміщенні «Просвіти». Доречно зауважити, що в день урочистих подій вивішували синьо-жовтий прапор. На той час батько був одним із керівників «Лугу», а мама Анна (з Тацуняків) була активісткою калуського «Пласту».

«Просвіті» були притаманні характерні риси громадсько-політичної спільноти. Одними з найбільш видатних активістів у Підгірках були Гнат Капець, Андрій та Олекса Шишуки, Капець (на прізвисько «Гайо»). Секретарем деякий час був Іван Когут (на прізвисько «Мавпа»), постійно головував Михайло Франко. Видається доцільним зазначити, що «філіали» «Просвіти» в передмістях Хотіні, Підгірках, а також Голині і, звичайно, Калуші мали виразно патріотичний характер, а громади інших сіл – Студінки, Вістової та Пійла – мало цікавились політикою, хоч брали участь у спорті та культурних заходах.

У Підгірках підпільно був створений осередок ОУН, до його складу входила Анастасія Мельник, яка про це згадувала в записаній бесіді зі мною в 1991 р. Видавались посвідчення з назвою і зображенням тризуба [1, арх. папка 5, од. зб. 1, арк. 2–4]. Товариство «Луг» також було напівлегальне, позаяк воно підпільно проводило військовий вишкіл. Керівниками були Михайло та Омелян-Володимир Франки, Харитон-Гуцьо Смольський, Василь Якимович та інші ініціативні діячі.

Просвітяни ставили перед собою великі державницькі завдання в різних сферах діяльності: економічній, культурній, спортивній, громадському самоврядуванні, все було підпорядковано суспільно-політичним, націєтворчим ідеалам державотворення.

Щодо економічних проектів, то варто подати в стислому алгоритмі тезової констатації такі основні напрями діяльності

як: потужний розвиток кооперації; в 1932 р. організовано «Фонд допомоги рогатій худобі»; згодом «промисловці» приєднались до «Маслосоюзу»; створено кредитну спілку. Навіть у період війни й окупації підприємництво і просвітництво в Підгірках ще «жевріло» (функціонували кооперативи, широка мережа торгівлі, дитячі садочки, гуртки самоосвіти, футбол (регулярно проводились матчі в рамцях турнірів, чемпіонатів та інших форм змагань), працювала овочева фабрика в Калуші, на якій, до речі, працював суспільно-громадський лідер села Підгірки, ініціативний член «Просвіти» Михайло Франко).

Ще раз наголосимо на тому, що упродовж 1939–1945 рр. у Станіславі жив і вчителював Тарас Іванович Франко. Вся його інтелектуально обдарована родина часто приїжджала до села Підгірки, а влітку перебувала тут постійно. Щиросердне, веселе спілкування з дітьми Тараса Франка виразно закарбувалось у моїй дитячій пам'яті [51, с. 897–922]. Запровадження націєцентричного, освітньо-культурологічного товариства активних, свідомих, ініціативних представників української спільноти під промовистою, лаконічною назвою «Просвіта», за висловом Івана Франка, «становило дуже важний і рішучий крок у духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розвивання такого Товариства могло оживити і утвердити народолюбний рух серед галицько-руської інтелігенції, надаючи йому широку реальну підставу» [8, с. 395]. Далекоглядні, фундаментальні, науково-творчі Франкові просвітницькі ідеї живуть у серцях багатьох поколінь, пропаговані письменником суспільно-культурологічні ідеали актуальні і в наш час.

А завершити розвідку видається дуже доречним довільно скомпонованими «програмними» «витягами-фрагментами» яскравих, символіко-патетичних, пророчистих поетичних рядків із відомої *пісні* «*Франкова родина*» знаних прикарпатських (калуських, івано-франківських) авторів (слова Василя Ганущака, музика першого, блискучого виконавця твору Романа Бревка, див. буклет пісні з нотними «ірмолоями», що його упорядкував та оприлюднив популярний музикознавець, голова Дрогобиць-

кої організації Національної Спілки композиторів України Володимир Грабовський):

Ще каменярський дух не вмер,
Він з нами – вчора й нині.
Навчімся в нього хоч тепер
Служити Україні.

Франкова родина, Франкова родина –
Це вся Україна соборна, єдина.
Ми діти Франкові, онуки Франкові –
В Дрогобичі, Калуші, Києві, Одесі, Донецьку, Чернігові, Львові.
Де гори Карпати, де хвилі Дніпрові –
Усюди живуть спадкоємці Франкові.

Живе незламний дух Франка,
Живе його родина,
Живе і житиме в віках
Прекрасна Україна!

Джерела та літераратура

1. Архів Андрія та Оксани Франків. Папки № 1–5.

2. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. / Наукове перевидання з шести випусків «Етнографічного збірника» (1901–1910); Наук. ред. Святослав Пилипчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006 [2007]. – (До 150-річчя від дня народження Івана Франка). Див. також текст першодруку: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко // Етнографічний збірник. – Львів: Видання етнографічної комісії НТШ, 1901. – Т. X. – Вип. I (А–Відати). – 200 с.; 1905. – Т. XVI. – Вип. II (Відати–Діти). – XXV, с. 201–600; 1907. – Т. XXIII. – Вип. I (Діти–Кпити). – 300 с.; 1908. – Т. XXIV. – Вип. II (Кравець–П'ять). – X, с. 301–612; 1909. – Т. XXVII. – Вип. I (Рабунок–Час) – 300 с.; 1910. – Т. XXVIII. – Вип. II (Час–Ячмінь). – IX, с. 301–641. Див. також концептуальний текст монографій: Пилипчук С. «Галицько-руські приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / Святослав Пилипчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 220 с.; Його ж таки: Фольклористична концепція Івана Франка: монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 466 с.

3. Ганцюк П. Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні–листопаді 1944 р. на теренах Калущини / Петро Ганцюк // Калуські історичні студії. Т. 2: Збірник наук. статей, присвяч. 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної щколи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 68–78.

4. Горак Р. Нащадки Івана Франка / Роман Горак, Ярослав Гнатів // Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів: Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 2000. – [232 с.] – С. 198–231.

5. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 12. – Оп. 23. – Спр. 1. – Арк. 1 (Франко І. «Завіщання». Запис 2).

6. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / Архівне управління при Раді Міністрів УРСР; Упор. І. Д. Бутич. Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; Відп. ред. З. Т. Франко. – К.: Наук. думка, 1966. – 543 с.

7. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3 (І. Франко). – Спр. 427/дод. 71, 427/дод. 72, 1610, 1611, 1624, 1636,1841, 1842.

8. Когут М. Калуш. Національно-культурницьке життя: 20-30-і роки / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. 1993. – № 74 (483). – 1 липня. – С. 4; Середяк А. «Просвіта» і радикальне середовище Галичини (до історії взаємин Івана Франка з товариством) / Алла Середяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 19. – С. 394–413; Виникнення та основні етапи розвитку товариства «Просвіта» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10167/.

9. Когут М. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник / Микола Когут. – Калуш, 2006. – 236 с.; Грицан А. Просвітня зоря Прикарпаття: нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939 рр.) / Анатолій Грицан. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. – 180 с.

10. Когут М. Підгірки. Школа. Вчитель 1884–1885 рр. / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 23 липня; Його ж таки: Підгірки: минуле і сучасне. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.

11. Легкий М. З останнього десятиліття франкознавства / Микола Легкий, Святослав Пилипчук // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2008. – № 10 (574). – С. 21–30.

12. Малярчук О. Методологія історико-краєзнавчого пізнання та її складової музеєзнавства в процесі збереження національної пам'яті / Олег Малярчук, Володимир Малярчук // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / Упоряд. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – [88 с.]. – С. 8–13. Див. також: Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / Олег Малярчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. –548 с.

13. Мельник Н. Діяльність товариства «Просвіта» у Підгірках: за матеріалами музею-оселі Івана Франка / Наталія Мельник // Історія музейництва на Калущині: Локальний вимір / Упоряд. та відп. наук. ред. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 69–73. Див. також текст книжок: Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів, 1996. – 265 с.; Його ж таки: Просвіта Калущини: далеке і близьке в фактах. – Калуш, 2003. – 194 с.; Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 80 с.

14. Нахлік Є. Сучасний стан франкознавчих досліджень і проблема створення Інституту Івана Франка НАН України / Євген Нахлік // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2011. – № 8 (608). – С. 38–48.

15. Сіменович В. Вандрівка руської молоді. 3-я кореспонденція в газеті «Діло» / Володимир Сіменович // Подорожі в українські Карпати: збірник / упоряд. М. Вальо. – Львів: Каменяр, 1993. [– 270 с.] – С. 193–196.

16. Смольський Г. Іван Франко в Підгірках / Григорій Смольський // Жовтень. – Львів, 1978. – № 8. – С. 122–123; Його ж таки: Альбом. – К.: Мистецтво, 1983. – 80 с.

17. Смольський Г. У дружбі з народом / Григорій Смольський // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 546–547. – Передрук з журн.: Жовтень. – 1956. – № 6. – С. 87–88.

18. Смольський Х.-Г. Історія села Підгірок / Харитон-Гуцьо Смольський // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші, 1937. – Травень.

19. Сова А. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу / А. Сова, Я. Тимчак // Вісник Наукового товариства імені Т. Шевченка. – 2016. – № 56. – С. 43–47.

20. Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Том 1. – 964 с.; Том 2. – 760 с. (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4).

21. Тимів І. Джерелознавчі та краєзнавчі зацікавлення Івана Франка / Іван Тимів // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 52–75; Його ж таки: Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016 (липень–грудень). – № 28. – С. 15–23.

22. Франко А. Д. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ / Андрій Франко // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 16–51.

23. Франко А. Д. Андрій Іванович Франко – український етнограф, фольклорист, перекладач / Андрій Франко, Оксана Франко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології / Зб. наук. праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – Т. 2 (20). – С. 76–84.

24. Франко А. Д. Андрій Франко як науковий дослідник фольклористично-етнографічного доробку Григорія Ільковича, перекладач, креативний співробітник, секретар, помічник, опікун Івана Франка / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 81–121.

25. Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політичн., наук. та літературн. місячник. – К.; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7–8 (700–701; лип.–серп.). – С. 74–91.

26. Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Народознавчі зошити. – Львів. – 2001 [2002]. – № 3. – С. 465–469.

27. Франко А. Д. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 3. – С. 519–531.

28. Франко А. Д. Єдина дочка Івана Франка / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. – К., 2006. – № 49; Шалата М.

Життя і слово Франкової дочки / Михайло Шалата // Франко-Ключко А. Писання / Анна Франко-Ключко; Т-во «Просвіта». – Дрогобич: Посвіт, 2006. – С. 3–52; Тихолоз Н. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення) / Наталія Тихолоз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо / franko:live ©.

29. Франко А. Д. Іван Ґонта (Гамалія) – національний герой з Франкового роду / Андрій Франко, Оксана Франко // Калуські історичні студії. Зб. наук. статей, присвяч. 580-й річниці першої письм. згадки про Калуш / Відп. ред. і упоряд. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 51–64.

30. Франко А. Д. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко, Оксана Франко // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 11–15.

31. Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ / Андрій Франко // «Я єсть пролог…»: матеріали Міжнар. наук. конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. / Мінво освіти і науки України. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Відп. ред.: В. Мельник, М. Жулинський; відп. секр.: С. Пилипчук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – Т. 1. – С. 350–394.

32. Франко А. Д. Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – Вип. 80. – С. 59–91.

33. Франко А. Д. І син, і дослідник творів Івана Франка [про Тараса Івановича Франка – сина Івана Франка. – О. Ф.] / Андрій Франко, Оксана Франко / Під рубрикою: Іван Франко та його діти // Дзвони Підгір'я. – 2005. – 21 трав. – № 58–59. – С. 3.

34. Франко А. Д. Курінний УПА Іван Франко-Ґонта («Гамалія») (П'ять Іванів з Франкового роду, названих на честь письменника, загинули за волю України в рядах УПА) / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя; Міністерство культури і туризму України. – К., 2006. – № 34/35. – 30 серп. – С. 4.

35. Франко А. Д. Лицар українського мистецтва (До 100-річчя від дня народження Г. Смольського) / Андрій Франко, Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993. – 25 листоп. – № 133. – С. 3.

36. Франко А. Д. Майстер українського живопису (До 90-річчя від дня народження Г. Смольського) / Андрій Франко, Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – 1983. – 2 груд. – № 192. – С. 4.

37. Франко А. Д. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44–53.

38. Франко А. Д. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58. – С. 121–131.

39. Франко А. Д. Невгамовний Федір Вовк / Андрій Франко, Оксана Франко // Слово і Час. – 1997. – № 8. – С. 24–30.

40. Франко А. Д. Співпраця Івана Франка з сином Андрієм [під рубрикою «До 150-річчя від дня народження Івана Франка»] / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. – 2006. – № 31. – 2 серп. – С. 3 + 1 репродукція фото (діти Івана Франка: Андрій, Петро, Тарас і Ганна. Львів, 1902 р.).

41. Франко А. Д. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конф. (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 35–38.

42. Франко А. Д. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. – К. – 2006. – № 37. – 27 серп.

43. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

44. Франко І. Моя вітцівська хата / Іван Франко // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 1–4.

45. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / Іван Франко. – У кн.: Возняк М. З життя і творчості Івана Франка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – С. 233–245; Див. також передрук текстологічно упорядкованої праці (з розлогим корпусом науково-джерельних коментарів) у вид.: Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова), Є. К. Нахлік (заступник голови), М. П. Бондар, М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, А[ндрій] Д[митрович] Франко (відповідальний секретар 51-го тому) [один із упорядників текстів та авторів коментарів

т. 51–54 (2008–2011) і науково-довідкового видання: Покажчик купюр: до Зібрання творів у 50 т. / І. Франко; ред. покажчика Є. К. Нахлік; упорядкування та коментарі М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахліка, Н. Є. Тодчук, А. Д. Франка, А. І. Швець; передмова М. З. Легкого. – К.: Наук. думка, 2009; поряд з О[ксаною] О[мелянівною] Франко – т. 51; 54] та ін. – К.: Наук. думка, 2010 [2011]. – Т. 54. – С. 259–271 [текст, що його упорядкували А. Д. Франко і О. О. Франко] [С. 996–1004 – коментарі А. Д. Франка та О. О. Франко].

46. Франко І. Передмова до другого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1908) / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1908. – Т. XXIV. – С. V–X.

47. Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1908)» / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1901. – Т. X. – С. V– VIII.

48. Франко І. Передмова до третього тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1908) / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1910. – Т. XXVIII. – С. V–IX.

49. Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко / Оксана Франко – У кн.: Зеновія Франко (1926–1991): Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. – Львів, 2003. – С. 239–248.

50. Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко. Спогади / Оксана Франко // Слово і Час. – № 8 (548). – 2006. – С. 58–65. – (З пам’яті літ).

51. Франко О. О. Іван Франко дав своєму сину ім’я Тарас в честь Шевченка (родинні спогади і дослідження) / Оксана Франко. – У вид.: Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Том 1. – С. 897–922 (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4). Передрук: Перевал [Івано-Франківськ]. – 2016. – № 1/2. – С. 5–19.

52. Франко О. О. Іван Франко і Підгірки (З родинного листування) [вперше опубліковано листи Онуфрія Яковича Франка до Івана Яковича Франка. – О. Ф.] / Оксана Франко // Дзвони Підгір’я. – 1993. – № 97. – С. 2; № 101. – С. 2; № 105.– С. 3; № 111. – С. 2.

53. Франко О. О. Його рідня (До 125 річчя з дня народження І. Я. Франка) / Оксана Франко // Літературна Україна. – 1981. – № 67. – С. 2.

54. Франко О. О. Колядки, щедрівки з Калущини в особистому архіві Івана Франка / Оксана Франко, Андрій Франко // Дзвони Підгір’я. – 2014. – 17 січня. – № 3.

55. Франко О. О. Нащадки Івана Франка по брату Онуфрію / Оксана Франко // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – К., 2006. – № 49. – 6 груд. – С. 2. Див. також текст статті: Іваницька Л. Оксана Франко віддала власний дім у Підгірках для Музею Каменяра. 11 квітня нашій землячці доктору історичних наук, професору Львівського національного університету ім. Івана Франка – Оксані Франко виповнюється 70 років / Лідія Іваницька // Вікна. – 2009. – 6 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/category/community/2009/05/06/4345/view.

56. Франко О. О. Послідовник Степана Бандери з родини Івана Франка / Оксана Франко // Степан Бандера та його родина в народних переказах та спогадах. Записи та упорядкування Г. Дем'яна. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 170–174.

57. Франко О. О. Проблема етнології в науковій спадщині Івана Франка / Оксана Франко // Визвольний шлях. – К.; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3. – С. 117–126.

58. Франко О. О. Родина Франків і репресії / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 19 серпня.

59. Франко О. О. Спогади про родину Івана Франка / Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – Калуш, 1981. – 27 серпня.

60. Франко О. О. Федір Вовк / Оксана Франко / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4. – Нью-Йорк, 1997. – 237 с; Її ж таки: Федір Вовк – учений і громадський діяч. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 379 с.

61. Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори [Текст]: посібник / Петро Іванович Франко; автор передм. і упоряд. П[етро] М[ихайлович] Франко. – Львів: Ліга-Прес, 2010. – 672 с.; Його ж таки: Іван Франко зблизька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Л.: [б. в.], 1956. – С. 309–316.

62. Франко П. І. Каблуківка (крокет) / Петро Іванович Франко // Вісти з запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожар них товариств. – Львів, 1913. – 30 грудня. – Чис. 86–88. – С. 4–7.

63. Франко П. І. Підбиванка / Петро Іванович Франко // Вісти з запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 грудня. – Чис. 86–88. –С. 9–11.

64. Франко П. М. Петро Іванович Франко (1890–1941) / Петро Михайлович Франко // Буклет. – Львів, 2010.

65. Франко Т. Про батька: Статті, оповідання, спогади / Тарас Франко; 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Держлітвидав УРСР, 1964. – 223 с.

66. Франко Т. Руханка у греків / Тарас Франко // Вісти з запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 грудня. – Чис. 86–88. – С. 3–4.

67. Франко Т. Франки в Калущині. А) В Підгірках. Б) По інших селах / Тарас Франко. – У вид.: Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Том 1. – С. 844–848 (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4).

68. Франко–Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини / Анна Франко-Ключко. – Торонто, 1956. – 131 с.

69. Франко-Ключко А. Писання: до 150-річчя від дня народження І. Франка / Анна Франко-Ключко; Т-во «Просвіта». – Дрогобич: Посвіт, 2006. – 377 с.

70. Щудлюк Є. Незламна віра, невгасима любов. В Калуші відкрито меморіальну дошку І. Я. Франку / Є. Щудлюк // Зоря Прикарпаття. – Калуш, 1981. – 15 серпня. – № 130 (5695). – С. 3.

Oksana Franko
Lviv City

Ivan Franko family, cultural and educational movement in Pidhirky village near the Kalush in the period of the decade – 30th years of the twentieth century. Research and memories

Abstract. *The article highlights the activity of the society «Prosvita» in the former village Pidgirky near the city Kalush (during the first decade–30th years of the 20th century) and shows the role of Ivan Franko family and village activists in the development of the cultural and educational sphere, physical culture and public self-government. The author of this research has already used the archival documents from the Ivan Franko Fund in the Department of Manuscripts and Textual Studies of T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), special literature and memoirs of contemporaries of those events that we recorded in the 60ts and 90ts years of the twentieth century. There were also used the illustrations from the archive of Ivan Franko Museum-residence in Kalush, which we discovered, collected and preserved during the organization of the Museum in 1992 together with my son, candidate of historical sciences Andriy Dmytrovych Franko and the first Museum director (1992–2012) Lidiya-Khrystyna Romanivna Ivanyts'ka.*

Key words: *«Prosvita», «Plast», «Lugh», Ivan Franko, Pidgirky village, Ivan Franko family, Anton Franko, Mykhaylo Franko, Omelyan-Volodymyr Franko, Ivan Franko Family Museum-Residence in the city Kalush.*

УДК 061.2(477.86-21)

Наталія Мельник
м. Калуш

Діяльність товариства «Просвіта» у Підгірках

Анотація. *У статті висвітлено діяльність товариства «Просвіта» в селі Підгірки, основні напрямки культурно-просвітницької роботи, значення просвітянської читальні, роль аматорських гуртків у формуванні національної свідомості підгірчан, а також участь членів родини Івана Франка у повсякденному житті.*

Ключові слова: *«Просвіта», музей, експозиція, світлина, читальня, Іван Франко, Підгірки, Калуш.*

8 грудня 1868 у Львові молоді народовці створили культурно-освітнє Товариство «Просвіта». Воно виникло на противагу антиукраїнським течіям у суспільно-політичному житті: колонізаторській, підтримуваній цісарською владою з Відня, з одного боку, і русофільській (з Москви) – з другого. Галицькі громадські діячі поставили перед собою мету довести, що українці – народ з тисячолітньою культурною традицією та відрізняється, як від поляків, так і росіян [1].

Програма майбутньої праці «Просвіти» була стисло сформульована у виступі студента Андрія Січинського: «Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднеслися до того ступеню просвіти, щоб ця народна маса почула себе членом народного організму» [1].

«Заснування Товариства «Просвіти», – за словами Івана Франка, – становило дуже важний і рішучий крок у духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розвивання такого Товариства могло оживити і ут-

вердити народолюбний рух серед галицько-руської інтелігенції, надаючи йому широку реальну підставу» [6, с. 395].

В умовах тодішньої діяльності студентська молодь послуговувалася різними формами й методами просвітницької діяльності, серед яких поважне місце належало мандрівкам. Одна з таких подорожей влітку 1884 р. пролягала теренами Калущини. Ініціатором цієї подорожі був Іван Франко. Мета мандрівки полягала тому, щоб познайомити її учасників з краєм, його мальовничими місцевостями, населенням [7, с. 20].

Перебуваючи у Калуші, Іван Якович виступав перед присутніми з доповіддю «Дума про те, як гетьман козацький Самійло Кішка втікав з турецької неволі», а вилучені з концерту гроші були передані на будівництво Народного дому [7, с. 20; 9, с. 519].

Перша читальня в Калуші була заснована у 1888 р., а друга – в 1891 р. [5, с. 4].

У Підгірках до заснування читальні селяни гуртувалися навколо родини «газетника» Степана Смольського, який умів читати й писати, передплачував чимало періодичних видань. Люди сходилися до його хати поспілкуватися, дізнатися новини краю, обговорити господарські проблеми, події суспільно-політичного життя, порадитися з приводу прийняття важливих рішень тощо.

Початок просвітницького життя у Підгірках датується 1887 роком, «коли в селі був заснований мужеський (чоловічий) хор». Філія Товариства «Просвіта» у цьому селі створена в 1906 р. [3, с. 44]. Загалом, у Калуському повіті в 1913 р. діяло 30 читалень, у яких налічувалося майже 2500 членів [4, с. 78].

За свідченнями старожилів села, читальня товариства «Просвіти» була розташована неподалік музею-оселі родини Івана Франка у старій польській хаті *(нині це – вулиця Івано-Франківська, 10).*

Засновником товариства «Просвіта» у Підгірках та його головою був Іван Куровець, заступником голови Г. Скрицький, секретарем – Яків Франко (старший син Онуфрія Франка), скарбником – О. Сорока, господарчим – К. Боцян, бібліотекарем М. Попадюк [3, с. 44].

У формуванні бібліотечного фонду читальні значну допомогу надав Іван Куровець, редактор двотижневика «Калуський листок», зусиллями якого в 1910 р., власне, й була сформована бібліотека [3, с. 44]. Старожили стверджують, що бібліотека знаходилась біля нинішнього приміщення школи в Підгірках.

Посильну допомогу просвітянам надавали студенти Павло Капець, Іван Хандрицький, Григорій Смольський, Степан Химич, Федір Філіпович [3, с. 45] та ін.

Обґрунтовуючи значення освіти для народу, Іван Франко зазначав: «Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 % людей не вміє ні читати, ні писати і не має ніякої політичної волі, така нація потребує хліба, азбуки і конституції...» [8].

Однак, новостворені читальні, особливо українські, не користувалися симпатією політичних властей, навпаки, зазнавали з їхнього боку всіляких перешкод [6].

Активним було й культурно-мистецьке життя Підгірок. У 1921 р. Григорій Смольський створює аматорський гурток, учасники якого здійснювали постановки драматичних творів Івана Франка, Михайла Старицького, Івана Карпенка-Карого, Лесі Українки [3, с. 45].

Членами гуртка в Підгірках 1924 р. були: Григорій Триндей, Марія і Валерія Климович, Михайло Філіпович, Юлія Кухар, Михайло Франко, Анастасія Когут, Йосафат Смольський, Ігнат Капець, Петро Химич, Юлія Капець, Стефан Маґас, Кипріян Боцан, Іван Когут, Степан Кухар, Василь Яремко, Тимофій Когут, Кость Дзундза, Йосиф Ягенчук, Михайло Франко.

У 1924 р. на кошти громади розпочалося спорудження нового приміщення читальні «Просвіти» *(фото 5)*, котре було освячене восени 1927 р. У ньому, окрім читацької, де хористи готувалися до виступу, була й глядацька зала [3, с. 47].

У серпні 1933 р. хор села Підгірок виступав на Франковому святі в народному домі Калуша *(додаток Б)*, Войнилова, Станиславова та селах Калуського повіту. У його репертуарі переважали патріотичні й стрілецькі пісні а також твори Тараса Шевченка, Івана Франка [3, с. 49] та інших авторів.

У 1936 р. у Підгірках створено гурток самоосвіти, організаторами й учасниками якого були Володимир Буряк, Петро Мисюра, Іван і Степан Маґаси, Анастасія Скрицька та Іван Передерко [3, с. 55].

Формуванню національної свідомості українців сприяли організовані «Просвітою» урочистості. 1 березня 1937 р. у Боднарові читальня «Просвіти» вперше в окрузі відзначила Свято українського відродження [2, с. 143]. 8 серпня 1937 р. зусиллями «Просвіти» села Підмихайля відзначено 950-річчя хрещення України-Руси. Святкове богослужіння відправив отець Базюк зі Львова. Після чого біля річки Лімниці відбулося народне віче, а далі нього – концерт хорових колективів Студінки, Підгірок, духової оркестри з Хотіня [4, с. 100].

У вересні 1938 р. на Калущині в 16 селах відбувалися урочистості з нагоди відзначення ювілею «Просвіти». Вони успішно пройшли в Болохові, Добрівлянах, Завої, Мостищах, Підгірках, Хотіні та інших селах. Повітове свято, заплановане на 18 вересня, польська влада заборонила [2, с. 64; 5, с. 40].

1939 рік став був останнім в історії довоєнної «Просвіти». Свою діяльність товариство відновило тільки з проголошенням незалежності України в 1991 р. Активною просвітянкою була Лідія Іваницька – перший директор музею-оселі родини Івана Франка. Сьогодні в музеї-оселі родини Івана

Франка просвітницька діяльність триває – проводяться тематичні та оглядові екскурсії, «чайні вечори», читаються лекції.

Загалом, просвітницька й національно-патріотична діяльність товариства «Просвіта» в Підгірках наприкінці XIX на початку XX ст. сприяла вихованню національних почуттів селян, формуванню національної ідентичності молодих українців, усвідомленню необхідності відстоювати інтереси власного народу, боротися за українську державність в умовах панування австрійського та польського окупаційних режимів. Під впливом товариства «Просвіта» та інших громадсько-політичних та господарських організацій формувалися національні переконання майбутніх учасників національно-визвольної боротьби.

Просвітницька діяльність громадських активістів села Підгірки сприяла заснуванню в селі бібліотеки й читальні, створенню аматорських театральних, хорових, інструментальних, самоосвітніх гуртків, організації дитячих садків при читальні «Просвіти». Своєю творчістю аматори прилучали молодь до національних традицій і культури. Сьогодні експозиція й фонди музею поповнюються новими матеріалами про діяльність товариства «Просвіта» в Підгірках.

Джерела та література

1. Виникнення та основні етапи розвитку товариства «Просвіта» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // osvita.ua/ vnz/reports/culture/10167/

2. Грицан А. Просвітня зоря Прикарпаття: нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.) / Анатолій Грицан. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2000. – 180 с.

3. Когут М. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.

4. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів, 1996. – 265 с.

5. Коломиєць М. Просвіта Калущини: далеке і близьке в фактах / Михайло Коломиєць. – Калуш, 2003. – 194 с.

6. Середяк А. «Просвіта» і радикальне середовище Галичини (до історії взаємин Івана Франка з товариством) / Алла Середяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 19. – С. 394–413.

7. Тимів І. Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка / Іван Тимів // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах– 2016.– № 28 (липень–грудень). – С. 15–23.

8. Франко І. Формальний і реальний націоналізм. Кілька зауваг про IX і X випуск «Правди» 1889 р. / Іван Франко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ttp://www. i-franko. name/uk/ Publicistics/ 1889/FormalnyjIRealnyjNacionalizm.html.

9. Франко А. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в музеї Івана Франка [в Калуші] / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 3. – С. 519–531.

Natalia Melnyk
Kalush City

The activity of the Prosvita Society in Pidhirky village: on the materials of Ivan Franko's House Museum

Abstract. *The article covers the activity of Prosvita Society in Pidhirky village; reveals the main directions of its cultural and educational activity; the meaning of the reading room in Prosvita; the role of amateur circles in shaping the national consciousness of the Pidhirky citizens; the participation of the members of the Ivan Franko family in the educational activities of the society.*

Key words: *Prosvita, museum, exposition, picture, reading room, Franko, Pidhirky, Kalush.*

УДК 94:061.2(477.86-22)

Оксана Тебешевська
м. Калуш

«Просвіта» Голиня: від витоків до сьогодення

Анотація. *У статті розглянуто питання створення читальні «Просвіти» у селі Голині Калуського району Івано-Франківської області, розкрито історію просвітянського осередку від кінця XIX століття до наших днів, охарактеризовано діяльність засновників читальні та найактивніших членів товариства упродовж 125-и років (з перервами, пов'язаними з війнами та совєтською окупацією) його існування у Голині.*

Ключові слова*. Голинь, читальня «Просвіти», засновники, гуртки, «Записник…», заборона, переслідування, відродження, активісти, історична пам'ять, спортивний турнір Стебельських, «Молода Просвіта».*

Матірна «Просвіта» завжди живилася діяльністю більших чи менших низових філій чи пізніше осередків подібно до того, як ріка повноводніє багатьма притоками та струмками. Саме тому дослідження історії просвітянського руху в містах і селах України є важливим і необхідним. Інакше не зможемо відтворити правдиву і, наскільки це можливо, повну панораму просвітянського життя краю.

Питання створення, діяльності «Просвіти» в Калуші і на Калущині (ширше чи фрагментарно) порушують у низці своїх праць Володимир Бойцан [1], Анатолій Грицан [3; 4], Михайло Коломиєць [8: 9], Микола Когут [7] та ін. Є у цих дослідженнях і деякі матеріали про «Просвіту» с. Голиня. Детальнішу інформацію про голинську просвітянську читальню подає учитель історії Микола Христонько [11], а також багаторічний керівник відродженої на початку 90-х років XX ст. «Просвіти» Василь Гонський [2], проте це лише окремі періоди діяльності

голинської «Просвіти». Тому глибше і ширше дослідження її історії є актуальним.

Новизна пропонованого матеріалу полягає у розкритті невідомих сторінок заснування просвітянської читальні у Голині, її діяльності в кінці XIX століття та на початку XX, а також основних етапів становлення відродженої на початку 1990-х років «Просвіти» і сьогодення.

Найперше варто відзначити, що просвітянські традиції у селі Голині мають давню історію. Вони сягають кінця XIX століття. У листі голинян від 9 листопада 1894 р. до головного товариства у Львові [10, с. 62–63.] йдеться про те, що 7 листопада цього ж року в Голині була створена читальня «Просвіти». Ця подія була особливою.

Вже вранці, о сьомій годині, пролунали залпи з «моздірів» на честь відкриття просвітянської читальні. Потім відбулася Служба Божа, під час якої знову лунали святкові вистріли, а отець Онуфрій Криницький у проповіді сказав про надзвичайно вагу «дня сего в їх житю зі взгяду на маючуся отворити читальну і получені з нею користи духовні і матеріальні» і закликав усіх прийти на відкриття «на другу годину».

На цю подію зібралося багато парафіян, отець Криницький поблагословив їх та скропив свяченою водою читальню і запросив усіх до школи на перші загальні збори її членів. На зборах зачитали вітальний лист від товариства «Просвіта» у Львові і вибрали «виділ читальні», до якого увійшли учитель Михайло Бабій (його було обрано головою виділу), господарі Іван Дрогомирецький (заступник голови), Іван Блавіцький, Федь Ткачук (касир), Іван Шевчук (бібліотекар).

Заступниками виділових стали Никола Дзундза та Іван Шевчук-Вінтонів. Всього вступило до читальні 60 осіб, серед яких не тільки отець Криницький, а й його дружина Олександра та дві доньки – Ольга та Марія.

А засновниками читальні записані отець Онуфрій Криницький, учитель Михайло Бабій, господарі Йосип Гонсерський, Юрко Дрогомирецький, Петро Кінащук, Микола Дзундза, Іван Дрогомирецький, Матій Валентюк, Андрій Ляхович, Федь Ткачук [10, с. 63]. Просвітяни організовували вечорниці, святкування ювілеїв Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, вистави, спортивні змагання, читання та обговорення книжок.

Ці традиції продовжив Ілля Стебельський, який працював у селах Явче, Куропатники на Рогатинщині, а також у Цвітові, Томашівцях, Голині на Калущині. Він з великим запалом всюди брався до просвітянської роботи, чи не найбільшу увагу приділяв педагог навчанню молоді, вихованню у неї почуття патріотизму, прагнення відродити Україну, служити своєму народові. У «Калуському листку» знаходимо інформацію про його виступ у Голині 9 березня 1913 р. під час Шевченківського концерту, який був підготований Секцією Українського Студентського Союзу в Калуші і зібрав велику кількість людей: «Численна участь селян, навіть з дооколичних сіл, на концерті свідчить дуже гарно, що культ для Шевченка обняв вже найширші верстви нашого населення» [6].

Активна просвітницька діяльність у селі була перервана Першою світовою війною. Відродження громадської роботи спостерігається аж наприкінці 20-х років. Спричинився до цього парох села отець Теодор Богачевський та активісти Михайло Бережницький, Яків Дутчак, Олекса Гурман. Вони найперше відновлюють діяльність читальні «Просвіти». Повідомлення «Високому Воєвідству в Станіславові» про таку подію надсилають у квітні 1928 р. [10, с. 75].

Це було дуже важливо для села, бо читальня «Просвіти» завжди гуртувала тих, хто прагнув до знань, до утвердження рідної мови, відродження забутих українських звичаїв і традицій, пошанування патріотів – борців за волю України, творчості

Тараса Шевченка, Івана Франка, хто любив співати, робити постановки драматичних творів, організовувати спортивні змагання.

Отець Теодор Богачевський всіляко сприяв просвітницькій діяльності, дбав про розвиток освіти, культури, подолання неписьменності селян. Він був не тільки священиком, а й літератором, послом до Галицького сейму.

Голиняни просять надіслати для аматорського гуртка «драматичну книжку під заголовком «На ясьні зорі» враз з партитурою тої драми» (лист від 20 січня 1932 р. за підписом секретаря читальні Петра Мазурика [12, арк. 92]; замовляють і купують у центральному відділі товариства книжки для бібліотеки читальні (так, у листі від 18 березня 1933 р. [12, арк. 93] за підписом голови читальні Стефана Олексюка та секретаря Петра Мазурика *(пізніше головою читальні було обрано Жекала Івана, а секретарем Мудрицького Володимира – О. Т.)* було замовлено кілька десятків примірників історичних та інших книжок); передплачують «Календар «Просвіти» та часопис «Життя і знання», а ті 9 чисел за попередні роки (1929, 1930, 1932), які з якихось причин були втрачені, ще раз замовляють у Головному Відділі товариства у Львові [12, арк. 94].

Маємо унікальне свідчення про щоденну роботу читальні в Голині наприкінці 30-х років – «Записник Товариства «Просвіта» с. Голинь з 5.02.1936 р. до 3.09. 1939 р.». Запис вели Василь Розвора і Никифор Жекало. «Записник», як пише 22 вересня 1991 року Віра Дякон, було знайдено в тайнику її батька – там, *«де знаходилася бібліотека директора школи, хорунжого січових стрільців, репресованого Дякона Ярослава»* [5]. Пані Віра шкодує, що не зберегли цю бібліотеку: книжками розпалювали печі у старій школі і, на жаль, ніхто не зупинив це варварство.

Із «Записника…» дізнаємося, що у читальні щодня відбувалися «сходини», репетиції драматичного гуртка і хору, курси

самоосвіти, голосні читання «Нового часу» (читали Мирон Жекало, Олекса Гурман), «сокільські» вправи (проводив Василь Розвора), «проби» вистав «Степова казка», «Турецькі старости», «Київ наш», «Їхав стрілець на війноньку» (режисер – Василь Розвора; під час постановки цієї вистави 13 квітня 1936 р., як пише Василь Розвора, *«Саля була переповнена, вистава вийшла дуже добре. Публіка була удоволена і просила, щоби ще раз грати»* талановитих аматорів-акторів, які подарували односельцям свою чудову гру, було 20. Вони поставили також вистави «Потерчук», «Кум Солтис», «Стрілецький суд», «Дума про Нечая», «Лицарі ночі». Цим усім керував спочатку урядовець професор Лев Король. Цікаво, що тоді у читальні були організовані різні хори: дитячий («малих дівчат»), жіночий («старших дівчат»), чоловічий, мішаний *(фото 6)*. Керівник не тільки вчив хористів співати, а й проводив заняття з музичної грамоти, зокрема вчив читати ноти. Відомості про це знаходимо у записі від 4 березня 1936 р., зробленому Василем Розворою.

Запис від 15 березня свідчить, що в цей день відбулося змагання хорів сіл Голинь, Тужилів і Пійло, причому голинських хорів було аж три – малих дівчат, старших дівчат і чоловічий.

Традиційними для широкого відзначення в селі були свята «Просвіти» у грудні, Шевченкові та Франкові ювілеї (28 червня 1936 р. відбулася урочиста академія, присвячена Іванові Франку, у якій взяли участь аматори сцени з Голиня і Тужилова); свято Миколая, вшанування героїв Крут, заходи на честь Маркіяна Шашкевича, концерти українських колядок і щедрівок, чайні вечори «Союзу українок», протиалкогольні акції (на деяких з них молодь і старші чоловіки давали клятву про те, що рік не будуть вживати алкоголю), спортивні змагання молоді.

Голинський і тужилівський хори виступали разом і на святі 1 листопада цього ж року, але, як повідомляє В. Розвора, під

час свята не було «реферату і вступного слова, бо староство заборонило» [5].

Не менш цікаві відомості знаходимо і про любов молоді до українських народних танців. Так, 5 липня 1936 р. відбувся своєрідний конкурс-показ, до програми якого ввійшли такі таночки: «Козачок», «Аркан», «Коломийка» та ін. Допомагав учасникам готуватися до показу інструктор зі Львова Євген Сохацький. Читаючи «Записник», довідуємося і про те, що голинські самодіяльні артисти виступали в інших селах, зокрема в Брошневі, Кадобні, Бережниці, Тужилові, а до Голиня приїжджав і відомий хор Котка, і польський аматорський гурток з Калуша, і театр Тобілевича з виставою «Шаріка», і духовий оркестр з Хотіня, і мандрівний театр «Веселка», який показав вистави «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм».

Проводилися в читальні і практичні заняття-вишколи хліборобської молоді. Запис від третього травня 1937 р. свідчить: «Вівторок. Сходини вишколу хліборобської молоді. Допізна вчаться, як виплекати велику конкурсову капусту» [5].

Керівництво читальні організовувало й екскурсії. «Прогульку до Галича і Крилоса» (на кількох підводах) було проведено в 1938 році. Правда, не все так гладко відбувалося у читальні, деякі заходи поліція і староство забороняли (колядувати, грати оркестрові перед читальнею, робити постановки деяких вистав, проводити ввечері репетицію хору).

Далі був вересень 1939 р., а згодом – воєнна завія, що забрала сотні життів молодих і старших голинян, які стали у лави вояків УПА. Список голинських повстанців, які загинули під час національно-визвольної боротьби в 1942–1952 рр., налічує 98 осіб – вояки із сотень «Бея», «Гонти», «Летуна», «Журавлі», «Ромка», зв’язкові, члени «Юнацтва» ОУН.

А перед війною, 4 березня 1941 р., були заарештовані й 20 травня ц. р. засуджені Станіславським судом за збройну

діяльність і членство в ОУН до розстрілу Данилів Василь Васильович (1898 р. н.), Олексюк Григорій Костянтинович (1904 р. н.), Розвора Василь Кирилович (1914 р. н.). На 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна: Баран Микола Семенович (1913 р. н.), Івахнюк Степан Іванович (1904 р. н.), Матрофайло Петро Юрійович (1907 р. н.), Мельник Іван Федорович (1908 р. н.), Псюк Іван Іванович (1911 р. н.), Ярема Іван Васильович (1903 р. н.). На 8 років позбавлення волі з конфіскацією майна: Мазурик Микола Федорович (1919 р. н.), Ткачук Микола Петрович (1920 р. н.), Ярема Василь Васильович, Ярема Микола Васильович (1898 р. н.), Ярема Михайло Васильович (1909 р. н.). Усі вони були у перші дні війни розстріляні в Дем'яновому лазі.

На 6 років був засуджений Мудрецький Володимир Васильович, на 5 – Солдат Федір Михайлович (1914 р. н.), Завадецький Михайло Васильович (1912 р. н.), Данів Василь (1910 р. н.), який пропав безвісті [10, с. 87–88].

Відродилася голинська «Просвіта» 12 березня 1989 р. (через 50 років!). Тоді це було Товариство української мови імені Тараса Шевченка. Перші його члени – Шевчук Федір Юрійович, Бейко Василь Федорович, Лесюк Іван Павлович, Мазурик Петро Петрович, Дутчак Роман Васильович, Ляхович Василь Васильович та ін. Головою товариства був обраний учитель Голинської школи, активний громадський діяч, пізніше – перший лауреат премії імені Костянтини Малицької Гонський Василь Михайлович, під керівництвом якого просвітяни розгорнули широку агітаційну і культурно-мистецьку діяльність: були прийняті звернення до працівників школи, Народного дому і дитячого садочка «Про дотримання норм української мови», організовано чоловічий хор, драматичний гурток, проведено вечори забутої пісні.

Просвітяни відстоювали відродження історичної пам'яті, українських традицій, повернення забутих імен вірних синів і дочок України. Разом із мешканцями села члени «Просвіти»,

Союзу українок 24 серпня 1991 р. заклали камінь, напис на якому гласив, що в майбутньому на цьому місці стоятиме пам'ятний знак на честь 600-річчя Голиня і проголошення Незалежності України [10, с. 147–148; 13]. Пам'ятний знак було споруджено і встановлено через три роки. Його зроблено у вигляді хреста, який розміщений угорі між двома розкриленими колонами. Автор роботи – калуський архітектор Петро Макогін [10, с. 149].

Незабутніми стали поїздки просвітян і аматорів сцени на Схід і на Південь України, участь у святкуванні 500-річчя козацтва. Пізніше «Просвіта» повернула собі колишній будинок читальні, де почали працювати гуртки, проводилися засідання Союзу українок, відбувалися численні зустрічі з відомими людьми. Зараз на місці колишнього приміщення хати-читальні височить пам'ятник Іванові Франку, споруджений на кошти уродженця села Голиня із Ватерфорда (Канада) Миколи Івановича Жекала, а біля пам'ятник – символічний камінь з прізвищами розстріляних голинських просвітян.

5 травня 1994 р. відбулося об'єднання просвітян села і школи в один осередок, головою якого став (і є ним до цього часу) директор школи Солдат Микола Іванович.

Члени осередку організовують та проводять заходи, які сприяють утвердженню української мови як однієї державної в усіх сферах суспільного життя, розбудові та зміцненню Української держави, популяризації української культури, пропаганді здорового способу життя. Це і щорічні заходи, присвячені роковинам від дня народження Тараса Шевченка, Івана Франка, визначним датам нашої історії і культури, і віча, цікаві зустрічі та спортивні змагання.

Активну участь у просвітянській роботі беруть такі мешканці Голиня, як Емілія Солдатюк, Марія Жекало, Федір Шев-

чук, Іван Лесюк, Ярослав Кохан, Дмитро Жекало, Іванна Яцук, Василь Ляхович, Ірина Кохан та ін.

У січні 1997 року у складі товариства було створено «Молоду Просвіту», наставником якої обрано авторку статті. Молоді просвітяни долучилися до написання «Книги пам'яті», записавши спогади понад сотні голинян, які брали участь у національно-визвольній боротьбі, дослідили сторінки життя славної родини Стебельських, провели низку вечорів, усних журналів, круглих столів, читань, зустрічей, презентацій книг (вечори до 100-річчя від дня народження Степана Бандери, Олеся Бабія, 90-річчя Олекси Тихого, усні журнали до 360-річчя національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, до річниць Злуки, бою під Крутами; Стефаниківські, Шевченківські, Кулішівські читання; презентації книг Івана Павліхи, Анатолія Онишка, Василя Ганущака, Михайла Андрусяка.

Одним із напрямків роботи «Молодої Просвіти» є екскурсії з метою пізнання історії рідного краю (побували у Старому Угринові, Підгірках, Івано-Франківську, Дрогобичі, Нагуєвичах, Львові, Яремчі, Почаєві), участь у заходах, які проводяться в селі Голині, в місті Калуші, у конкурсах, турнірах.

Серед найактивніших членів «Молодої Просвіти» різних часів – Христина Микитин, Катерина Носенко, Сергій Гонсерський, Юрій Матковський, Павло Ляхович, Вікторія Коник, Вікторія Олексюк, Марія Мошків, Андрій Конєвич, Діана та Вікторія Зайнчуківські, Ірина Качак, Іванна Шулик, Леся Кінащук, Христина Солдатюк, Людмила Гончарська, Діана Павлів, Анжела Шевчук, Марія Кінащук, Андрій Христонько, Юлія Сеник, Ростислав Голинський, Ярослав і Лілія Ляховичі, Андрій та Надія Яцуки, Віта Кадайська, Наталія Івахнюк, Ярослав Комар, Оксана Жекало, Марія Мошків, Софія Відливана, Марія Романишин, Тетяна Грицак, Анастасія Відливана, Роман Гладенький, Ростислав Мосюрчак та ін. А такі молоді просвітяни, як Віталій

Мельник, Юрій Качак, Христина Сидорів, Надія Грицак, Юлія Тимків, Христина Качак були переможцями і призерами всеукраїнських олімпіад та конкурсів.

З 2000 року члени голинських осередків «Просвіти» і «Молодої Просвіти» щорічно проводять міжрайонний спортивний турнір пам'яті Стебельських, на якому не тільки змагаються за найпочесніший трофей – Кубок, а й розкривають нові сторінки життєпису славної родини Стебельських, яка є взірцем служіння українській ідеї. XIV турнір відбувся 19 жовтня 2014 р. і був присвячений 100-річчю від дня народження Степана «Хріна». Учасники святкового віча, яке відбулося біля погруддя славному командирові УПА, у своїх виступах підкреслили, що Герої Небесної сотні й нинішні українські вояки, які боронять Україну від російського агресора на Сході країни, черпали і черпають силу і незламність духу у Січових Стрільців і вояків УПА.

Отже, голинська «Просвіта» *(фото 7)* з часу створення і донині є однією з діяльних ланок загальноукраїнського просвітянського руху, осередком збереження історичної пам'яті, наших звичаїв і традицій, виховання патріотів України.

Джерела та література

1. Бойцан В. Просвітницька діяльність греко-католицьких священиків на Прикарпатті в XIX ст. [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/33612/

2. Гонський В. Зошит / Рукопис // Архів Голинського осередку «Просвіти». – 53 арк.

3. Грицан А. Діяльність товариства «Просвіта» у відродженні народних свят, обрядів і традицій на Прикарпатті у міжвоєнний період (1920–1939 рр.) // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Науковий журнал. – К., 2000. – № 2. – С. 107–113.

4. Грицан А. Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси до історії т-ва «Просвіта» між двома світовими війнами (1921–1939). – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 180 с.

5. «Записник Товариства «Просвіта» с. Голинь від 5.02.1936 р. до 3.09. 1939 р.» / Рукопис // Архів Голинського осередку «Просвіти».

6. Калуський листок. 1913. – 20 берез.

7. Когут М. Калущина: люди і долі : біогр. довід. – Калуш, 2006. – 240 с.

8. Коломиєць М. «Просвіта» Калущини: далеке і близьке. – Калуш, 2003. – 195 с.

9. Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. – Брошнів: Друкарня приватної фірми «Таля», 1996. – 268 с.

10. Тебешевська О. Піснею доля мережана / У двох книгах. Кн.1. Сторінки історії села Голиня. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 374 с.

11. Христонько М. Славні сторінки минулого [З історії «Просвіти» в Голині] // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 27 серп.

12. Центральний державний історичний архів у м. Львів. – Ф. 348. – Оп. 1. – Од. зб. 1874.

13. Шевчук П. Осяйний ювілей // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 26 верес.

Oksana Tebeshevska
Kalush City

Holyn Prosvita from past till nowadays

Abstract. *This article concerns the question of the Prosvita Reading Club organizing in Holyn, Kalush district, Ivano-Frankivsk region. Also the history of local Prosvita movement is presented here since the late XIX till nowadays. All the activities of Prosvita organization and the most active members for 125 years are characterized too (with the war breaks and Soviet occupation).*

Key words: *Holyn, Prosvita Reading Club, founders, clubs, «Diary...» leaders, Memory, prohibition, Stebelskiy sport tournament, Renaissance, persecution.*

УДК 061:024.5(477.86-22)

Надія Руско
м. Калуш

Читальня «Просвіти» у с. Підмихайля

Анотація. *У статті розглянуто роль і значення «Просвіти» у житті громади с. Підмихайля та її внесок у розвиток національної ідеї. При читальні «Просвіти» організовувались важливі культурно-мистецькі заходи, що сприяли відродженню українських національної культури. У статті подано лист-звернення селян щодо заснування товариства і список членів «Просвіти».*

Ключові слова: *культура, товариство, читальня, кооператив, установчі збори.*

Товариство «Просвіта» виникло в 1868 році в Галичині з ініціативи українських народовців, які прагнули ширити освіту серед народу. Ідею створення просвітнього товариства громадських позичкових кас і шпихлірів уперше публічно висловив і розвинув уродженець села Фірлеїв Рогатинського повіту, посол до Галицького сейму і Віденського парламенту о. декан Степан Качала (1815–1888 рр.). Краєзнавець Любомир Воробій так охарактеризував цього діяча: «Будучи представником старої генерації галицьких політиків, о. Качала пристав до молодої політичної течії народовців і сміливо виступав як проти полонізації галичан-українців, так проти галицького москвофільства, відстоював ідею поділу Галичини на польську й українську з широкою автономією для обидвох народів» [1, с. 112].

І справді «Просвіта» була створена на противагу антиукраїнським течіям: колонізаторській, яку підтримувала цісарська влада, та москвофільській. На підставі статуту, затвердженого розпорядженням австрійського Міністерства внутрішніх справ від 2 вересня 1868 року, вже в грудні того ж року у Львові були скликані установчі збори Товариства. У Зборах взяли участь

кілька десятків засновників. Перший голова Наталь Вахнянин (1841–1908) – професор гімназії, музикант-композитор, голова і диригент співочих товариств «Торбан» і «Львівський Боян».

Основними завданням товариства були: поширення освіти, формування національної свідомості, культури і добробуту українського народу шляхом ліквідації неписьменності, видання та поширення популярних читанок, календарів, творів класиків української літератури, заснування читалень, бібліотек, хорових і драматичних гуртків *(фото 9)*, кас взаємодопомоги, торговельних кооперативів.

На західних українських землях «Просвіта» стала наймасовішою громадською культурно-освітньою організацією. Її виникнення дало поштовх до створення інших товариств та організацій таких, як «Сільський господар» та ін.

Товариство «Просвіта» у Підмихайлі засновано дуже пізно порівняно з іншими населеними пунктами Калущини. Першою спробою заснувати читальню «Просвіти» у с. Підмихайля був лист Петра Яцківа від 3 лютого 1927 року: «Ваше Всечесне Товариство. Сердечно дякую за Ваш лист, котрий Ви мені написали і мене так поважили, і же мене хочете мати членом свого Товариства. Я належитість членську післав зараз по отриманю Вашого листа, бо до тих час я не належав до членів. Тепер буду дуже вас, Всечесне Товариство, просити, жеби мені послали грамоту членську і в разі можливо єсть інформації до розвитку дальшої діяльности, і вразі якого з'їзду членів прошу мене завідомити. І по отриманю того листа прошу мені дати відповідь. Зістаю з сердечним уклоном і здоровлю ціле Товариство і желаю якнайліпшого успіху» [2, арк. 1]. Через тиждень зі Львова йому були надіслано 5 примірників інструкції про заснування читальні та бланк заяви для заснування її [2, арк. 1]. Але на тому справа зупинилася, бо у селі виникла протидія від читальні імені М. Качковського.

Після цієї невдалої спроби заснувати читальню минуло ще 8 років. І 29 серпня 1935 року в селі була заснована читальня «Просвіти» [3, арк. 1]. Велика заслуга у цьому напрямку належить Порфирію Петріву, котрий збирав молодь села і вивчав з нею пісні, Літургію та інше, ставив вистави. Заяву до головного виділу «Просвіти» про бажання мати в селі читальню підписали Онуфрій Лесів, Андрій Мельник, Гнат Лесів, Михайло Струтинський, Антін Коломієць, Олекса Лесів, Василь Вальнюк, Олекса Руско, Теодор Гулима, Михайло Заблоцький, Кость Рудакевич, Микола Кучерак, Григорій Гринів, Юстин Петрів, Микола Коколін, Теодозія Прокопів дружина Федора, Йосиф Рудакевич. Перші троє вже були членами основного товариства «Просвіта» у Львові. Всі інші зразу дали по 1 зол. членських внесків [3, арк. 1].

Установчі збори читальні, яку назвали іменем І. Франка, відбулися 6 вересня 1935 року. Керівниками були обрані Ступницький Олекса, Рудакевич Йосиф, Мельник Андрій, Лесів Гнат, Кучерак Микола, Гулима Теодор, Прокопів Теодор. Їх заступниками стали Заблоцький Михайло, Струтинський Михайло, Гринів Григорій. До контрольної комісії увійшли Коломієць Антін, Петрів Юстин та Рудакевич Кость. Читальня містилася в хаті Сидора Кучерака *(фото 10)* [3, арк. 2].

З лютого 1937 року керівники читальні просили матірне товариство зменшити їх членські внески за 1935–1936 рр., бо читальня була матеріально слабка і не могла їх заплатити [3, арк. 7]. Зі Львова просили заплатити за передплату журналу «Просвіти» «Життя і знання» за 1935 рік (2,50 зол.) і внести передплату за цей журнал на 1937 рік (3,50 зол.), а також внести 19 зол. за членські внески [3, арк. 8].

А ще в архівній справі відклалося запрошення на свято 950-річчя хрещення України-Руси, яке організовувала читальня 8 серпня 1937 року. У програму свята входила урочиста Служба

Божа в церкві, яку відслужив о. Базюк зі Львова, опісля похід на громадську площу. На площі мала бути святкова академія (концерт). Також розпочати це святкування мав виступ редактора газет Михайла Струтинського, потім вітання від властей повітових, виступи хорів із сусідніх сіл, у тому числі Підмихайля, духові оркестри читалень Хотіня та Підгірок [3, арк. 10] .

При читальні «Просвіти» у Підмихайлі діяв аматорський гурток, керівником якого був Микола Кучерак. До нього входили Магдалина Рудакевич, Марія Кучерак, Ганна Струтинська, Микола Кучерак, Онуфрій Лесів, Серафима Лесів, Марія Гебура, Микола Коколин, Олекса Руско, Анастасія Рудакевич, Антон Струтинській, Марія Лесів, Дивон Вальнюк, Михайло Рудакевич, Йосип Флис, Антон Гулима, Іван Пробоїв.

Читальня «Просвіти» у Підмихайлі внесла свій вклад у справу формування серед селян української національної свідомості.

Джерела та література

1. Галян Т. Вербилівці: Історико-краєзнавчий нарис / Т. Галян. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 240 с.
2. Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України у Львові. – Ф. 348. – оп. 1. – спр. 4433.
3. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – оп. 1. – спр. 4434.

Nadia Rusko
Kalush City

Reading room «Prosvita» in with Pidmychaija

Abstract. *The article considers the role and meaning of «Prosvita» in the life of the community with. Podmihail and its contribution to the development of national ideas of its inhabitants. The readings of «Prosvita» organized important cultural and artistic events that contributed to the revival of Ukrainian national culture. The article deals with petitions, the establishment of a society and the list of members of the «Prosvita».*

Key words: *culture, society, reading room, cooperative, constituent assembly.*

УДК 061:024.5(477.86-22)

Дарія Ониськів
м. Калуш
Марта Ониськів
м. Львів

Читальня «Просвіти» в Петранці

Анотація. *На основі архівних матеріалів і спогадів старожилів у статті розглянуто основні епізоди діяльності читалень «Просвіти» у с. Петранка Калуського повіту (нині – Рожнятівщина). Висвітлено діяльність читалень і їх занепад у двох частинах цього бойківського села – долішній і горішній – з кінця XIX до початку 40-х рр. XX ст.*

Ключові слова: *«Просвіта», читальня, Петранка, члени-засновники, відновлення, діяльність.*

Читальня «Просвіти» в селі Петранка Калуського повіту (нині – Рожнятівського р-ну) була заснована в 1895 р. Дослідник П. Арсенич у «Просвітянському календарі на 2015 рік» фіксує 120 років з часу її заснування в цьому бойківському селі [5, с. 84].

Оскільки у Петранці горішній читальня була заснована 1898 р. [7, с. 22], то можна стверджувати, що три роки раніше вона почала діяти в долішній її частині. У горішній функціонувала недовго, бо не мала доброї бібліотеки. Варто зауважити, що в цей час у горішній частині села діяла й читальня «Общества им. М. Качковского», тобто освітньо-наукове товариство москвофільського спрямування [4, арк. 16].

Як свідчать архівні документи, що зберігаються у ЦДІАЛ України, відновлювали петранчани читальню «Просвіти» як в горішній, так і долішній частинах села в 1906 р. Про те, що в Петранці горішній читальня, яка була тут ще в 1898 р., перестала діяти через нестачу книг, у 1906 р. товариство «Просвіта» у Львові повідомляє Йосиф Сенчина, звертаючись з проханням про її відновлення. У листі до Головного Виділу, зареєстрованому там 26.04.1906 р., він пише: «Осьміляємось ознаймити що перед кількома тижнями відновились мо читальну Просвіти в

Петранці гор[ішній], котра була зорганізована єще в році 1898 и від тої хвилі не існувала ніц з того поводу, що не було що доброго прочитати и темний нарід поучити, бо тут єсмь читальня Общества К. и через тую нарід дуже збаламучений шо не було що доброго прочитати.

…Осмєляємось просити щоби головний виділ просьвіти у Львові зволив ласкаво спомочи нас а именно просимо подарувати нам ріжних книжок поучаючих…» [4, арк. 16, 16зв].

Разом із Йосифом Сенчиною читальню відновлювали Миколай [прізвище не читається. – *М. О.*], Юрко Кульчак, Петро Тимків, Федір Сьомак, Василь Якубишин, Федір Макар, Антон Сенчина, Николай Дяк, Адам Макар, Юрко Яців, Стефан Яців [4, арк. 16, 16 зв, 18].

Загальні збори читальні відбулися аж 12.02.1907 р. «Борше не моглись відбути,.. в Петранці панувала епідемія «Тифусу», – йдеться в листі голови читальні Олекси Пица від 13.02.1907 р. до Головного Виділу у Львові. Тут же він просить «прислати… цікавих книжечок бо наразі читальня дуже бідна люди ся сходять ату нема що прочитати» [4, арк. 20зв]. У відповідь на цей лист у березні того ж року «Просвіта» вислала читальні в Петранці горішній 76 екземплярів («Пасіка, Усторий Руси, Михалітє, Молочарський Порадник, «Панщина» І. Франка, Паньство, Порадник торговельний, календарі 1902, 1904, 1905 рр.»). Того ж року тодішній її голова Йосиф Сенчина також подарував читальні книги [4, арк. 21].

Шематизм на 1903 рік подає, що на той час у селі діяла читальня «Просвіти». Правда, була «в упадку»: налічувала всього 24 члени [13, с. 180]. Зважаючи на звернення Йосифа Сенчини до Матірного Товариства у Львові у 1906 р., робимо висновок, що в 1903 р. вона діяла в долішній частині села. У 1906 р. в долішній Петранці відновлювали читальню вже вдруге [4, арк. 2]. Серед її членів-засновників, які підписалися під статутом, о. Порфирій Руденський, Іван Сенчина, Симеон Мельник, Стась

Дутчак, Стефан Дутчак, Василь Сваричевський, Антон Сенчина[1], Гаврило Знак, Василь Вангела, Прокіп Гандзюк [4, арк. 13].

До Першої світової війни читальня в Петранці то занепадала, то час від часу відновлювала свою діяльність (у 1910, 1911, 1912 роках) [2, арк. 1; 7, с. 22]. Із листа Опанаса Боринця від 12.07.1922 р. до товариства у Львові зрозуміло, що були у петранчан намагання відновити читальню і на початку 1920-х років (правда, не зрозуміло, в якій частині села). У відповідь товариство надіслало автору листа (післяплатою) примірник статуту й книжечку «Просвіта до українського народу», в кінці якої була розміщена інформація про те, що саме треба зробити для відновлення [4, арк. 24].

Як свідчать архівні документи, у січні 1928 р. тодішній управитель народної школи в Петранці долішній Ярослав Дякон[2] звернувся з листом до товариства у Львові про відновлення діяльності читальні в цій частині села [2, арк. 1]. А в лютому того ж року він і сільський парох о. Лев Сілінський[3] разом із деякими петранчанами з тим же проханням звернулися до Головного Виділу товариства «Просвіта» у Львові [1, арк. 253; 2, арк. 1], а також до Високого Воєвідства в Станиславові [1, арк. 254;6, с. 133, 199, 200]. У канцелярії товариства «Просвіта» у Львові це звернення зареєстроване 27.II.1928 р. за № 2123. «Високе Воєвідство, – йдеться у зверненні. – Підписані члени громади *Петранка* наміряють заложити у себе читальню «Просвіти», що подають до відома Високого Воєвідства по

---

[1] Йосиф Сенчина і його брат Іван у першій половині XX ст. виїхали за кордон (Канада чи США). Антон Сенчина, який був у селі поштарем, загинув в Італії під час Першої світової війни. Похований у м. Трієр (Зап. 02.01. 2019 р. від Ониськів (Косар) Л. В., 1971 р. н., м. Калуш Івано-Франківська обл.).

[2] Ярослав Дякон (1899–1982) був управителем (директором) народної школи в Петранці долішній з 1925 по 1939 (1940) р. [Мельник Д. Г. Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелігента / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. – 176 с. + 40 с. вклейки].

[3] Лев Сілінський (1870–1955) був парохом у Петранці з 1919 по 1930 р. [Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – С. 126–136].

думці параграфа 4 закону з 15. падолиста 1867 В. з. д. 134, та прекладаючи статут цего Товариства в п'ятьох примірниках під 1) 2) 3) 4) і 5) просять: Високе Воєвідство зволить це донесення враз зі статутом приняти до свого відома.

В Петранці дня 7 лютого 1928».

Під зверненням «підписані члени громади *Петранка»,* які мали намір «заложити у себе читальню «Просвіти»: 1. о. Лев Сілінський, 2. Дякон Ярослав, 3. Василь Пиц, 4. Стефань Король, 5. Никола Кава, 6. Никола Морис, 7. Гринь Ленів, 8. Никола Ленів, 9. Кочержук Михайло, 10. Василь Федорів».

Також з цього документа дізнаємося, що «по думці параграфа 45 статуту Товариства «Просвіта» Головний Виділ Товариства «Просвіта» у Львові «призволяє на заснування читальні «Просвіти» *в Петранці в Калуськім* повіті».

Читальня почала діяти тут із 28.04.1928 р. Тоді в Петранці долішній налічувалося 260 домів: 250 українських і 10 жидівських [4, арк. 3]. Та її активну діяльність не так легко було відновити. Уже в кінці 1930 р. о. Дионізій Лукашевич[4] як голова читальні звертається до Головного Виділу «Просвіти» у Львові з проханням звільнити її від вкладки в 25 злотих. Наголошує на тому, що читальня не може платити «з причини вбожества». Головний Виділ звільнив від внеску на 1930 р. і знизив його на 1931 р. Своє рішення аргументував так: «Читальня властиво не існувала і з великими труднощами дається її трохи розрушати. Не маючи приміщення, а тому і змоги сходитися, члени не платять вкладок і читальня не має змоги навіть передплатити часописів» [3, арк. 16].

Згідно зі звітом за 1934 р., справи в читальні в Петранці долішній покращилися. До неї входили 99 петранчан-чоловіків, семеро з яких – хлопці. Річна вкладка становила 50 грош для дорослих і 25 – для молодших. Того року повну вкладку випла-

---

[4] Денис (Ді(и)онізій) Лукашевич (1904–1993) виконував свій священичий обов'язок у с. Петранка з початку 1930 р. до літа 1931 р. ([Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – С. 136–144).

тили 64 члени, 29 – частину і тільки 12 не виплатили зовсім. Щодо обов'язкового внеску Матірному Товариству в 25 злотих, то читальня заплатила його повністю [4, арк. 3, 3зв].

У той час читальня не мала свого приміщення [7, с. 26], тому розміщувалася («даром у чужому домі») у хаті Миколи Федоріва. При хаті-читальні діяв драматичний гурток. Вистави ставили в стодолі Миколи Федоріва. Як стверджують старожили, перед арештом польською поліцією тут із однією з постановок був і Провідник ОУН Степан Бандера [9, арк. 22].

У 1930-х рр. у Петранці долішній був сформований дитячий церковний хор. До нього входили діти 12-и років і старші. Тренування його якраз проходили у відновленій хаті-читальні. Як згадувала учасниця хору Ірина Яців (Паньків), 1922 р. н., протягом Пилипівця діти навчилися співати цілу Службу Божу на чотири голоси. Керував дитячим хором спочатку п. Мащак, пізніше – п. Лазаревич, який на початку 1940-х рр. був управителем ІІ-клясової прилюдної народної школи з українською мовою навчання в Петранці долішній [6, с.166, 201]. А ще п. Ірина в 94-річному віці пам'ятала й читала слова України, роль якої в одній із вистав виконувала в 1930-х роках. Репетиції проходили в хаті-читальні [6, с. 166]. Пам'ятала вона не тільки свої ролі. Відтворювала в пам'яті й ролі інших петранчан, з якими грала у виставах. Наприклад, добре декламувала слова, які читав на сцені Степан Ленів [10, арк. 42].

Як згадує уродженка с. Петранка, донька Ярослава Дякона калушанка Віра Пілянська, в 1930-х рр. при «Просвіті» також діяли курси домогосподарок. Вела ці курси її мати – союзянка Софія Дякон (Романко) [11, арк. 30].

Згідно зі звітом читальні «Просвіти» в Петранці долішній за 1934 р., у її бібліотеці налічувалась 91 художня книга («красного письменства» (повісті, оповідання) та часопис «Наш Прапор»[5].

[5] «Наш Прапор» – ілюстрований часопис видавництва «Української Преси» Івана Тиктора у Львові. Виходив у 1932–1939 роках. Часопис був паростком української державності, рупором ідей національно-культурного відродження та єдності українських земель. Одна з найвпливовіших львівських газет 1930-х років.

Їх придбали в калуській філії «Просвіти» [4, арк. 4зв]. Головою читальні в Петранці долішній тоді був 44-річний о. Антін Боднар[6], його заступником – 35-річний Михайло Паньків, секретарем – 25-річний Василь Мельник. Іван Король – відпоручник філії на загальному зборі читальні [4, арк. 3]. Бібліотекар Василь Ленів інколи в неділю організовував голосні читання, зокрема творів Марка Вовчка. На читання приходило 10–15 петранчан. Протягом року в читальні було виголошено дві доповіді: про Юрія Федьковича (8.12.1934 р.) та діяльність «Просвіти». Доповідав о. Антін Боднар. Слухачів було чотири десятки. 68 членів читальні брали книги (оповідання, байки) додому (всього за рік було прочитано 250 книг) [4, арк. 5]. Відповідно просвітницька робота проводилася ними і в сімейному колі.

Зі звіту за 1934 р. дізнаємося, що не все в порядку було в читальні з діловодством: у той час не велися книги – ні касова, ні протоколів, ні тих, хто позичав книги [4, арк. 3зв].

У 1935 р. до складу читальні входили 103 чоловіки, серед них – сім хлопців. Троє селян-петранчан були членами Матірного Товариства у Львові. Головував тоді Михайло Паньків, заступником був Василь Мельник, а секретарем – 20-річна вчителька Євгенія Єлюківна. В провірну комісію входили троє просвітян: 51-річний Никола Кава, 50-річний Стефан Король і 42-річний Василь Ленів [4, арк. 7]. Бібліотека читальні налічувала 114 книг. Деякі з них купували в агента з ґміни (Петранка в 1930-ті роки належала до ґміни Льдзіне [4, арк. 3, 7], 96 з яких – «красного письменства». Були тут і часописи «Народна справа»[7] та

---

[6] Антін Боднар (1891–?) був парохом у Петранці з початку 1931 року до літа 1935-го [Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – С. 145–146].

[7] «Народна справа» — часопис-тижневик для селян, заснований у 1928 році Іваном Тиктором у Львові. Видавався до 1939 року. У газеті вміщувалися політичні вісті, статті з життя народу. Цікавими були розділи «Читання з історії України», «Що в світі чувати», «Що чувати в нашім селі», «Новинки», «Господарські поради», «Жіночі справи», «Торбинка сміху» та інші. Наклад його перевищував 40 тис. примірників. Кожний передплатник газети автоматично страхував свою худобу, деякі села передплачували 100 і більше екземплярів часопису.

«Український Бескид»[8] [4, арк. 8зв.]. 72 читачі, четверо з яких – хлопці, протягом року взяли 280 книг. На недільні голосні читання, які проводили бібліотекар Василь Ленів і Михайло Паньків, приходило 17–20 осіб. У цьому році було проведено 12 засідань [4, арк. 7]. У звіті зафіксовано доповідь о. Теофіла Бемка[9] про час до діяльності «Просвіти» та про її діяльність (8.12.1935 р.) [4, арк. 9]. Дата виступу з доповіддю (чи рефератом) у останні два роки свідчить про те, що в Петранці відзначали чергову річницю створення товариства. Щодо членських внесків, то в 1935 р. вони різко знизилися: повну вкладку внесли тільки 24 просвітяни, восьмеро – частину, а 71 не виплатив її зовсім. Відповідно й до Матірного Товариства читальня перерахувала лише 20 злотих [4, арк. 7 зв].

На 1936 р. петранчани планували будову власного будинку для читальні *(фото 11)*. Про це дізнаємося з листа голови читальні Михайла Паньківа від 28.12.1935 р. до Матірного Товариства у Львові, де йдеться про те, щоб у 1936 р. останнє не надсилало в читальню журнал «Життя і Знання». Своє рішення петранчани аргументують тим, що «читальня нимає свої домівки шо на слідуючий 1936 р. має замір приступити добудови власного дому. А будова потягне всі гроші, яких і так небагато в касі» [4, арк. 28]. Але про будову так нічого й не відомо. Ймовірно, громада цієї частини села вирішила, що правильно буде збудувати нову школу, а приміщення старої (яка була придбана за громадські кошти й діяла тут з 1898 р.) передати читальні «Просвіти».

---

[8] «Український Бескид» – католицький тижневик монархічно-гетьманського напряму, виходив у Перемишлі 1933 –1939 (як продовження газети «Бескид») за фінансовою допомогою єпископа Й. Коциловського.

[9] Теофіл Бемко (1902–1982) виконував свій священичий обов'язок (був адміністратором) у Петранці з квітня 1935 по березень 1936 р. [Блажейовський Д. Т. Історичний шематизм Львівської архиєпархії / Дмитро Блажейовський. – Т. 2. – С. 46; Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – С. 146–150].

У 1939 р. читальня вже майже рік мала свій власний будинок *(фото12)*. У цей час вона розміщувалася в колишній школі[10], оскільки в 1938 р. з ініціативи та за сприяння директора народної школи Ярослава Дякона і війта села Василя Пуляка методом народної будови була зведена нова дерев'яна школа [7, вклейки]. У 1939 р., перед приходом радянських «визволителів», головою читальні «Просвіти» в Петранці долішній був о. Богдан Каричек[11]. Як свідчать архівні документи, священика обрали на просвітянських зборах 22.01.1939 р. Його заступником став Михайло Дубина, а секретарем читальні – Лазаревич Зіновійович [4, арк. 11]. Контроль діяльності читальні вели Стефан Король і Михайло Паньків. Тоді ж на загальні збори до Львова делегували Василя Яціва, а до калуської філії – Олексу Васютяка та Гаврила Федоріва. До речі, в той час йшла мова про те, щоб у долішній частині села відкрити ще одну читальню. Але на загальних зборах одноголосно ухвалили, що згідні на те, «щоби у Василова[12] була друга домівка читальні, однак ніяк не годяться, щоби ділити село і отвирати ще одну читальню». На пропозицію Михайла Дубини збори вибрали для тієї «десь дол[ів]» домівки читальні заступника голови в особі Івана Тютюнника, сина Семаня [4, арк. 11зв].

Діяла читальня «Просвіти» в Петранці долішній і в той час, коли Галичина була під німцями. У 1942 р. члени ОУН-юнацтва Григорій Дутчак, Микола Корольчук, Микола Король і Микола Кава гастролювали сусідніми селами з постановкою п'єси «Невольник» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка. У родинному архіві племінника Миколи Короля (1925–1946) Григорія Ме-

---

[10] У роки Другої світової війни під цим будинком розміщувався бункер [Зап. 07.10.2017 р. від Паньківа І. І., 1931 р. н., с. Петранка (долішня) Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.].

[11] Богдан Каричек (1904–1979) виконував свій священичий обов'язок у Петранці з березня 1936 до 1939 року, а, можливо, й до 1944 [Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – С. 150–153].

[12] Прізвище Василів досить часто зустрічається в долішній частині с. Петранка – ближче до с. Середній Угринів.

льника (1933–1992) збереглася світлина з фрагментом цієї вистави, зроблена в 1942 р. уродженцем села, сотником УПА Матвієм Сьомаком-«Гонтою» (1910–1946). Як згадує ветеран УПА Микола Корольчук, 1926 р. н., з «Невольником» вони починали якраз зі стодоли Миколи Федоріва, в якого діяла хата-читальня. З цією постановкою петранчани об'їздили сусідні села Угринів, Топільське, Вербівку. В останньому акторам-аматорам підказали, що німці за цю виставу «по голові не погладять» [7, вклейки].

Діяльність читальні «Просвіти» в Петранці горішній відновилася в 1932 р. Статут відновленої читальні датується 16.03.1932 р. Загальні («основуючі») збори відбулися 7.05.1932 р. [3, арк. 17]. Засновники визначили проблеми: треба поради, як вести читальню, та кошти на будівництво [3, арк. 18]. Є відомості про ініціаторів її відновлення. Це – Василь Паращиняк, Федор Яців, Пилип Шимків, Федор Синицкий, Никола Стефанів, Василь Курпіль, Василь Гавриловскі, Адам Федишин, Юрко Федишин [4, арк. 15]. У звіті за цей рік зазначається, що членами читальні є 64 чоловіки та шість жінок. До товариства у Львові не записаний ніхто. Вказується на низьке членство через те, що потрібно подавати щорічні членські внески: для чоловіків – по 1 злотому, для жінок – по 50 грош. Через економічну кризу більшість селян не мали змоги цього робити. Зі звіту дізнаємося, що найактивнішим представником цієї читальні був Юрко Дяків. Протягом року шість разів проводилася агітація з тризубом серед мешканців горішньої частини села. Члени читальні сходилися лише у неділю й свята. При читальні не було ніяких курсів (для неграмотних, крою, шиття, гуртка молоді, дитячого садка тощо) [3, арк. 2зв]. Головував того року 51-річний Василь Паращиняк, секретарем був 27-річний Юрко Дяків [3, арк. 4]. Матірне Товариство щомісяця надсилало книжечки й журнали «Просвіти», а решту видань не надіслали, бо читальня заборгувала товариству [3, арк. 19].

У бібліотеці читальні було тільки 15 книг, каталогу не було. Хоча в загальному діловодство в читальні в порядку: тут вели книги – чинностей, касову, членів, тих, хто позичає тощо [3, арк. 3]. Книг було мало, проте кількість людей, які їх брали, спо-

стерігалася досить висока – 65 членів, 15 з яких взяли одну й ту саму. Для тих, хто позичав книги, читальня працювала в п'ятницю й суботу. Найбільше петранчани читали видання з історії України, твори Т. Шевченка й І. Франка. Книги в основному замовляли в Калуській філії. Протягом року 10 книжок було прочитано в бібліотеці для дітвори. Ніякі часописи в 1932 р. читальня не передплачувала. Найлегше поширити книжку на селі в той час можна було при забаві [3, арк. 3].

Згідно зі звітом наступного, 1933 р. (тоді в Петранці горішній було 220 будинків: українських – 210, польських – 7, єврейських – 3 [3, арк. 5]), кількість членів читальні різко зменшилась: зафіксовано лише 28 (усі – чоловіки), бо решту, 60 осіб, не змогли повністю виплатити членського внеску, десятеро сплатили лише частково. Оскільки читальня не мала власного приміщення, то поки будувався окремий будинок (а цьому в 1933 році приділялося найбільше уваги), вона була розташована в найактивнішого просвітянина Юрка Дяківа. У звіті повідомлялося, що грішми селяни не допомагали, натомість їхніми матеріалами й силами збудовано вже більше половини будинку. Кількість книг того року різко зросла – до 70-ти. Тут виписували також часописи «Комар»[13] і «Народна справа». Голосні читання відбувалися двічі на тиждень (хоча в минулому році ще частіше – тричі на тиждень). Читали Юрко Дяків і Никола Стефанів [7, с. 27]. На голосних читаннях було переважно 10 слухачів. Цікавилися історією України, Першою світовою війною, слухали «Кобзар» Т. Шевченка. Протягом року книги в читальні позичали 30 петранчан. Серед них – 15 чоловіків, 5 хлопців, 6 жінок і 9 дівчат. Ймовірно, дехто з них брав по дві книги. У 1933 р. головою читальні в Петранці горішній залишався Василь Паращиняк. Його заступником був 49-річний Федор Яців, секретарем – Юрко Дяків [3, арк. 5].

[13] Комар (Komar) – український сатирично-гумористичний тижневик, що виходив у Львові впродовж 1933–1939 рр. Його видавав концерн «Українська преса».

У 1935 р. будинок читальні в Петранці горішній майже повністю був збудований, але ще не викінчений [3, арк. 10]. Проте збірна громада заборонила будівництво, оскільки його план не був затверджений повітовим виділом і воєводством [3, арк. 21].

Згідно зі звітом за 1936 рік (тоді в Петранці горішній налічувалося 259 будинків: 245 українських, 5 польських і 4 жидівські), до читальні входило 70 петранчан, двоє з них – хлопці до 18-ти років. Головував того року Адам Федишин, його заступником був Данило Каратник, секретарем незмінно залишався Юрко Дяків. Бібліотекарем в цьому році зафіксований 20-річний Іван Кулчак (напевно, Кульчак) [3, арк. 9, 9 зв]. На початку року бібліотека читальні налічувала 54 книги. Їхня кількість до кінця року зросла до 66. В основному тут були книги господарського значення, дитячі, а також часописи «Народна справа», «Бескид», «Свобода»[14], «Христос – наша сила»[15], «Прапор» [3, арк. 10 зв]. Позичали книги понад 30 членів читальні: 27 чоловіків, одна жінка, шість хлопців і дві дівчини. Брали в основному історію України, господарські видання й твори Ю. Федьковича. Голосні читання відбувалися тричі на тиждень. Проводили їх Юрко Дяків, Никола Стефанів і Яків Попович. На читання приходили по півтора десятка петранчан. Дуже їх цікавили постаті Довбуша, Петлюри, матеріали про Першу світову війну та Божі стежки [3, арк. 11].

У 1937 р. будівництво ще не було завершене, тому читальня розміщувалася в будинку Матея Срібняка. Перенесення читальні з хати Юрка Дяківа до Матея Срібняка можна пояснити тим, що в 1933 р. згорів будинок селянина, де знаходилась читальня й кооператив. Ймовірно власником цього будинку був уже згаданий Юрко Дяків [3, арк. 1–21; 7, с. 27]. Через будівництво власного будинку були вичерпані кошти. Читальня не мала

---

[14] «Свобода» – політичний, просвітній і господарський часопис для селян народовецького напрямку, з 1899 орган Національно-Демократичної Партії, з 1925 – УНДО. Виходив як тижневик у Львові 1897–1918 (1915 у Відні), 1919 – у Станиславові і з 1922 до 1939 – у Львові.

[15] «Христос – наша сила» – часопис, який виходив друком у Львові впродовж 1933–1939 рр.

змоги платити членські вкладки до Матірного Товариства. Тому у листі від 16.02.1937 р. петранецькі просвітяни просять, щоб заборговані внески за 1932–1936 рр. їм не враховували. І відразу ж висилають 5 злотих як вкладку на 1937 р. [3, арк. 21, 21зв].

У 1937 р. книг було розповсюджено мало, бо бібліотекар В. Яців не з'являвся у визначений час у читальні [3, арк. 13]. Головував у читальні в Петранці горішній у тому році Василь Паращиняк. На загальних зборах читальні 26.12.1937 р. попередній виділ звільнили від праці і вибрали новий його склад. Головою обрали Федора Мердуха, сина Прокопа. Його заступником – Юрка Дяківа. Секретарем став Василь Кульчак, син Павла. Бібліотекарем обрали Николу Пица, сина Олекси [3, арк. 13зв]. У звіті наголошується, що після засідання відспівали гімн («Гим») України. Щоб завершити будівництво хати-читальні, за пропозицією Юрка Дяківа просвітяни організували колядників з вертепом. У 1937 р. читальня налічувала 70 членів. Загальні читання відбувалися у вівторок і четвер [3, арк. 14].

Будинок читальні в Петранці горішній таки був викінчений. У радянські часи в ньому розміщувалися клуб і бібліотека. Пізніше тут проживали вчителі, яких направляли на роботу в школу Петранки горішньої. У 2016–2017 рр. на місці, де більше як півстоліття стояв цей будинок, збудували приватний ресторан.

У 30-х рр. XX ст. в Петранці діяла філія сільськогосподарського кооперативу «Добробут». У 1933 р. нею керував тодішній місцевий священик о. Антін Боднар. Кооператив діяв у хаті-читальні в Петранці горішній. У звіті про діяльність цієї читальні у 1933 р. йдеться про те, що члени кооперативу не входять до «Просвіти», бо священик не приділяє цьому уваги [3, арк. 5зв]. У тому році він не був членом читальні [3, арк. 8 зв]. Зате наступного року о. Антін Боднар уже головує в читальні Петранки долішньої [4, арк. 3]. Це можна пояснити тим, що церква в Петранці долішній (Перенесення мощів св. Миколая) була матірною і резиденція розміщувалася в цій частині села. Тому закономірно, що священики (о. Порфирій Руденський, о. Лев Сілінський, о. Денис Лукашевич, о. Антін Боднар, о. Теофіл Бе-

мко, о. Богдан Каричек) свою активну просвітянську діяльність пов'язували з читальнею саме в Петранці долішній.

Крім кооперативу «Добробут», на початку 1930-х рр. в Петранці діяв кружок сільського господаря [7, с. 23]. Діти села відвідували спортивно-освітні гуртки «Луг» та Українське руханкове товариство спортове, осередки яких діяли тут у 1930-х роках [7, с. 26]. Як згадує петранчанка Ганна Гандзюк, її мати, Курпіль Параска Степанівна (1920–2000), була членом «Лугу». Вона розповідала доньці про те, що в цьому гуртку молодь розучувала стрілецькі пісні, проходила всілякі спортивні тренування. Святково вдягнені (на голові – червона стрічка, сорочка-вишиванка, сердак, шалінова спідниця), співаючи стрілецьких пісень, петранецька юнь йшла строєм до с. Рівня, куди сходилася молодь зі всієї округи. Там проходили чи то якісь загальні змаги, чи вишкіл [8, арк. 128–129].

Цей святковий похід пам'ятає й 87-річна петранчанка Марія Неспляк. «Так як тепер мені перед очима, як дівки йдуть маршем, у таких файних строях, – згадує вона. – Виявляється, вони йшли в Рівню, а я, мала́, думала, що лише до роздоріжжя». З її слів, членкинями «Лугу» також були Параска Кава, Марія Стефанів, Анастасія Стефанів, Ірина Стефанів, Катерина Купчак. Пані Марія також пам'ятає фестини в Петранці горішній, які з ініціативи місцевої «Просвіти» проходили тут у 1938 чи 1939 році. Їх проводили на городі Івана Кульчака (Ма́нько по-вуличному). Нині там проживає Ярослав Попович (Славко Ка́рпус по-вуличному). Як згадує Марія Неспляк, під час фестин була зорганізована карусель, проводили різноманітні ігри, спортивні вправи. Хлопці й молоді чоловіки піднімалися 40–50-метровим стовпом вверх і діставали ковбасу. З цієї нагоди також були підготовлені творчі виступи [12, арк. 129–130].

Параска Курпіль також розповідала доньці про те, що була учасницею драматичного гуртка. У виставі «Вечори на хуторі біля Диканьки» за однойменним твором М. Гоголя вона виконувала роль Оленки. А Вакулу грав Микола Пиц (Поць по-вуличному) [8, арк. 128–129].

У родинному архіві уродженця с. Петранка (горішня) калушанина Миколи Кецмана, 1947 р. н., зберігається виказка (по-

свідчення) члена читальні «Просвіти» – його батька Дмитра Кецмана (1903–1970) *(додаток В)*. Виказка має 4 сторінки. Формат: 12,8х8. Вверху титульної сторінки – четвертина сонця, яке своїми променями просвічує все навколо, і просвітянське гасло: «Тільки через «Просвіту» до кращого «завтра». Із титульної сторінки дізнаємося, що зареєстрована ця виказка під номером (числом) 28. Вона дає нам інформацію про те, що Дмитро Кецман займався ковальською справою. Мешкав у Петранці (горішній). Прийнятий у члени читальні «Просвіти» на основі ухвали Виділу читальні від 5 травня 1935 р. Титульна сторінка виказки також інформує, що головою Виділу читальні в Петранці горішній тоді був А[дам] Федишин, секретарем – Ю[рко] Дяків, а читальня підпорядковувалася філії «Просвіти» в Калуши. У нижній частині титульної сторінки розміщена печатка читальні. Матеріал відтисків: чорнило (фіолетовий колір). Форма: кругла. Розмір: 35,5 мм. Зображення: розгорнута книга в обрамленні гілок… Легенда: напис по колу: читальня «ПРОСВІТИ» в ПЕТРАНЦІ (горішня). Два зовнішні обідки – у вигляді ліній.

На сторінці 2 виказки – графік сплати членських внесків за 1935–1939 рр. З нього дізнаємося, що Дмитро Кецман сплатив їх у травні 1935 р. в сумі 090 грош, а в 1936 р. (у січні) – 010. Індивідуальна інформація на першій і другій сторінках заповнена чорним чорнилом, почерк – розбірливий.

Сторінка 3 виказки містить інформацію (10 пунктів), яку «кожний член «Просвіти» повинен знати й пам’ятати». У кожному з них йдеться про таке:

1) «ПРОСВІТА» – це найкращий вартовий українського духа. Тому обов’язком кожного громадянина і громадянки ставати в її ряди, других закликати й робити просвітне діло.
2) Не повинно бути ні одного в громаді, який не був би членом «ПРОСВІТИ». Належанням до «ПРОСВІТИ». причинюємося до розбудження духа народу.
3) Хто не в рядах «ПРОСВІТИ» – той дезертир.
4) «ПРОСВІТА» визволить нас усіх із темноти. Тому обов’язком кожного з нас допомогти її змаганням. А допоможемо, коли станемо всі її членами.

5) Цілі міліони наших братів заждуть освіти-знання і чекають на нашу поміч. А допоможемо, коли станемо діяльними членами «ПРОСВІТИ».
6) День 8-го грудня є днем уродин «ПРОСВІТИ». Цей день згадаймо дарунком для «ПРОСВІТИ».
7) Книжка є найкращою збруєю, бо вона вчить, як належить боронитися і здобувати. Книжка і тільки книжка допоможе всім нам добути і закріпити КРАЩУ БУДУЧНІСТЬ.
8) Чоловік, родина, а далі цілий нарід без книжки – це німі сотворіння.
9) Дім, в якому нема книжки, подібний до чоловіка, який не має душі.
10) «ПРОСВІТА» відкриває темним очі і виводить їх з неволі темноти на соняшний шлях».

Із сторінки 3 також дізнаємося про тогочасні зміни в законодавстві щодо членства молоді в «Просвіті». Під грифом «Увага» наголошується, що «на основі нового закона невільно належати до товариства шкільній молоді (з виїмкою університетської)». «Тому, – йдеться далі, – там, де дотепер шкільна молодь належала до товариства, треба її вичеркнути, щоби не наражувати товариства на відповідальність за нарушення цього припису». А це свідчить про те, що просвітянин мав з будь-якого питання дотримуватися законодавства. Щодо нешкільної молоді 14–18 років, то вона могла належати до товариства, правда, тільки за згодою батьків чи опікунів. Проте не мала права «ані брати участи в голосованню, ані… у виборах Виділу». Хоча присутньою на зборах могла бути. Членами-основателями та членами Виділу могли бути лише ті особи, які мали 21 рік і не були обмежені в правах. Із вище сказаного випливає, що право голосувати мали лише члени товариства від 18-ти років, а бути вибраними – тільки від 21-го.

Сторінка 4 виказки знайомить нас із правами й обов’язками члена «Просвіти». З неї також дізнаємося, кого можуть позбавити членства і як його поновити. Параграф 51 статуту товариства, розміщений на цій сторінці, гласив: «Кождий член читальні «Просвіти» бере участь у Зборах читальні: забирає голос,

ставить внесення, голосує, вибирає членів Виділу і може бути сам вибраний, а також має право вглядати в рахунки Виділу, предложені Зборові читальні». Члени читальні також мали право читати книжки, часописи і всякого роду письма, що були в читальні.

Із параграфу 15 статуту, який також розміщений на четвертій сторінці виказки, дізнаємося, хто і за яких умов переставав бути членом читальні «Просвіти». Його виклад свідчить про те, що «членом перестає бути той, хто зречеться прав належання до читальні; зістане правосильно засуджений за який знеславляючий злочин; буде виключений з членів читальні з причини шкідливої для читальні діяльності або з причини нечесного чи неморального поведення; не платив вкладки через рік». А от параграф 17 статуту, яким завершується четверта сторінка виказки, наголошує: «Хто перестав бути членом, може знова вступити в члени тільки на підставі рішення Виділу читальні по зложенню членської вкладки».

Досліджені архівні матеріали і спогади старожилів свідчать про те, що читальні «Просвіти» у с. Петранка найактивніше функціонували в 30-х роках XX ст. Їхня діяльність сприяла вихованню патріотично налаштованої молоді, яка самовіддано влилася в жертовну збройну боротьбу підпілля ОУН і УПА за незалежну Українську державу.

Джерела і література

1. ДАІФО. – Ф. 2 – Оп. 3. – Спр. 66. – 540 арк.

2. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (ЦДІАЛ). – Ф. 348. – Оп. 1.– Спр. 4302. – 1 арк.

3. ЦДІАЛ. – Ф. 348, Оп. 1.– Спр. 4303. – 24 арк.

4. ЦДІАЛ. – 348. – Оп. 1. – Спр. 4304. – 28 арк.

5. Арсенич П. І. Просвітянський календар на 2015 рік / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2015. – 92 с.

6. Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2017. – 232 с.

7. Ониськів М. І., Книш Г. В., Мельник Д. Г. Пісні бойківського села Петранка / Марта Ониськів, Ганна Книш Дарія Мельник. – Львів : Камула, 2013. – 192 с.

8. Спогади Гандзюк Ганни Степанівни, жительки с. Петранка (горішня), 1959 р. н., записані Ониськів Дарією Григорівною 04.02.2019 р. // Приватний архів автора. – Зошит № 6. – 132 с.

9. Спогади Матійчина Івана Івановича, чоловіка внучки Миколи Федоріва, жителя с. Петранка (долішня), 1946 р. н., записані Ониськів Дарією Григорівною 07.07.2015 р. // Приватний архів автора. – Зошит № 3. – 102 с.

10. Спогади Паньківа Івана Григоровича, жителя с. Петранка (долішня), 1931 р. н., записані Ониськів Дарією Григорівною 07.10.2017 р. // Приватний архів автора. – Зошит № 10. – 109 с.

11. Спогади Пілянської (Дякон) Віри Ярославівни, жительки м. Калуш, 1930 р. н. записані Ониськів Дарією Григорівною 18.12.2018 р. // Приватний архів автора. – Зошит № 10. – 109 с.

12. Спогади Несгляк (Цуцман) Марії Юріївни, жительки с. Петранка (горішня), 1932 р. н., записані Ониськів Дарією Григорівною 04.02.2019 р. // Приватний архів автора. – Зошит № 6. – 132 с.

13. Шематизмъ всего клира греко-католицкои митрополичои архіепархіи Львовскои на рокъ 1903. – Львовъ. Накладом архіепархіяльного клира. – 1903. – 17 с.

Dariia Onyskiv
Kalush City
Marta Onyskiv
Lviv City

Reading Room «Prosvita» in Petranka Village

Abstract. *On the basis of archival materials and memoirs of the old-timers the article shows the main episodes of readers' activity in «Prosvita» in Petranka Village of Kalush City (now – Rozhnyativ District). The activity of reading rooms and their decline in two parts of this Boyko village – the lower and upper - from the end of the 19th century to the beginning of the 40's of the twentieth century was covered.*

Key words: *«Prosvita», reading room, Petranka, founding members, restoration, activity.*

УДК 061.2:811.161.2(477.86-37)

Олег Малярчук
м. Калуш

Калуське об'єднання товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» в контексті національно-демократичних процесів

Анотація. *Окрему героїчну сторінку в новітню історію Калущини та Івано-Франківської області вписало Калуське об'єднання товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження» на чолі з безмежно відданими ідеалам свободи України патріотами. Діяльність «відродженців» не обмежувалася рамками освітньо-культурних заходів. Ініціатором, засновником і головою організації «Відродження» від дня заснування – 17 січня 1989 р. до 20 червня 1995 р. був Василь Івасюк. Члени товариства першими організовували акції протесту та масові політичні мітинги в західноукраїнському регіоні комуністичній партійно-радянській тоталітарній системі в УРСР та СРСР. Революційний пафос у ті буремні роки заполонив діяльність «Відродження», яке на відміну від другого Калуського товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта», складалося у своїй більшості із політв'язнів, репресованих, депортованих, пенсіонерів, учасників та прихильників ОУН та УПА. Тому, через кілька десятиліть з могутньої політичної сили краю, на відміну від калуської «Просвіти» з її першим головою – талановитим письменником, політичним сатириком Ігорем Гаврилюком живими залишилася невелика когорта. Політичні реалії складалися таким чином, що про перших калуських революціонерів «намагалися забути», вони не йшли на різні компроміси з владою – залишалися в «опозиції». Зважаючи на амбіції окремих лідерів – міських голів – краєзнавці зумисне замовчували цю тему чи уникали її. Збереження національної пам'яті вимагає віддати належне борцям за свободу свого народу, на котрих, окрім «бандерівців», «уніатів», «буржуазних націоналістів», вішали нове тавро – «екстремістів», «рухівців», «крикунів-демократів». Це гідний*

приклад безкорисної жертовності своїй українській нації та віри у вільну державу.

Ключові слова: *Україна, товариство «Відродження», товариство «Просвіта», демократичні організації, Калущина, Прикарпаття.*

Зміст нового політичного курсу в СРСР, запропонованого керівництвом компартії і держави на чолі з М. Горбачовим, на пленумі ЦК КПРС у березні 1985 р. висловлений «формулою»: через прискорення соціально-економічного розвитку країни – до нового якісного стану радянського суспільства. Одночасно з реформуванням економіки відбувався складний процес суспільно-політичних зрушень і змін. На XXVII з'їзді КПРС в лютому 1986 р. висунуто гасло «широкої демократизації й гласності», яке «перетворилось на потужний каталізатор радянських суспільних змін». На найвищому партійному форумі демагогічно проголошувалося, що кожна радянська сім'я буде забезпечена окремою квартирою або будинком. Це в той час, коли в державі утримувалася тенденція до скорочення житлового будівництва. Уже влітку 1988 р. на XIX партійній конференції було порушено питання про необхідність реформування радянської політичної системи. Проте зміна гасел у союзному центрі Москві ще не означала зміни політики на місцях, зокрема в Українській РСР, де все залишалося по-старому. На противагу наростанню нових суспільно-політичних тенденцій у Радянському Союзі, в Українській Радянській Соціалістичній Республіці проводився жорсткий консервативний курс під керівництвом В. Щербицького [1, с. 395].

З приходом до влади М. Горбачова ідеологічний тиск на суспільно-політичне життя країни почав слабнути. У центральній пресі з'являлися судження про реабілітацію відомих політичних діячів, які не погоджувалися з «генеральною лінією партії», інформація про «перегини» у сталінські часи – терор, голод,

депортації. Політика гласності й демократизації суспільства додала сміливості громадянам і сприяла можливості підняти свій голос на захист українства. У Лондоні в суспільно-політичному і науково-літературному місячнику «Визвольний шлях» у статті С. Мечника «З'їзд компартії України і 28 з'їзд КПСС» влучно зазначалося, що «пєрєстройка» і «ґласность» у всій імперії-СССР викликали «духовний землетрус», який розладив усі галузі державного та партійного життя і породив та відновив нові процеси національного й духовного життя. У національних республіках повною силою виринули національні та соціальні процеси» [2, с. 1433].

Станом на листопад 1988 р. найбільш небезпечними для себе партійно-радянська влада вважала діяльність активістів і прихильників Української Гельсінської спілки, Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, Комітету захисту Української Католицької Церкви, Українського культурологічного клубу, Українського демократичного союзу та ін. Із перелічених організацій першим виник Український культурологічний клуб (УКК) у серпні 1987 р. у Києві. За його ініціативою проводилися публічні громадські вечори («Білі плями в українській історії»), обговорювалася тема голодомору в Україні 1932–1933 років, відбувся перший вечір пам'яті Василя Стуса. Організаторами УКК стали Л. Мілявський, О. Матусевич, С. Набока, О. Шевченко [3, с. 7].

23 жовтня 1987 р. у Львові в клубі Львівського лісотехнічного інституту під час зібрання представників творчої інтелігенції і молоді міста виникло неформальне об'єднання культурницько-етнографічного характеру – «Товариство друзів Лева». Офіційними організаторами виступили Львівське відділення фонду культури УРСР, Товариство охорони пам'яток архітектури і культури, об'єднання молодіжних клубів при ЦК ЛКСМУ. Під час зібрання було схвалено пропозицію вважати «Товарист-

во друзів Лева» філіалом київського Українського культурологічного клубу. Невдовзі у Рівному та Луцьку почали діяти філії організації.

Як реакція суспільства на жахливий екологічний стан у республіці, спричинений Чорнобильською катастрофою, у 1987 р. зародилася організація «Зелений світ». У жовтні 1987 р. відбувся її перший установчий з'їзд, на якому було проголошено намір створити Партію зелених України. У січні 1988 р. при Будинку вчених АН УРСР створено українознавчий клуб «Спадщина», в якому об'єдналися здебільшого співробітники академічних установ. Березень 1988 р. позначився створенням товариства «Громада» – самодіяльного історико-культурного об'єднання студентської молоді Київського державного університету.

У 1988 р. відновила свою діяльність правозахисна організація Українська Гельсінська група, до складу якої входили В. Барладяну, М. Горинь, Б. Горинь, І. Зісельс, З. Красівський, Я. Лесів, Л. Лук'яненко, Н. Матусевич, О. Матусевич, О. Мешко, М. Муратов, П. Розумний, С. Сапеляк, П. Січко, В. Січко, П. Скочок, В. Стрільців, В. Чорновіл, В. Шевченко. Поступово філії УГС утворилися в Києві, Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Одесі, Донецьку, Чернівцях та інших містах України. На зібраннях творчої інтелігенції й студентської молоді обговорювалося питання відродження національної історії й символіки – тризуба, синьо-жовтого, а також повстанського (УПА) червоно-чорного прапорів. Під час масових заходів національні прапори, стрічки, значки, вишиванки стали постійним атрибутом мітингів і зібрань [4].

Під впливом Демократичного союзу (створений у Москві у травні 1988 р., проголосив себе першою політичною опозиційною партією) члени УКК Л. Мілявський, І. Запорожець та інші зробили практичні кроки на шляху створення Національної хри-

стиянсько-демократичної фракції ДС. Її програма передбачала вільне обговорення ідеї виходу республік зі складу СРСР, забезпечення їм політичної та економічної незалежності, створення національного уряду й армії, звільнення і реабілітацію політв'язнів і т. д. Невдовзі виникла самостійна Українська демократична спілка, але через радикальність не отримала необхідної соціальної підтримки, проіснувала недовго.

Однією з форм роботи самодіяльних об'єднань щодо піднесення політичної активності громадян була підготовка і розповсюдження позацензурної преси. Одними з перших були незалежні видання «Кафедра» та «Євшан-зілля» (Львів), «Скарби гір», «Крок» (Івано-Франківськ), «Вільна думка» (Волинь), «Шлях до волі» (Рівне), «Тернове поле» (Тернопіль), «Гомін Буковини» (Чернівці) та багато ін. У містах і селах західних областей України насипалися символічні могили «Борцям за волю України!» на заміну тим, які раніше зруйнувала радянська влада. На сходах сіл чи громадськості міст приймалися рішення про насипання таких могил. Як згадує один з перших калуських активістів Я. Шпенюк: «Робили це вручну, глину носили відрами. А щоб кожен запам'ятав назавжди цю подію і відчув себе учасником цього урочистого дійства, то треба було принести скільки хто зможе глини зі свого городу й поля. За це проголосували одноголосно. Не можна передати словами, як піднесено працювали всі, – навіть діти у маленьких відерках несли землю, намагаючись якомога вище висипати на могилу. Це були не окремі громадяни, а велика громадська спільнота, дивлячись на яку, думалось про волю» [5, с. 233].

В офіційній західноукраїнській пресі почали все частіше публікуватися замітки про різноманітні демократичні акції. Так, у газеті «Вільна Україна» від 22 червня 1988 р. була розміщена інформація про утворення у Львові товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка (В. Щербицький заборонив вживати товарис-

тво «української мови»). «Позавчора у Львові, в Будинку культури будівельників, відбулася установча конференція товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка. Організаціями – засновниками його є обласні відділення Українського фонду культури, організація Спілки письменників України, відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури і відділення товариства «Україна»… Установчі збори обрали раду товариства рідної мови. До її складу ввійшли представники творчих спілок, громадських організацій, трудових колективів. Головою ради обраний письменник Роман Іваничук» [6, с. 335–336].

У вересні 1988 р. у Львові було створено ініціативний комітет «народного фронту», який на основі досвіду Литовського руху за перебудову і Народного фронту Естонії прийняв рішення про проведення масової агітаційної роботи серед населення з перетворенням «фронту» на масову організацію. 1 листопада 1988 р. ідея створення «народного фронту» стала предметом обговорення на звітних виборчих партзборах Спілки письменників України. Саме ця організація відігравала основну роль у формуванні масової опозиційності населення УРСР. Подібна група, як зазначають науковці В. Даниленко і М. Смольніцька, була створена в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. Згодом вони об'єдналися. 23 листопада в республіканському Будинку літераторів відбулися збори активу СПУ за участю представників УКК, «Громади», «Спадщини» та ін. Промовці запропонували кілька варіантів назв для створюваного об'єднання: «Національний рух», «Народний фронт» і «Народний рух». 31 січня 1989 р. загальні збори СПУ схвалили запропонований проект програми Народного руху України за перебудову (НРУ). За рішенням пленуму СПУ, 16 лютого проект програми НРУ було опубліковано в «Літературній Україні». Відразу ж партійні і державні органи розгорнули широку кампанію протидії шляхом нищівної критики проекту на всіх рівнях [3, с. 13–14].

Підтримкою ідеї НРУ за перебудову стало створення в Українській РСР об'єднаного Товариства української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ), члени якого займалися не тільки питаннями відродження мови і культури, а й активно цікавилися політичним життям держави. На рубежі 1988–1989 рр. завершилося становлення громадсько-політичної організації, яка активно виступала не тільки на захист української мови. 11–12 лютого 1989 р. Спілка письменників України, Український фонд культури, Інститут мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР та Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка на установчій конференції у Києві створили Товариство української мови ім. Т. Шевченка. Головою товариства був обраний поет з Івано-Франківщини Дмитро Павличко. Створення ТУМ стало юридичною підставою для організації та легалізації вже існуючих осередків, зокрема у Львові, Калуші та інших містах України.

У ті доленосні для України часи мав змогу «бачити з близька» людей, котрі взяли на себе політичну відповідальність на Калущині та несли її упродовж десятиліть. Перш за все, це керівний склад Калуського товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження»: Василь Івасюк – голова (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 94 і обласної ради), безробітний; Роман Шмігельський – заступник голови (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 15 і обласної ради), директор виробничого комплексу по заготівлі дерева для музінструментів; Юрій Дутка – секретар (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 86), ветлікар радгоспу «Більшовик». Рада Товариства: Федір Бандура – пенсіонер; Андрій Горбатий – пенсіонер (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 80); Ганна Дутка – музичний керівник дитячого садка «Ягідка» (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 20); Богдан Плескун – слюсар-інструментальник (депутат міської ради

народних депутатів від виборчого округу № 76); Євстахій Калан – художник; Микола Гривнак – котельник олефінового заводу в. о. «Хлорвініл» (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 68); Василь Уштан – завідувач аптеки № 141 (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 6 і обласної ради); Ярослав Поташник – режисер-декоратор; Василь Цапів – викладач Калуського культосвітнього училища (депутат міської ради народних депутатів від виборчого округу № 67), після місячного перебування в організації перейшов у товариство «Просвіта».

На відстані 30 років і тепер добре пам'ятаю натхненні виступи та громадську активність таких членів товариства «Відродження», як Ольги Рудої, Марії Тужанської, Катерини Рисей, Ольги Генеги, Степана Микитюка, Богдана Мазура, Леоніда Беньковського, Василя Кави, Ліди Ружицької, Марії Волочанської, Михайла Левицького, Петра Малішевського, Петра Ханаса, Петра Савчина, Романа Сербіна та сотні інших патріотів.

Як очевидець і учасник подій 1988 – 1991 рр., сьогодні хочу виокремити діяльність та особливості цієї унікальної громадсько-політичної організації краю. Оскільки свою трудову діяльність по закінченні Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника розпочав у серпні 1990 р. із посади вихователя групи продовженого дня середньої школи № 5, а згодом вчителя історії СШ № 10 і № 3 м. Калуша, перебував у гущі подій. Восени 1990 р. вступив у товариство «Відродження», читав лекції з історії України, брав участь у різноманітних заходах (*додаток Е–Ж*). Разом із Лідою Ружицькою ми виступили засновниками та керівниками дитячо-юнацької спілки «Соколята» м. Калуш (червень 1991 року – Держархів Івано-Франківської області, Фонд Р–2004, опис 1, справа 1742, аркуш 69).

З ідеями Руху був обізнаний із студентських років. Запам'яталися дискусії «про політику» в гуртожитку з молодшим науковим працівником музею народної архітектури Прикарпаття Василем Ленюком, членом Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. У Києві від Івано-Франківської області було 58 делегатів, серед них четверо калушан – Ігор Гаврилюк, Роман Шмігельський, Василь Дністрович і Роман Бугай [7, с. 437–439]. Стенограма з'їзду, списки делегатів та інші документи опубліковані в збірнику матеріалів «Три дні вересня вісімдесят дев'ятого» [7].

Отож, установчі збори Калуського товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» відбулися 17 січня 1989 р. (https://vasylivasyuk.livejournal.com). І вже у скорому часі ця громадсько-політична організація розгорнула бурхливу діяльність та зайняла ключову роль у національно-демократичних процесах краю, маючи значний авторитет серед громади. На рубежі 1989 – 1991 рр. товариство «Відродження» стало однією з найдієвіших і наймасовіших громадсько-політичних організацій Калущини. За підрахунками Василя Івасюка, станом на початок 1991 р. у місті Калуші та селах району нараховувалося майже три тисячі членів. На жаль, сьогодні більшості з них уже немає серед живих. Але саме ці патріоти стояли у відкритій опозиції до існуючої комуністичної системи.

Нагадаю, що в той час на Калущині нараховувалося майже п'ять тисяч осіб – членів КПРС–КПУ. Комуністи обіймали всі керівні посади в радянському і господарському апараті та правоохоронній системі. Частина з них влилася в лави «патріотів-демократів» із різних мотивів і причин.

Партійно-радянська влада м. Калуша категорично відмовлялася реєструвати товариство «Відродження», мовляв «в Івано-Франківській області ще не було створено такої організації». Основною причиною було те, що товариство «Відродження»

було реальною і серйозною політичною опозицією комуністичній владі. «Ми відправили Романа Шмігельського до Києва, і там Дмитро Павличко – голова Всеукраїнського товариства української мови ім. Т. Шевченка зареєстрував нас, видавши відповідне підтвердження такої реєстрації. Зареєструвались ми під назвою «Калуське міськрайонне товариство української мови ім. Т. Шевченка «Відродження». Отже, організація наша всупереч владі отримала офіційний статус, і це страшенно налякало партійні органи, владу і силові структури. У нашому товаристві вже декілька сотень членів у місті та ще стільки ж, а може, і більше, по селах. Люди почали до нас тягнутися, підтримувати, пропонувати свою підтримку. І тут партійні та радянські органи придумали план завдання нам смертельного удару, використавши цілковито підпорядковану їм більш ніж тисячну армію вчителів і так звану навколопартійну інтелігенцію… Звичайно, товариство «Просвіта» зразу ж зареєстрували, всіляко стимулювали і підтримували його діяльність…» [9, с. 62–63]. Неодноразово особисто бачив майстерно оформлені «плакати», «стенди», слухав виступи на численних зібраннях у м. Калуші, де перераховувалися перші демократичні організації, а про товариство «Відродження» та його керівний склад – «ні слова».

До числа перших публікацій з проблематики цієї статті належить брошура учнівської науково-дослідної роботи Єви Сушко – учениці 11 класу Калуської гімназії «Пробудження. Нариси історії Калущини 1988 – 90 р.р.» (Калуш, 2000 р.) [8]. Історики можуть цей «самвидав» молодої дослідниці піддати критиці, тим більше, що вона була донькою мера міста Романа Сушка. Одним із наукових керівників виступав перший заступник міського голови Богдан Романюк. Однак, це одна з «перших ластівок», де на «перше місце», згідно з місцевою політичною кон’юнктурою виставляється товариство «Просвіта».

Історія Калуського товариства «Відродження» частково представлена виданнями спогадів Василя Уштана [9] та Михайла Качанюка [11], де, на жаль, відсутні посилання на документи й матеріали. Хоч вказаним мемуарним роботам і притаманна значна «суб'єктивність» й велика кількість неточностей, але це живі свідчення учасників тих подій. Не погоджуюся зі звинуваченнями Василя Уштана на адресу Юрія Дутки.

Цінні історичні документи, світлини, а також особисті роздуми та висновки містить невелика опублікована праця Василя Івасюка «Калуське товариство «Відродження»-Рух». Ця об'єднана назва не випадкова. Міськком партії називав іншим «почесним іменем» – «рухівське бандугруповання» [10, с. 44]. Василь Івасюк запропонував свою власну назву – «Відродження»-Рух. З пройдених років ця назва найбільш влучно відобразила діяльність товариства. Зараз Василь Петрович працює над ґрунтовним монографічним дослідженням з історії товариства, опрацьовує документи, матеріали, періодику.

У січні 2019 р. з'явилася учнівська науково-дослідна робота Діани Винор, учениці 11 класу Калуського ліцею № 10, «Громадські організації Калущини в умовах розгортання національно-визвольного руху в Україні в період 1980 – початку 1990-х років», подана на Івано-Франківське територіальне відділення МАН України. Дослідниця порушила непросту для краєзнавців проблематику. Вказану роботу можна характеризувати у площині популяризації «загальновідомої» інформації, де НРУ ставиться на «перше місце», а невеличкий абзац про товариство «Відродження» по суті завершує перелік громадсько-політичних організацій Калущини.

У скромному історіографічному доробку особливої уваги заслуговують цікаві журналістські публікації Оксани Мудрик-Гузинець, редактора інформаційно-рекламної газети Калущини «Вікна». Так, у статті «Василь Івасюк: «Щоб зрадити Батьків-

щину, не обов'язково її покидати. Достатньо відмовитися її боронити» від 18 березня 2011 р. подане інтерв'ю – детальна інформація про несанкціонований мітинг біля кінотеатру «Відродження» 6 серпня 1989 р., екологічний мітинг «Калуш сьогодні і завтра» на стадіоні «Хімік» 10 вересня 1989 р., роздуми про політичну ситуацію. Не менш важливою про роботу новообраної демократичної міської Ради є стаття «Пригадування чи вигадування» від 13–20 жовтня 2016 р. та інші.

Окремі замітки з'являлися й у газеті «Дзвони Підгір'я». Так, у рубриці «Інтерв'ю з нагоди» – «Івасюк повернувся... назавжди» у «Дзвонах Підгір'я» від 30 серпня 2006 р. журналістка Мирослава Дністран (Побуцька) зазначила, що «Народний депутат України Євген Гірник у святочному слові до громади назвав Василя Івасюка «безумовним лідером національного відродження кінця 1989-го початку 1990-х років» і т. п. На початку 2019 р. газетний архів «Дзвони Підгір'я» переданий Краєзнавчому музею Калущини.

У громадсько-політичній газеті Івано-Франківської області «Галичина» № 59 від 5 липня 2018 р. відомий журналіст-історик Роман Івасів у статті «Прикарпаття 1989-го: пробудження» закарбував, що «в Меморіальному сквері Івано-Франківська зібралася невелика група людей, щоби вшанувати 29-ту річницю велелюдних мітингу і демонстрації громади Прикарпаття 6 червня 1989 року за свої релігійні та національні права під українськими прапорами. Нагадаємо, що їхнім духовним осердям стала панахида вірних підпільної УГКЦ на понищених комуністичною владою могилах січових стрільців, яку відправив о. Миколай Сімкайло і виголосив полум'яну промову».

У розпорядженні дослідників, окрім свідчень очевидців й учасників тих подій, численні документи та матеріали, зосереджені в обласних і центральних архівах України. Великий їх масив, що відображає події на Калущині у 1989–1991 рр., збері-

гається у Держархіві Івано-Франківської області (ДАІФО) – Фонд Р–2004 (Виконавчий комітет Калуської міської Ради депутатів трудящих Станіславської від 10 листопада 1962 року Івано-Франківської області 1945–1991 рр.), опис 1, справи 1657–1804.

На сьогодні об'єктивні наукові та краєзнавчі статті, монографії з означеної тематики, за винятком публіцистики, практично відсутні. В останніх примірниках компартійної газети «Зоря Прикарпаття» можна віднайти чимало журналістських «брудних дописів» про «відродженців», а різноманітні наклепницькі чутки про окремих осіб поширюються до сьогоднішнього часу (від співпраці з табірним начальством в ув'язненні до засланих агентів КДБ). У біографії будь-кого «при бажанні» можна віднайти, що завгодно, а ні то «зробити». «Була б людина – стаття знайдеться», особливо для тих, хто «багато говорить» чи «пише». Низка «колючих» і «анонімних» заміток, як про товариство, так і окремих його членів опублікована у різноманітних періодичних виданнях та електронних ресурсах.

Члени товариства української мови імені Т. Шевченка «Просвіта» м. Калуша на чолі з головою Ігорем Гаврилюком (установча конференція відбулася 19 березня 1989 р. у палаці культури «Юність» *(додаток Г)*, зареєстроване 14 квітня 1989 р. – рішення № 73) також гуртували довкола себе небайдужу інтелігенцію, насамперед вчительство. Більшість просвітян щиро включилась у боротьбу за відновлення української державності, але з «відродженцями» мали місце непоодинокі випадки конфронтації «в українській справі в нашому героїчному Бандерівському краї» [12, с. 49]. Талановитий сатирик, громадський діяч, автор понад двох десятків книг Ігор Гаврилюк у подальшій творчій діяльності сформував свій унікальний напрям нищівної критики, спрямованої проти посадових осіб різного рівня. Його творчість та гостре слово – нещадна зброя. 21 травня 2017 р. мав змогу побувати у Центральній бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка у

Калуші на презентації його двадцять четвертої збірки «Ярмарок».

Певну цінність має краєзнавча праця безпартійного Михайла Коломийця «Просвіта» Калущини: далеке і близьке». Він описав процес створення оргкомітету, як його голова, в редакції газети «Зоря Прикарпаття» (була під пильним контролем міськкому компартії), що мав створити міськрайонне товариство української мови «Просвіта». Перше засідання оргкомітету – протокол № 1 датоване від 27 лютого 1989 р. (зберігається в архіві товариства «Просвіта»). Михайло Коломиєць зазначає, що це робилося на противагу так званому «робочому» оргкомітету (згодом Товариство української мови «Відродження») на чолі з Василем Івасюком [12, с. 46].

Історична справедливість вимагає наголосити, що товариство «Відродження» уже було створене на Калущині й зареєстроване у столиці Києві та проводило активну громадсько-політичну діяльність. Перше засідання для створення оргкомітету Калуської «Просвіти» проходило у кабінеті завідувача міського відділу народної освіти Мирона Максиміва в присутності завідувача відділу пропаганди і агітації міськкому компартії Юрія Москаленка та отримало назву «офіційного». Михайло Коломиєць підсумовує, що «треба віддати належне панові Василеві Івасюку, котрий чимало зробив наприкінці 80-х – початку 90-х років на Калущині: згуртував навколо себе відважних борців, котрі підняли перший синьо-жовтий прапор у нашому місті, організували мітинги на захист рідної мови, заходи щодо відродження наших звичаїв, традицій тощо» [12, с. 49].

У своїй книзі «Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах» Михайло Коломиєць свідчить: «Січень-лютий, 1989 рік. У Калуші зорганізовано товариство української мови ім. Тараса Шевченка «Відродження», яке, прикрившись статутом товариства, практично виконувало роль і функції Руху

на Калущині» [13, с. 179]. У м. Калуші «Товариство було зареєстровано з назвою «Відродження». Після п'ятимісячного протистояння влада здалася на милість «незаконно» народженого переможця» [10, с. 18].

Калуська міська Рада народних депутатів Івано-Франківської області рішенням «Про Калуське об'єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження» від 14 червня 1989 р. № 128 офіційно зареєструвала цю організацію *(додаток Д)*. Юридичні колізії полягають у тому, що видане офіційне «Свідоцтво» про реєстрацію Калуського Товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» № Г–09–0069К від 3 травня 1989 р. за підписом заступника голови Д. Павличка – І. Ющука та відповідального секретаря Ю. Огульчанського та печаткою (Київ) датоване на 42 дні скоріше (зберігається у приватному архіві Василя Івасюка).

Вказаних юридичних і фактичних (історичних) документів та матеріалів достатньо, для тих «хто бажає їх бачити» чи «чути про них», щоби розкласти все на свої місця. Першим було створено Калуське товариство української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» на чолі з Василем Івасюком, яке у повному складі восени 1989 р. вступило у Народний рух України за перебудову. Василь Івасюк ініціював міжрайонну установчу конференцію Руху на Калущині, що відбулася 19 листопада 1989 р. у палаці культури «Юність». У ній взяли участь 507 делегатів від товариства «Відродження», котрі й оголосили себе колективним фундатором (засновником) місцевого осередку НРУ.

На квітень 1989 р. тільки у Львівській області ТУМ нараховувало 13 тис. членів, які об'єдналися у 66 первинних осередків і продовжували роботу зі створення філій товариства у населених пунктах краю. Навесні 1989 р. місцеві осередки Руху почали виникати в різних населених пунктах України. Найактив-

нішими були мешканці Львівщини. 7 травня у місті відбулася установча конференція місцевого осередку НРУ за перебудову, а 1 липня було створено Київську міську організацію. Цей процес завершився проведенням у Києві 8–10 вересня 1989 р. Всеукраїнського Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. **Організаційно НРУ сформувався в надрах Всеукраїнського товариства української мови імені Тараса Шевченка.** Поряд з ТУМ і НРУ організаційно виникло товариство «Меморіал» та інші. У Львові був сформований Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів на чолі з М. Горинем. Діяльність цих та багатьох інших організацій, що функціонували на території УРСР, поступово виходила за рамки нечисленних зібрань.

Василь Івасюк свідчить, що «стартуючих аматорів започаткувати законний Рух, зокрема на Калущині, не виявилось. Кожен усвідомлював, що право може бути коротким, тимчасовим і виявитись пасткою» [10, с. 34]. Він 22 жовтня 1989 р. завітав у Народний дім на збори побратимів – товариства української мови ім. Т. Шевченка «Просвіта» – і запропонував участь в оргкомітеті Руху: «Після дводенних «особистих» роздумів вони погодилися. Це була перша взаємодія на дистанції витягнутої руки. Проте розмова велася з протилежних берегів. Перше засідання Руху відбулося в приватному кафе «Либідь», яке належало активним членам Товариства «Відродження»-Рух – подружжю Галині і Петрові Підкамінним. Мета побратимів стає зрозумілою на першому засіданні. Крім самих себе, вони не мали наміру залучати освітян в ряди Руху...» [10, с. 35].

2 грудня 1990 р. у палаці культури «Мінерал» відбулася ІІ звітно-виборна конференція НРУ Калущини (особисто брав участь із мандатом від товариства «Відродження»).

У державному архіві Івано-Франківської області у Фонді № Р–2004, описі 1, справі 1671 – рішення Калуської міської Ради народних депутатів Івано-Франківської області виконавчий

комітет № 162 від 08.08.90 р. «Про реєстрацію об'єднання осередків НРУ за перебудову в. о. «Хлорвініл» [арк. 146]. У справі 1673 – рішення виконавчого комітету Калуської міської Ради народних депутатів № 277 від 29.12.90 р. «Про реєстрацію Калуської організації НРУ» [арк. 138]. У справі вміщені Програма і Статут Народного руху України та «Виписка з протоколу № 2 Конференції Калуської міськрайонної організації Народного Руху України» від 02.12.1990 р. [арк. 139–142]. У справі є рукопис Заяви голові Калуського міськвиконкому п. Гірнику Є. О. про реєстрацію за підписом «голова Калуського міськрайонного проводу НРУ О. Д. Кушлика і [М.] Юрченко» (*[М.] – Авт. О. М.*) [арк. 143].

У суспільно-політичних умовах УРСР кінця 1980-х років осередки УГС, ТУМ, НРУ, «Меморіалу» та інші могли тільки частково скеровувати ідеологічну пропаганду і культурно-просвітницьку роботу на відродження національної свідомості. Партійні органи і правоохоронна система держави насторожено і вороже сприймали їх створення. Протидія аргументувалася фальшивими обуреннями на зразок: «Навіщо в Україні створювати громадські товариства на захист української мови, від кого є потреба її захищати?! Адже про мову піклується держава, а створення Товариств на її захист ганьбить УРСР» [14, с. 198].

Протягом перших років «перебудови» зміни в суспільно-політичному житті України, за винятком західних областей і столиці Києва, відставали від аналогічних процесів у республіках Прибалтики. На союзному рівні відбувалися суттєві перестановки в складі вищого керівництва партії й уряду. Першим секретарем ЦК КПУ до осені 1989 р. залишався В. Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягали Української РСР. Боротьба за національне відродження проявилася у підготовці і проведенні перших багатотисячних віч влітку 1989 р. з вимогою надання українській мові

статусу державної. Верховна Рада УРСР 27 жовтня прийняла у новій редакції Конституцію УРСР, в якій згідно ст. 73 українській мові надавалося статус державної з забезпеченням її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Одночасно з прийняттям Конституції 28 жовтня 1989 р. був прийнятий Закон «Про мови в Українській РСР».

Конституція УРСР і Закон про мови, надаючи українській мові статус державної, одночасно гарантували вільне використання російської мови. Успішне розв'язання мовної проблеми ставало можливим тільки при наполегливій праці осередків ТУМ на місцях. Влада проявила половинчастий підхід до вирішування назрілих суспільних проблем. В економіці ситуація ускладнювалася загальносоюзними міністерствами з веденням діловодства, технічної документації російською мовою. Суспільство поступово виходило зі страху перед всесильним КДБ.

За підрахунками О. Муравського, у 1989 р. тільки у Львівській області проведено 273 заходи, із них 182 – несанкціоновані (88 – у Львові, з них 72 – несанкціоновані). Серед них: 100 мітингів (70 – несанкціоновані); 7 (4) зібрань; 1 демонстрація; 24 (24) вуличних походи; 73 (68) молебні; 12 (7) інших масових заходів. У 156 випадках використовувалася «націоналістична атрибутика». У заходах, що проводилися на території області, узяли участь близько 557 тис. осіб, з них 341 тис. – у несанкціонованих владою. У цей період за порушення законодавства затримано 394 особи, більшість з яких притягнуто до адміністративної відповідальності. «Упродовж 1989 р. у західноукраїнських областях прокотилася хвиля т. зв. «мітингової демократії». Вуличні акції національно-демократичних сил досягли поставленої мети – послабили страх суспільства перед існуючою системою, показали ідейну слабкість Комуністичної партії, продемонстрували значні організаційні можливості представників національно-демократичного табору, здобутки в морально-

психологічній площині – ідеологам комуністичної системи ставало все важче маніпулювати свідомістю народу, спекулювати на історичних фактах», – йдеться у публікації ««Мітингова демократія» 1989 р. у західних областях України» [15, с. 272]. З кінця 1980-х років українські громадські та культурні діячі, народні депутати, багатолітні політв'язні, пропагували ідею соборності та незалежності України й обстоювали демократичні засади.

Уперше, тобто офіційно в Україні підняли синьо-жовтий прапор не в Києві, навіть не у Львові, як багато хто думає, а в районному містечку Стрию. Про цю визначну і доленосну подію безпосередній учасник акції, перший заступник міського голови М. Мазур розповідав: «Після виборів до місцевих рад Стриєм прокотилась хвиля національно-демократичних протестів. 11 березня 1990 року на центральній площі міста відбувся мітинг, головною темою якого стало підняття національного прапора над приміщенням Стрийської міської ради. Його учасники одноголосно прийняли ухвалу та скерували її до міськради... Засідання міського виконкому відбулося 14 березня. Щоправда, у залі було 10 членів виконкому із 13. Крім них прийшли мітингувальники, прокурор міста та начальник міського КГБ, який категорично виступив проти підняття синьо-жовтого стяга... Через кілька днів після підняття стяга до Стрия прибула комісія ЦК КПУ. Перевіряльники казали, що треба всіх посадити – міського голову, мене, прокурора, членів руху...». Прапор над Стрийською міською радою підняли – Олег Бойко, Орест Галицький, Богдан Ботвин і Василь Бичко [16]. Ці історичні події потребують спеціального дослідження, адже національний прапор на західних землях України упродовж другої половини XX століття піднімався неодноразово. Так, у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО) вдалося натрапити на інформацію про те, що 21 січня 1973 р. молодіжна

націоналістична організація с. Росохач Чортківського району під керівництвом Володимира Мармуса вивісила чотири синьо-жовті прапори у м. Чорткові Тернопільської області, а також розповсюдила 19 антирадянських листівок [1, с. 405]. У 1950 р. національний прапор піднімався в Калуші на Калійному комбінаті.

У Калуші вперше (ще категорично заборонено) підняли синьо-жовті прапори члени товариства «Відродження» Федір Бандура, Микола Гривнак та Богдан Плескун. 2 липня 1989 р. на запрошення товариства «Відродження» до Калуша прибув колектив художньої самодіяльності з села Тараса Шевченка – Моринці. Міськком компартії заборонив адміністраторам культурно-освітніх закладів надати приміщення для виступу колективу. Члени товариства «Відродження» вирішили обладнати сцену на площі перед палацом «Юність». Вони принесли лавки, дошки, стільці і взялися до обладнання сцени. Через годину міськком компартії дозволив адміністрації палацу «Юність» дати приміщення для виступу. Під час концерту присутні стоячи підхопили «Заповіт». Одночасно в залі замайоріли синьо-жовті прапори. У той самий день проведено слідство. Незабаром суд присудив кожному з них п’ятсот карбованців штрафу [10, с. 19–20].

2 квітня 1990 року першу сесію Калуської міської Ради народних депутатів двадцять першого скликання (обрано 96 депутатів) відкрив один з найстаріших депутатів міської ради, депутат від виборчого округу № 35 Кузьма Хобзей. У короткому вступному слові депутат Кузьма Хобзей, привітав депутатів з їх обранням і початком роботи сесії, виклав завдання, які стоять перед міською радою, закликав не ділитися на правих і лівих, на комуністів і безпартійних, на віруючих і невіруючих, а всім разом вирішувати питання [17, арк. 1]. У цей самий день і був піднятий офіційно прапор у Калуші [17, арк. 2]. Рішення Калуської міської Ради народних депутатів (перша сесія XXI скликання)

«Про використання національної символіки» від 4 квітня 1990 року. Керуючись ст. 13 Закону УРСР «Про міську, районну в місті Раду народних депутатів Української РСР», де відбувається сесія міської Ради народних депутатів поряд з Державним прапором Української РСР вивішувати національний синьо-жовтий прапор, а на будинку виконавчого комітету постійно піднімати прапор Держави Української РСР та національний [17, арк. 38].

Своєрідним каталізатором розгортання «мітингових стихій», «провінційних революцій» став «живий ланцюг» Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, ініційований Рухом на відзначення роковин Дня Злуки – об'єднання українців в одну державу 22 січня 1919 р.

«І якщо на Тернопільщині, де протяжність «Української хвилі» становила 160 кілометрів не було жодних проблем із розставленням по трасі людей, то дещо складніше було на Ровенщині, але за допомогою львів'ян, тернопільчан та волиняків ланцюг єднання і тут був суцільний. Нерозірваним він був і на житомирській трасі, хоч і помітно рідший, ніж в усіх інших областях. Мешканців сіл, крізь які пролягала траса єднання, місцеві керівники просто залякували тим, що, мовляв, зі Львова приїдуть жовто-блакитні екстремісти, які невідомо чого хочуть, а тому слід триматися від них подалі і ні в який ланцюг з ними не ставати» [18, с. 151].

Ідея «живого ланцюга» належала відомому українському дисиденту М. Гориню [19, с. 7]. Проведення «живого ланцюга» мало на меті показати єдність України, зблизити західний та східний регіони, апробувати та показати реальну можливість ТУМ, НРУ, відкрито пропагувати національно-демократичні ідеї, протестувати проти політики правлячої комуністичної партії. На багатолюдних мітингах виступали представники народних фронтів Прибалтики, Вірменії, Азербайджану. Поглиблення

та радикалізація опозиційних сил проявилася у ході виборів у березні 1990 р. до Верховної Ради УРСР. У трьох західних областях – Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській – Рух одержав повну перемогу, компартія в багатьох місцевих радах опинилася в опозиції.

Політичні акції протесту у республіках Прибалтики, Закавказзя, України, на яких лунали заклики про вихід зі складу СРСР посіяв страх у керівництва країни. Закон «Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом Союзної Республіки з СРСР» від 23 березня 1990 р. передбачав можливість такого виходу за умови, що 10 % громадян вимагатиме обов'язкового проведення повторного референдуму, на якому це бажання було б підтверджено не менше двома третинами громадян республіки. А вже 3 квітня вступив в дію Закон «Про правовий режим надзвичайного стану», за яким президент СРСР міг вводити надзвичайний стан в союзній республіці навіть без її згоди.

Закон «Про мови народів СРСР» від 24 квітня 1990 р. надавав російській мові статусу офіційної мови, чим узаконювалася двомовність на всій території Союзу. Наступні Закони – «Про розмежування повноважень між Союзом СРСР і суб'єктами федерації» від 26 квітня 1990 р., «Про громадянство СРСР» від 2 липня 1990 р. утверджували на державному рівні протидію національному відродженню українців, унеможливлювали впровадження Закону УРСР «Про мови в Українській РСР».

У республіці відбувалося загострення суспільно-політичної ситуації, особливо у великих промислових регіонах та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення стали дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради Міністрів СРСР М. Рижковим курс на ринкові реформи на сесії Верховної Ради СРСР на початку 1990 р. у доповіді «Про економічне становище

країни і концепцію переходу до регульованої ринкової економіки» означав згортання державою соціального забезпечення громадян і був сприйнятий, як посягання на життєві інтереси населення.

Після перемоги на виборах у березні 1990 р. національно-демократичних сил і формування ними місцевих органів влади товариство «Відродження» спрямовує свої зусилля на схід і південь України. «Після формування демократичної влади на Калущині з середовища товариства «Відродження»-Рух відбувається активне формування міськрайонних політично-громадських організацій. Їхня кількість не вплинула негативно на структуру Товариства «Відродження»-Рух, не стала причиною поділу чи розвалу, не ослабила ні кількісно, ні якісно. Навпаки, воно залишилось об'єднуючим, адже члени всіх новоутворених організацій та їхні очільники були відродженцями» [10, с. 54]. У регіональному масштабі уваги заслуговує товариство Лева. «Мітинги, вертепи, гаївки, – усе те, за що бралося товариство Лева, заповнювало вакуум української духовності, пробуджувало національну свідомість. Самі писали сценарії вертепів (серед маститих сценаристів були тоді Ігор Марків та Марія Процев'ят), де свідомо вводили таких заборонених персонажів, як Січові Стрільці, Козаки. І обов'язково – політичний момент, скажімо, згадувалося про акт Злуки, про визнання української мови як державної» [20, с. 158].

Перші демократичні ради трьох галицьких областей як виконавці народної волі виступили ініціаторами рішень щодо відновлення національної символіки, перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників В. Леніну у населених пунктах та на підприємствах, деполітизацію заводів, фабрик, колгоспів, державних установ та навчальних закладів, українізацію системи освіти. Це викликало різкий протест як місцевих комуністів і підконтрольних їм міліції, прокуратури, спецслужб, суду, так і

центральних органів влади. Місцева прокомуністична влада намагалася боротися проти «мітингової стихії» не лише заборонами, а й адресними репресивними заходами, так званими «мікрорепресіями». До адміністративної відповідальності притягували інженерно-технічних працівників, робітників, науковців передусім організаторів та активних учасників несанкціонованих масових заходів у містах і селищах.

16 липня 1990 р. за ініціативою Народної Ради Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголошувалося «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах» [21].

Українська діаспора відстежувала розвиток політичних подій в УРСР і робила свою характеристику. Так, у статті Р. Рахманного «І знову: один крок вперед – два назад. Навколо Декларації про державний суверенітет України» вказується: «Українські самостійники знають теж сьогоднішню дійсність в Україні, бачать всі суперечності між словесними заявками і діяннями партійної адміністрації там і розуміють усі труднощі, на які натрапляють щирі патріоти України ще й сьогодні – в час т. зв. лібералізації умов життя в імперії. Ми високо цінимо кожен прояв самостійної української думки в українській пресі, наукових виданнях і самоуправлінні крайових установ. З радістю спостерігаємо, що там виросли молоді таланти з умінням глибоко вглянути в українську проблематику і чесно висловити свої висновки високоякісною формою. Справді, там ожила українська національно-політична думка, овіяна морально-духовним ідеалізмом, – радіємо ми тут» [22, с. 1302].

Великого резонансу набуло знесення пам’ятників, пов’язаних з історією тоталітаризму у західних областях України. Передусім – В. Леніну. 9 жовтня 1990 р. мав нагоду спостерігати знесення цього пам’ятника в центрі м. Івано-Франківська.

Четвертий з'їзд народних депутатів СРСР проголосував проти визнання декларації про державний суверенітет республік. Керівництво СРСР розпочало агітаційну кампанію за проведення загальносоюзного референдуму для отримання відповіді на запитання: «Чи вважаєте ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи будь-якої національності?». З ініціативи Народної Ради Верховна Рада УРСР ухвалила одночасно з референдумом провести опитування населення УРСР для отримання відповіді на запитання: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік на засадах Декларації про державний суверенітет України?». Івано-Франківська обласна рада першого демократичного скликання прийняла ухвалу провести обласний референдум одночасного із загальносоюзним для отримання відповіді на запитання: «Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам незалежно від національності та релігійної приналежності?».

Під час святкування 500-річчя Запорізького козацтва члени осередків ТУМ Прикарпаття були учасниками рейду агітації автобусної колони до місць козацької слави. Західні українці з розумінням сприйняли проблему страйкуючих шахтарів Донбасу й активно відгукнулися на пропозицію допомогти їм матеріально.

Ситуація в компартії ускладнювалася втратою довіри населення. Загалом лави КПУ лише в 1990 р. полишило 220 тис. осіб (при тому, що вступило 38 тис. осіб). До середини 1991 р. її чисельність становила 2732408 осіб, опустившись до показника 1981 р. [23, с. 373]. Вражаючим було падіння чисельності комуністичної партії на Галичині. Конфронтація між партапаратом і

рядовими членами спричинила стрімке скорочення чисельності КПУ та департизацію підприємств, колгоспів та установ західного регіону республіки.

Політична коаліція «Суверенна демократична Україна» (СДУ) – опозиційне до КПРС об'єднання політичних партій, громадських та національно-культурних організацій, яке стояло на засадах побудови суверенної Української держави. Членами СДУ стали майже всі новостворені партії, передусім Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», Народний рух України, «Зелений світ», «Меморіал», Українська Студентська Спілка, Союз українок та ін. Першим робочим органом СДУ став комітет «Референдум – суверенна Україна», який координував та узгоджував дії опозиції в ході підготовки та проведення референдуму СРСР та опитування 17 березня. Очолив комітет народний депутат України, співголова Партії демократичного відродження України О. Ємець.

Загальносоюзний референдум відбувся 17 березня 1991 р. Громадяни Радянського Союзу висловилися за його збереження. Президент СРСР М. Горбачов, отримавши на референдумі підтримку щодо збереження Союзу, розпочав кампанію з підписання так званого Союзного договору – між центром і республіками. Загроза втратити досягнуті в Україні демократичні завоювання ставала реальною. Депутати-комуністи Верховної Ради УРСР були налаштовані на підписання договору. Постала потреба залучення до боротьби широких мас населення республіки. Для цього було розгорнуто кампанію зі створення страйкових комітетів для захисту прав громадян.

Громадські активісти продовжували агітувати проти підписання Союзного договору. Політичне протистояння у республіці зростало. Партійно-державна система, спираючись на КДБ, намагалася усіма силами втримати ситуацію під своїм контролем. Декларація про державний суверенітет України проголоси-

ла самовизначення нації, а «будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій і інших угруповань чи окремих осіб переслідуються законом» [21].

Деякі керівники-комуністи почали застосовувати свою владу для розправи над працівниками – відчайдушними сміливцями, організаторами осередків ТУМ, НРУ, демократичних партій тими, хто покинув лави КПРС і комсомолу. Кампанія з підписання Союзного договору припинилася 19 серпня 1991 р. – у Москві відбувся державний заколот. Керівництво держави перейшло до так званого Державного Комітету з Надзвичайного Стану (російською – ГКЧП), який задекларував верховенство Конституції і Законів СРСР на всій території Радянського Союзу. ДКНС знехтував Декларацією про державний суверенітет України, законами, прийнятими Верховною Радою УРСР. Більшість населення з обуренням і тривогою сприйняли політичні події в Москві.

Позачергові сесії районних і обласних рад західних українських областей засудили дії ДКНС як такі, що спрямовані проти національного відродження суверенної держави, проти демократичних прав і свобод народу України. Вони зобов'язували всі підприємства і установи у своїх діях керуватися верховенством Законів УРСР та принципами, закладеними у Декларації про державний суверенітет України. Перші секретарі райкомів і обкомів компартії, керівна номенклатура намагалися довести доцільність введення постанови ДКНС, щоб запобігти можливим діям проти них. Свій «обережний патріотизм», «принципову політичну позицію» прикривали готовністю відстоювати національні інтереси. Частина керівництва республіканських відомств беззастережно підтримали ДКНС і телефонограмами зобов'язували свої структурні підрозділи виконувати указ № 1 в. о. президента СРСР – голови ДКНС Г. Янаєва. На терміново

скликаних засіданнях місцеве керівництво усно переадресовувало вимоги центру начальникам виробничих підрозділів, управлінським службам.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР проголосила незалежність України.

За розпорядженнями голів низки районних рад були створені комісії для з'ясування фактів підтримки 19–21 серпня 1991 р. державного перевороту з боку окремих підприємств і установ. На зборах трудових колективів, засіданнях профспілкових комітетів обговорювалися телефонограми і підтримка деякими керівниками організованого заколоту. Таким керівникам було висловлено недовіру з вимогою усунути їх від виконання посадових обов'язків. Листи-звернення з відповідними пропозиціями направлялися у республіканську та обласні комісії для розслідування дій ДКНС, народним депутатам. Однак у бюрократичній тяганині вони блокувалися та «губилися». Різноманітні «розколи» охопили партії, церкву та суспільство.

Таким чином, національно-демократичне відродження в Україні наприкінці 1980-х років відбувалося через процес створення осередків громадсько-політичних організацій за схемою «знизу–вгору». Клуби, спілки, комітети, гуртки, асоціації, товариства, партії доповнювали один одного і вписали золоту серцевину в національному поступі та працювали на здобуття української державності. Численні культурологічні неформальні об'єднання, які почали діяти в Україні з другої половини 1980-х років ставили перед собою одне з найважливіших завдань – відродження української культури, мови, освіти, держави. Серед них виокремлювались осередки Всеукраїнського товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, Народного руху України за перебудову, «Меморіалу», «Пласту», «Союзу українок» і т. д. Ідея національно-культурного відродження стимулювала процес демократизації суспільно-політичної сфери, утвердження плю-

ралізму в житті держави. Логічним підтвердженням національно-державницьких устремлінь стало проголошення незалежності України як головної політичної умови для практичної реалізації народного суверенітету. У новітній історії України почався новий етап національного поступу. Як результат – закладено початок важливих політичних рішень на основі «Акту проголошення незалежності України» та продовження складних державотворчих процесів, відродження української духовності.

На означеному політичному тлі, діяльність Калуського об'єднання товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» на чолі з Василем Івасюком є хрестоматійним прикладом у вітчизняній історії. Громадсько-політична організація виникла внаслідок суспільної потреби та за ініціативи її творців, всупереч перешкодам, які чинилися з боку державного апарату. «Відродженці» використовували різні форми і методи політичної боротьби: акти громадянської непокори, мітинги, демонстрації. Тобто, вони самовіддано й жертовно працювали над відновленням Української держави. Свою історичну місію вони виконали і не «розчинилися». На жаль, багато героїв, які стояли біля витоків української державності та духовності відійшли в «кращі світи». Наш громадянський обов'язок – зберегти пам'ять про славних патріотів. Тому, задля історичної справедливості, цілком закономірно виглядає ідея встановлення меморіального пам'ятного знаку – «Стела Пам'яті Калущини». На ній мають бути викарбувані імена, як борців за Українську державу впродовж століть проти чужоземних зайд, діячі національного культурного поступу, Українських Січових Стрільців, Організації Українських Націоналістів, Української Повстанської Армії, Церкви, нескореного Олекси Гірника, так і відомих патріотів краю Українського Відродження 1988 – 1991 рр. та учасників бойових дій на Сході України у 2014 – 2019 рр.

***

Калушезнавство на сьогодні охоплює дедалі більше тем, зростає кількість наукових досліджень і число ґрунтовних праць. Зокрема, велику енциклопедичну роботу з історії Калущини започаткував краєзнавець Михайло Коломиєць, Микола Когут, Книгу Пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН і УПА краю – Іван Семаньків, Степан Лесів, історіографічну та джерелознавчу – Володимир Грабовецький, Іван Тимів, Петро Сіреджук, літературознавчу – Оксана Тебешевська, Василь Ганущак, Петро Шевчук, Анатолій Онишко, Іван Павліха, Іван Ткачик, Ігор Гаврилюк, Тетяна Тебешевська-Качак, Віталій Півторак, Ольга Кецмур, Дмитро Іванців, драматургію – Оксана Когут, Ігор Липовський, спортивне життя – Ростислав Михайловський, видавництво перших часописів Богдан Яневич, громадський жіночий рух – Люба Липовська, філокартію та сфрагістику – Олексій Оніщук, Ігор Ільницький, історичну біографістику – Лідія Іваницька, Богдан Тимків, Марта і Дарія Ониськів (Мельник), Наталія Мельник, топоніми – Михайло Миронюк, Теодозій Король, Ігор Бойкович, екологія – Роман Захарія, Надія Рим, Василь Фіцак та Олександр Коваль (дзвонарство), економіка «соляного міста» – Олег Малярчук, журналістика – Оксана Мудрик-Гузинець, Мирослава Побуцька, Галина Когут, Роман Івасів та інші. Частина сіл Калущини має ґрунтовні нариси з історії населених пунктів і церкви.

З перелічених напрямків і позицій стає зрозумілим, що настала пора створення відповідного колективу з числа професійних істориків, філологів, краєзнавців, представників громадськості для узагальнення науково-пошукових напрацювань й досліджень в галузі ***калушезнавства – написання повновартісної історії Калуша та Калущини з найдавніших часів і до сучасності***.

Джерела та література

1. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – 548.

2. Мечник С. З'їзд компартії України і 28 з'їзд КПСС / С. Мечник // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 12 (513). – С. 1433–1443.

3. Даниленко В. Шлях до незалежності : громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. / В. Даниленко, М. Смольніцька // Український історичний журна. – 2011. – № 4. – С. 4–22.

4. Данилюк Ю. Опозиція в Україні : друга половина 50-х – 80-ті роки XX століття / Ю. Данилюк, О. Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.

5. Шпенюк Я. Щербата, але багата доля / Я. Шпенюк. – Брошнів : Таля, 2005. – 252 с.

6. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989. Збірник документів і матеріалів / [відп. ред. Ю. Сливка]. – К. : Наук. думка, 1989. – 456 с.

7. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову / Упорядник Є. Жеребецький. Вид. 2-ге. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2009. – 496 с.: іл.

8. Сушко Є. Пробудження. Нариси історії Калущини 1988 – 90 р.р. / Є. Сушко. – Калуш, 2000. – 30 с.

9. Уштан В. Стежками життя / В. Уштан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. – 144 с.

10. Івасюк В. Калуське товариство «Відродження»-Рух / В. Івасюк. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. – 72 с.

11. Качанюк М. Наперекір владі та обставинам / М. Качанюк. – Брошнів-Осада: Таля, 2015. – 464 с.

12. Коломиєць М. «Просвіта» Калущини: далеке і близьке / М. Коломиєць. – Брошнів: Таля, 2003. – 196 с.

13. Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / М. Коломиєць. – Брошнів: Таля, 1996. – 268 с.

14. Мисьович Р. Становлення нафтогазовидобувного управління «Долинанафтогаз» / Р. Мисьович // З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2012. – Вип. V. – С. 168–223.

15. Муравський О. «Мітингова демократія» 1989 р. у західних областях України / О. Муравський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 18–19. – С. 269–273.

16. Голодрига Ю. КДБ було проти 22 роки тому, 14 березня, уперше в Україні підняли синьо-жовтий прапор / Ю. Голодрига // Експрес. – 2012. – 15–22 березня.

17. Держархів Івано-Франківської області. – Ф. Р–2004, оп. 1, спр. 1662. – 175 арк.

18. Гарбар І. І прокотилась «Українська хвиля» / І. Гарбар, В. Саквука // Дзвін. – 1990. – № 4. – С. 151–154.

19. Львова І. Прощавай, великий Михайле. У кращий світ на 83-му році життя відійшов один з найвідоміших українських дисидентів / І. Львова, Т. Вархоляк // Експрес. – № 5 (6753). – 17. 01. 2013 – 24. 01. 2013.

20. Федорів Л. І кілька ремінісценцій на доповнення / Л. Федорів // Дзвін. – 2002. – Ч. 1. – С. 154–158.

21. Декларація про державний суверенітет України : Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К. : В-во «Україна», 1991. – 8 с.

22. Рахманний Р. І знову : один крок вперед – два назад. Навколо Деклярації про державний суверенітет України / Р. Рахманний // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 11 (512). – С. 1300–1304.

23. Литвин В. Історія України : [в 3 т.]. – Т. 3. – Кн. 2 : Новітній час (1914–2004) / В. Литвин. – К. : Альтернативи, 2005. – 640 с.

Oleh Maliarchuk
Kalush City

Kalush Ukrainian Language Association named after T. Shevchenko «Vidrodzhennia» in the context of national democratic processes

Abstract. *A separate heroic page in the newest history of the Kalush region and Ivano-Frankivsk oblast was written by the Kalush Society of the Ukrainian Language named after Taras Shevchenko «Vidrodzhennia», headed by the patriots dedicated to the ideals of Ukraine's freedom. The activities of its members were not limited to educational and cultural activities. The initiator, founder and chairman of the «Vidrodzhennia» society since the day of its foundation - January 17, 1989 until June 20, 1995 was Vasyl Ivasiuk. Society members were the first to organize protests and mass political rallies in the western Ukrainian against the Communist Party and Soviet totalitarian system in the Ukrainian SSR and the USSR. Revolutionary pathos in those boisterous years prevailed in the activities of the «Vidrodzhennia», which, unlike the other Kalush Ukrainian Taras Shev-*

chenko Society, Prosvita, consisted of the majority of political prisoners, repressed, deported, retirees, participants and supporters of the OUN and the UPA. Therefore, in a few decades, out of the powerful political power of the region, unlike the Kalush «Prosvita» with its first head – a talented writer, political satirist Ihor Havryliuk, a small cohort remained alive. Political realities were formed in such a way that they «tried to forget» «the first Kalush revolutionaries», who did not go to various compromises with the authorities and remained in the «opposition». Given the ambitions of individual leaders – city mayors ethnographers deliberately ignored or avoided this topic. The preservation of national memory requires paying tribute to the fighters for the freedom of their people, who besides «bande-rivtsi», «uniaty» and «bourgeois nationalists» were called new names – «extremists», «ruhivtsi», «democrats». This is a worthy example of the unselfish sacrifice to our Ukrainian nation and faith in a free state.

Key words: *Ukrine, the «Vidrodzhennia» society, the «Prosvita» society, democratic organizations, Kalush region, the Precarpathian region.*

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

УДК 94(477.86)(092)

Ігор Ільницький
м. Калуш
Олексій Оніщук
м. Львів

Недописана книга життя – Филимон (Теофіль) Біленький

Народився 4 грудня 1902 року в м. Кам'янка-Бузька Львівської області в сім'ї українських патріотів. Батько Михайло Андрійович (1861 р. н.) був з активних творців і лікарем Пласту, мати Анна Климентіївна (1878 р. н.) свідома українка.

У 1908 р. засновник скаутського руху Бейден-Пауел видав книжку «Скаутинг для хлопців», яка була перекладена багатьма мовами світу. 12 квітня 1912 р., першу пробу на ступінь «учасника» здали та склали Пластову присягу на вірність Богові та Україні близько 40 осіб, що вважається офіційною датою заснування «Пласту». Ф. Біленький, навчаючись у Станіславівській гімназії, долучився до Пласту. Пластун розвідчик 16 полку (куреня) ім. Короля Данила гурток «Голуб» (Станіславів). Згодом писар, засновник у березні 1921 гуртка, інструктор у 35 курені ім. Степана Тисовського. Разом з Володимиром Лупулем залучав до куреня робітничу молодь. Референт Окружної Пластової Команди в Станіславові.Учасник 5 куреню Українського Уладу Старших Пластунів «Довбушівці» (м. Станіславів). Брав участь у 1 курені УУСП ім. Ф. Черника. Пластун скоб (8 грудня 1924 р.), гетьманський скоб (8 грудня 1926 року). Із 1926 року всі дорослі члени Пластового Уладу належали до Просвіти. Зв'язковий 45 куреня ім. Святослава Завойовника в Павелчі, скавтмайстер (4 березня 1927 р.). Секретар Верховної Пластової

Команди. Автор першої пластової марки до 15 річчя УПУ (1927 р.). Член Української Військової Організації. Закінчив учительську семінарію у Станіславові, навчався на філософському факультеті Львівського університету. Працював у повітовому союзі кооператив у Калуші. Двічі був заарештований поляками (1930 р.) під час заборони Пласту. В 1930 році одружився з Манчук Теклею Захарівною (1903 р. н.), а у 1931 р. народився син Богдан.

З квітня 1933 р. по вересень 1939 р. обіймав посаду секретаря Калуської «Просвіти» і був її фактичним лідером.

Займався і політичною діяльністю у Фронті національної єдності, що постав у 1933 р. у Польщі. Очолював Калуську повітову організацію, член «Рідної школи», педагогічного товариства.

З початком Другої світової війни створив робітничу міліцію в Калуші. Разом з Лупулем Володимиром (УСБУ ІФО. – Спр. 4497 П) і Лупулем Іваном (УСБУ ІФО. – Спр. 1332 П) зуміли знищити більшу частину архіву таємної польської поліції. У листопаді 1939 року розпочав працювати учителем української мови середньої школи № 1 м. Калуша.

24–25 червня 1941 року в місті органами держбезпеки СРСР були заарештовані мешканці міста серед них і Филимон Біленький. Справи (3048 П) порушували слідчий сержант держбезпеки Мисовський та начальник Калуського районного відділу держбезпеки лейтенант Ледовський. Санкціонував політичні справи прокурор Денисенко, арешти проводили сержанти держбезпеки Куйдін та Дериков (слідчі Станіславського УНКВС). У справах фігурують посилання на свідчення таємних агентів польської політичної поліції Центнера, німецького агента Коха та Мандрик М. Г. Заарештованих звинувачували у злочинах передбачених ст. 54 – 2 (збройне повстання, за яке передбачалося покарання розстріл або оголошення ворогом трудя-

щих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства) та ст. 54 – 11 (всяку участь у контрреволюційній організації, з покаранням – розстріл). Допит проводився із формальними запитаннями про визнання вини та «злочинної діяльності», а потім арештантів відвезли в Станіславську тюрму, і там 26 (?) червня 1941 р. (без вироку суду) – розстріляли. Всього було розстріляно 1000 чоловік (ДАІФО: Ф. П–1. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 268). Розстрілювали спочатку з директиви наркомату внутрішніх справ. Пізніше рішення РНК та ЦКВКП(б) 27, 29, 30 червня 1941 р. «узаконило» розстріли мирних жителів без рішень суду.

Після завершення Другої світової війни справи повернули з евакуації. У квітні 1947 р. розстріляні в'язні були оголошені у всесоюзний розшук, який тривав аж до 1964 року. Слідчі держбезпеки повторно допитували членів сімей, а начальник калуського паспортного столу Кучуєв інформував про відсутність розстріляних серед живих мешканців міста та району.

25 вересня 1964 року справа № 6372 (3048 П) була закрита начальником слідчого відділення УКДБ по Станіславській обл. підполковником Долгіх за строком давності.

УДК 061.2:070(477.86-37)

Леся Кирилович
м. Калуш

Діяльність Калуського міськрайонного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка на сторінках місцевої періодики

У грудні 1988 року в Києві був створений організаційний комітет для скликання установчої конференції Товариства української мови, який очолив Дмитро Павличко. А 11–12 лютого 1989 р. у Республіканському будинку кіно відбулась установча конференція Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка – перший легальний форум незалежної громадської організації в Києві. Було прийнято статут і обрано керівні органи Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Головою став Дмитро Павличко. У 1989–1991 рр. Д. Павличко – народний депутат СРСР від виборчого округу, куди входило м. Калуш, 1990–1994 рр., 1998–1999 рр. – народний депутат України. Один із засновників Народного руху України, один із авторів «Акта проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року.

29–30 вересня 1990 року на II конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка головою обрано народного депутата України Павла Мовчана. 12 жовтня 1991 р. на III позачерговій конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка – реорганізоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

На Калущині активно діяли два організаційні комітети, які займалися створенням Товариства української мови. Перші патріоти Калущини згуртували навколо себе своїх однодумців і створили два товариства. Калуське міськрайонне об'єднання Товариство української мови імені Т. Шевченка «Просвіта» в

березні 1989 р. очолив Ігор Гаврилюк, голова літературної студії «Підгір'я». До складу правління входили Галина Синюк (заступник голови), Лілія Кушлик (скарбник), Володимир Стасюк, Роман Сушко, Євген Гірник, Василь Попович, Марія Библів, Анатолій Грицан, Мирослав Матіяш, Галина Томащук, Василь Гонський, Михайло Коломиєць.

Первинні осередки були створені на підприємствах і заводах, у закладах освіти і культури. За перші роки своєї діяльності Калуське товариство української мови імені Т. Шевченка «Просвіта» організовувало більше двох сотень різноманітних культурно-мистецьких заходів, популяризувало українські традиції, звичаї, повертало із небуття імена славних калушан. Товариство виступило ініціатором збору коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Калуші. І коли в 1997 р. спорудили новий пам'ятник, то старий монумент передали в подарунок місту Сімферополю. Активно відроджувалася «Просвіта» в селах Калуського району. 64 первинні осередки об'єднували майже півтори тисячі шанувальників рідного слова.

Товариство «Просвіта» брало активу участь у всіх загальнополітичних заходах, не випускало з поля зору проблему зміцнення позицій української мови як державної, підготовку Верховною Радою Закону «Про мови в Україні». Активну участь взяли просвітяни і в конституційному процесі, який завершився перемогою демократичних сил – ухваленням 28 червня 1996 р. Конституції – Основного Закону України та проголошенням статтею 10 державності української мови. У цей період чисельність організації в Україні була максимальною – сягала півмільйона осіб.

1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі щодо підтвердження Акта незалежності України 90 % виборців дали ствердну відповідь. Велику агітаційну роботу вели калу шани: організовували поїздки на Схід творчих колективів, громадсь-

ких активістів, везли українську літературу, патріотичне слово і національні пісні.

Очільниками Калуської просвіти були Лідія Стефанівська, викладач Калуського училища культури, Микола Когут – краєзнавець, автор більше двох десятків книжок, ініціатор відкриття меморіальних дошок. Іван Ткачик очолював товариствво двічі. Вперше з 1996 по 2000 рік. Членами Правління тоді були: Гонський Василь – заступник, Дячук Іван – секретар, Коломиєць Михайло, Павліха Іван, Драть Ярослав, Квасній Василь.

У часи відзначення 130-річчя Товариства, в 1998 р. в Старому Мізуні на Долинщині на честь славнозвісної родини Стебельських відбулася виїзна акція осередку Калуського товариства «Просвіта». Зворушені родичі Стебельських ділилися спогадами, виступали калуські і голинські просвітяни. 130-річчю «Просвіти» була присвячена і виставка в історико-краєзнавчому музеї Калущини. Презентовані фотоматеріали, друковані видання, історичні документи свідчили про активну діяльність товариства наприкінці XIX і до 30-х років XX століття.

Відкриття пам'ятника Великому Каменяреві Івану Франку в Голині в 2000 році стало подією всеукраїнською масштабу, зачитували привітання від Президента України. Серед виступаючих високоповажних осіб була пані Лідія Іваницька – перший директор музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (створений 1992 р.) у будинку, який належав родині Оксани Франко в Підгірках. Музей став осередком франкового духу, тут відбувалося чимало просвітницьких заходів.

З листопада 2000 року калуське товариство очолював Іван Павліха. Оксана Тебешевська – заступник. Члени правління – Олександр Челядин, Микола Когут, Оксана Бухвак (секретар), Василь Ганущак, Іван Ткачик, Михайло Коломиєць. Актуальною залишалася проблема двомовності. У державі активізується рух за чистоту мови, проти недолугих назв установ, русизмів та

вивісок з використанням іншомовних слів. «Схаменіться! Будьте люди…, під таким гаслом відбувся «Круглий стіл» на тему «Становище української мови у переддень 10-ї річниці Незалежності України». Виступали: голова Іван Павліха, член НСПУ, Ольга Кравчук, інспектор міського управління освіти, Анатолій Онишко, перекладач, член НСПУ, Зіновій Назаревич, голова товариства «Надсяння», Василь Ганущак, поет, член НСПУ, Євген Гірник, голова ОО КУН, Василь Гонський, ветеран «Просвіти», перший лауреат премії ім. К. Малицької. Прийнята резолюція, у якій були визначені першочергові дії для реального впровадження в життя ст. 10 Конституції України.

Основним завдання нашої організації є утвердження української мови, і ми докладали чимало зусиль для здійснення цієї мети. Станом на 18 березня 2001 р. в місті та районі діяло 53 осередки, у яких налічувалося майже одна тисяча просвітян.

У травня 2003 р. склад правління змінився: Іван Павліха (голова), Оксана Тебешевська (заступник), Ірина Хомин, Ольга Кравчук, Леся Кирилович, Роман Сушко, Віталій Півторак, Оксана Бухвак, Василь Ганущак, Іван Ткачик, Михайло Коломиєць. З 2009 р. «Просвіту» Калущини вдруге очолив Іван Ткачик.

Правління міськрайоб'єднання «Просвіти» спільно з управлінням культури Калуської міської ради відзначили 200-річчя з дня народження Антіна Могильницького, письменника, поета, громадського діяча, уродженця с. Підгірки (тепер мікрорайон Калуша). Святкові заходи включали: поїздку в с. Яблунька, Богородчанського р-ну на могилу Антіна Любича Могильницького (24 лютого), тематичний вечір в Народному домі імені. А. Могильницького у Підгірках за участю хорової капели «Прометей», колективного члена Калуської Просвіти (27 лютого), читання творів земляка в музеї-оселі родини Івана Франка в Калуші (1 березня), літературну годину в день народження А. Могильницького у Калуській міській масовій бібліо-

теці № 1 (3 березня), круглий стіл у Краєзнавчому музеї Калущини на тему «Антін Могильницький: священик, поет, людина» (6 березня). Завершенням святкових заходів з нагоди 200-літнього ювілею Антіна Могильницького стали відвідини Калуською делегацією с. Комарів Галицького району, де А. Могильницький був парохом. У цих заходах безпосередньо брали участь члени Правління Калуського міськрайонного б'єднання товариства «Просвіта» Іван Ткачик, Оксана Тебешевська, Леся Кирилович та інші просвітяни.

На запрошення голови Долинської «Просвіти» делегація калуських літераторів-просвітян на чолі з почесним головою Калуської «Просвіти» Іваном Павліхою, головою «Просвіти» Іваном Ткачиком, а також заступник голови, наставником «Молодої Просвіти» с. Голинь Оксаною Тебешевською в останню неділю серпня взяла участь у святі поезії в столиці «Франкового серця» Лолині. Учасники делегації брали участь в круглому столі та святковому вічі.

Відповідно до клопотання Калуського міськрайонного б'єднання ВУТ «Просвіта» імені Т. Шевченка до комісії з призначення обласної премії ім. В. Стефаника в галузі літератури за 2011 рік, одноіменна премія була присуджена нашому просвітянину, колишньому багаторічному члену Правління міськрайонного об'єднання, члену Національної спілки письменників України Василеві Ганущаку, за поетичну збірку «На бурунах часу», перекладацьку, літературознавчу та публіцистичну діяльність.

За активної участі просвітян та митців Калущини в центральній бібліотеці Калуша була проведена презентація книжки лауреата премії імені В. Стефаника Василя Ганущака «На бурунах часу».

Відзначали 100-річний ювілей з дня народження Богдана Стебельського, вченого, художника. У селі Томашівцях, де він народився, з ініціативи заступника голови Калуської «Просвіти»

Оксани Тебешевської був встановлений пам'ятник Богдану Стебельському роботи калуського скульптора Ігора Семака, відбулося віче та панахида пам'яті. А члени «Молодої Просвіти» с. Голинь 10 жовтня 2011 р. відзначили 97-річницю від дня народження Степана Стебельського, урочисте віче відбулось біля пам'ятника героєві, що на території Голинської школи.

Молоді просвітяни с. Голинь провели літературні читання на відзнаку 200-ї річниці від дня народження засновників «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Яківа Головацького. Вони провели експедицію у Сівко-Калуський ліс, щоб дослідити місце можливого поховання розстріляних німцями учнів Калуської торговельної школи за підозрою їх у причетності до ОУН.

Відзначення 155-ї річниці від Дня народження Івана Франка у Калуші продовжила науково-практична конференція «Іван Франко і сучасність», що проходила в палаці культури «Мінерал» за участю професорів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, письменників і краєзнавців з Дрогобича та Калуша, калуських просвітян. Від Калуської «Просвіти» на конференції виступила заступник голови міськрайонного б'єднання Оксана Тебешевська.

Добровлянськими просвітянами (співавтор Марія Василів, голова первинного осередку) видана краєзнавча книга «Добровляни крізь століття». Презентація книги була проведена в січні 2010 року і перетворилася на свято для всього села. Участь в цьому культурному заході брали члени правління міськрайоб'єднання «Просвіти» і голова обласної «Просвіти» Степан Волковецький та представники районної влади. У цьому ж році побачили світ нові книжки авторів-просвітян Івана Ткачика – збірка поезій «Мовою душі і серця», Василя Ганущака – поетична збірка «На бурунах часу», Оксани Тебешевської – пісенний збірник «Любові цілюще джерело» (автор музики калушанин

Сергій Андрущак) та Ігоря Котика – «Слобода під Чорним лісом».

Багатьма професійними творчими публікаціями відзначився в 2010 р. почесний голова Калуської «Просвіти» Іван Павліха. Презентації названих творів просвітян відбулися в Центральній бібліотеці Калуша, у Калуському коледжі культури та мистецтв (автора Івана Ткачика), в ПК «Мінерал» (автора Оксани Тебешевської).

Калуські просвітяни спільно з колегами Боднарівського осередку в березні 2010 р. брали участь в організації святкування 100-річного ювілею з дня народження повстанського поета Михайла Дяченка («Боєслава») та встановлення йому пам'ятника в с. Боднарові, у відновленні меморіальної дошки калуському поету і художнику Богдану Корвачу на будинку по вул. В. Стуса в Калуші, в якому він проживав, та у вечорі його пам'яті (15 березня 2010 р.).

У серпні 2010 р. Калуська «Просвіта» відзначила 70-річчя від дня народження калуського поета і перекладача Анатолія Онишка, була ініціатором та організатором виготовлення і встановлення меморіальної дошки та барельєфа із зображенням митця на буд. № 6 по вул. В. Винниченка, де він проживав. Силами просвітян Калущини, спільно з управлінням культури міської ради в листопаді 2010 р. проведено творчий вечір уродженки с. Кадобна Калуського району поетеси Галини Пухти-Сухарник з нагоди її 50-ліття.

У 2010 р. колективними членами Калуської «Просвіти» стали Культурологічний центр «Бойківщина», голова Богдан Янович, та кредитна спілка «Самопоміч», голова Анатолій Неділенко.

У кінці липня 2010 р. розпочав свою роботу II Всесвітній конгрес бойків в м. Турка Львівської обл., під час якого проходив XIV конкурс імені Мирона Утриска, на який було надіслано

творчі напрацювання Калуських просвітян. Троє з них, а саме: Іван Ткачик, Марія Василів, Ігор Котик – в різних номінаціях нагороджені дипломами ІІ ступеня. І, як винагорода, їхні вибрані твори надруковані в збірнику робіт учасників конкурсу «З вершин і низин», який вийшов друком у 2011 році.

Належно відзначили просвітяни Калущини 142 річницю з дня заснування товариства «Просвіта». Проведено розширене засідання правління товариства за участю творчих просвітян, випущено просвітянські сторінки «Отчий світильник» та «Посвіт» в міській та районній газетах Калущини зі спогадами десятого голови «Просвіти» Івана Брика.

На запрошення голови Долинської «Просвіти» Василя Олійника делегація калуських літераторів-просвітян у складі почесного голови Калуської «Просвіти» Івана Павліхи, голови Івана Ткачика, заступника голови, наставника «Молодої Просвіти» с. Голинь Оксани Тебешевської, Ростислава Михайловського та молодих голинських просвітян в останню неділю серпня 2011 р. взяла участь у святі поезії в «столиці Франкового серця» Лолині Долинського району.

З 2013 р. Калуською «Просвітою» керував Ігор Котик.

Події, які відбулися в Україні – Революція Гідності, російсько-українська війна, вимагали нових напрямків діяльності. Просвітяни організували вшанування батьків, зокрема матерів, чиї сини загинули на Донбасі, вручали їм Подяки. Всіляко підтримували поранених бійців АТО. Організовували обмін досвідом з патріотичного виховання молоді учителів захисту Вітчизни, просвітян, психологів, за участю голови «Союзу українок» Люби Липовської. Проведено конференцію «Патріотичне виховання» за участю воїнів АТО педагогів-організаторів шкіл міста і району, працівників міського і районного відділів освіти, вихователів дошкільних закладів, ВПУ № 7. Просвітяни провели семінар «Профілактика злочинності» за участю заступників дире-

кторів шкіл з виховної роботи, священиків, учителів християнської етики шкіл міста.

На Загір'ї й загальноміський осередок «Просвіти» організували (голова В. Наконечний і Ю. Неспляк).

Просвітяни видали 2 книги «Мудрість Бойківщини» (фольклор, полеглі Герої війни на Сході України, світлини про зустріч учасників АТО з учнями, творчість краян). Найактивнішу участь взяли голови осередків М. Василів, М. Сікора, О. Бугрій, О. Іваницька, О. Пукіш, І. Дмитришин.

Просвітяни підготували до друку книгу «Краса і мудрість України і світу». Вони співпрацювали з МРО учасників АТО і з СУМ (голова О. Соколовський, В. Климентій).

Голова Об'єднання Ігор Котик дарував газети «Галицька Просвіта», «Слово Просвіти» молоді, а також бібліотекам міста. Найактивніші просвітяни були нагороджені. Подякою за добре виховання сина нагороджена мама Михайла Коломийця. Грамотою нагороджені батьки О. Тебешевської за добре виховання неперевершеної просвітянки, волонтерки, яка часто їздить на Схід України до наших українських військових.

За 2017 р. просвітяни передплатили понад 40 примірників газети «Галицька Просвіта», 12 – «Слово Просвіти». Ігор Котик багато спілкувався з головами та членами первинних осередків. Активістів віншує з ювілеєм у «Галицькій Просвіті».

Серед просвітянських осередків Калущини, які створені в 1990-х роках, активно діє Голинська «Просвіта», первинний осередок Добрівлянського НВК. Найбільший сільський осередок Голинської «Просвіти» зберігає пам'ять про своїх односельців, яких замордували за те, що були українськими патріотами. Голова Микола Солдат та наставник «Молодої Просвіти» Оксана Тебешевська нагороджені Медаллю «Будівничий України». Щорічні спортивні турніри пам'яті родини Стебельських свідчать про успішну роботу осередку, останній 18-ий, присвячений

150-річчному ювілею «Просвіти», відбувся 25 листопада цього року.

Добровлянська «Просвіта», яка відновила свою діяльність в 1991 році, провівши тематичний вечір, присвячений Січовим Стрільцям. Організатором заходу була учителька Василів Марія. Вона і сьогодні очолює первинний осередок та вокальний жіночий колектив «Добровляночка». За жертовну багаторічну працю Марія Василівна нагороджена медаллю «Будівничий України». 11 листопада в Добровлянському НВК урочисто відзначили 150-річний ювілей «Просвіти» та День української писемності та мови.

З нагоди 150-річчя Товариства «Просвіта» в Центральній бібліотеці ім. Т. Шевченка м. Калуша відбулися дві презентації книг. 25 вересня Оксана Тебешевська – книга «На обріях слова». Видання стало «Кращою книжкою Прикарпаття – 2017» у номінації «критика». 18 листопада поезія у виконанні автора Івана Ткачика зачарувала усіх присутніх на презентації його третьої поетичної збірки «Моя спонуко дій». 16 грудня у Краєзнавчому музеї Калущини проведена науково-практична конференція «Просвіта Галичини: історія і сучасність» (ведучі Оксана Тебешевська і Олег Малярчук) та круглий стіл «Просвіта Калущини: з минулого в майбутнє» (23 грудня Центральна бібліотека ім. Т. Шевченка) *(фото 30)*.

З травня 2017 р. Калуську «Просвіту» очолила Леся Кирилович. Заступники голови – Іван Ткачик, Оксана Тебешевська та Богдан Яневич. Члени правління – Микола Солдат, Ігор Сметанський, Ірина Хомин, Марія Кузик, Ігор Котик, Віра Цішевська забезпечують організаційну, презентаційну, господарську та фінансову діяльність товариства.

Знаю і вірю, що є чимало людей, які продовжують просвітянську справу, цінують незалежність, не нарікають на державу, а роблять, що можуть, аби Україна була незалежною самостійною соборною державою. «Волі шукати нам треба в ясного сонця «Просвіти».

Джерела та література

1. Оксану Тебешевську і Марію Василів відзначили грамотами всеукраїнського товариства «Просвіта» // Вісті Калущини. – 21 груд. 2018 р. – № 51 (688). – С. 1.

2. Ониськів Д. Калуська делегація побувала на ювілейних просвітянських урочистостях і в Івано-Франківську, і у Львові / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 14 груд. 2018 р. – № 50. – С. 4; У Палаці культури «Мінерал» відбулася святочна академія до 150-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта» // Вісті Калущини. – 7 груд. 2018 р. – № 49 (686). – С. 3; Просвітницька робота актуальна й нині // Дзвони Підгір'я. – 7 груд. 2018 р. – № 49. – С. 4.

3. Ониськів Д. 150-річчю «Просвіти» присвячується… Іван Ткачик презентував свою третю поетичну збірку / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 23 листопада 2018 р. – № 47. – С. 4.

ЮВІЛЕЙНІ ВІТАННЯ

94(477)(092)

Петро Шкраб'юк
м. Львів

Гідна спадкоємиця, Берегиня роду Каменяра професор Оксана Омелянівна Франко: ювілейна сильветка (до 80-річчя від дня народження)

Анотація. *В ювілейній статті, присвяченій вшануванню 80-річчя від дня народження визнаного українського історика, етнолога, архівіста, педагога вищої школи, відомого суспільно-громадського діяча, доктора історичних наук, професора кафедри етнології історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка Оксани Омелянівни Франко, висвітлено основні етапи її життєвого шляху та подана загальна, доволі висока оцінка її науково-творчого доробку.*

Одну частину шістдесятирічного трудового стажу О. Франко присвятила архівній справі, а його другу частину – викладацькій діяльності на науково-педагогічній ниві вищої освіти.

Як археограф енергійна вчена в співавторстві підготувала і видала низку праць, насамперед, варто згадати корпус документів і матеріалів «Кирило-мефодіївське товариство» у 3-х томах (Київ: вид-во «Наукова думка», 1990) та публікацію «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» у 2-х томах (Київ: вид-во «Наукова думка», 1994, 1995), які під загальною назвою серії праць із п'яти томів «Українське національне відродження в документах і мемуарах XIX століття» (252 друковані аркуші) були у 1996 р. «номіновані» (почесно вийшли у фінал конкурсу) на здобуття Державної премії України в царині науки і техніки. У 1998 р. видання «О. Ф. Кістяківський. Щоденник

(1874–1885)», в якому О. Франко була упорядником обох томів, було відзначено високою нагородою – премією ім. Михайла Грушевського Національної академії наук (НАН) України.

О. О. Франко – автор понад 200 наукових, науково-публіцистичних, методологічно-освітніх праць, розділів у навчальних підручниках з етнології, енциклопедичних статей та інших досліджень. Серед численних ґрунтовних праць доцільно виокремити два найвагоміші монографічні дослідження «Федір Вовк» (Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук [УВАН], 1997) і «Федір Кіндратович Вовк – учений і громадський діяч» (Київ: Вид. Європейського університету, 2000).

Оксана Омелянівна має солідні публікації у Франції, Англії, США, Німеччині, Чехії, Польщі та інших країнах. Визнана вчена плідно працює в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (секція етнографії та фольклористики), бере активну участь у проведенні історико-літературознавчих, франкознавчих, археологічних і мистецтвознавчих міжнародних та всеукраїнських наукових конгресів, симпозіумів, конференцій, «круглих столів», семінарів.

Наукові інтереси професора: дослідження історії української етнологічної науки, студіювання джерел до історії України, вивчення наукової спадщини Івана Франка, Вадима і Данила Щербаківських та інших учених.

Автор ювілейної статті акцентує увагу на суспільно-громадській діяльності ювілярки насамперед як ініціатора та співорганізатора створення в 1992 р. Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші, з цією метою вона альтруїстично віддала свій спадковий коштовний будинок. У цій публікації зроблено наголос на активній участі науковця в суспільно-політичному русі 70-х–80-х років XX століття, а також зазначено, що почесна громадянка міста Калуша Оксана Франко має урядові нагороди, почесні грамоти, медалі.

Ключові слова: *80-річний ювілей професора Оксани Омелянівни Франко, історія, етнологія, Федір Вовк, Вадим і Данило Щербаківські, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукове товариство імені Т. Шевченка, Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші.*

80 років життя. Такого високого віку досягла знаний український історик, етнолог, архівіст, доктор історичних наук, професор *Оксана Омелянівна Франко (фото 20–21)*.

Писати про Оксану Франко – це значить ще раз торкнутися *родоводу великого Каменяра*, насамперед його *брата Онуфрія* (Онуфра, Онофера), 28 членів розгалуженої «фамілії» якого зазнали жорстоких репресій з боку жахливої, людиноненависницької тоталітарної влади. Чимало з них загинуло, за ретельними науково-публіцистичними дослідженнями ювілярки, це п'ятеро його нащадків, зокрема, національний герой Іван Ґонта на псевдо «Гамалія» віддав своє життя поряд з іншими борцями за волю України в нерівному, запеклому бою з військовими формуваннями НКВД у Чорному лісі (поблизу Калуша) 1 листопада 1944 року.

Як знаємо, в Івана Яковича Франка були два рідні брати: Захар (1859–1942) та Онуфрій (1861–1913). Захар постійно жив у Нагуєвичах, де й помер, а Онуфрій на початку квітня 1904 року перебрався з дружиною Юлією (з Дидинських) і сімома дітьми в село Підгірки поблизу Калуша, де сімейство *спільно з Іваном Франком* придбало пожиточну садибу. Тут 22 серпня 1906-го народилася їхня *восьма дитина – син Омелян-Володимир.* А влітку 1913-го сталося нещастя: батько семилітнього хлопчика Онуфрій ловив рибу в річці, застудився і 28 липня зійшов зі світу. *На поховання брата (30 липня 1913 р.) приїжджав Іван Франко (це достовірний факт, що його дослідили і переконливо обґрунтували на основі документальних матеріалів, автентичних свідчень та інших джерел Оксана Омелянівна та Андрій Дмитрович Франки)*.

Доля всіх дітей Онуфрія – це окрема тема, тому основну увагу звернемо на *батька* ювілярки *Омеляна-Володимира* (1906–1981) *(фото 15)*, який мав низку талантів і суспільно-громадських «чеснот»: був фотографом, мисливцем, риболовом, керівником місцевого юнацького спортивно-військового товариства «Луг», одним з організаторів крайового національно-патріотичного та культурологічного руху. Такою ж непересічною, активною, національно свідомою виявилась його майбутня дружина і *мама Оксани*, активна «пластунка» *Анна*

Тацуняк (1913–1991). У серпні 1934-го вони побралися, першу шлюбну ніч провели на стриху (горищі) батькової хати – і чули, як над ними в гніздечку клекочуть «бузьки» – лелеки, що готувалися до відльоту «у вирій»… Через два роки в подружжя народився первісток *Мирослав* (1936–1991), а *11 квітня 1939-го з'явилася на «білий світ» Оксана Омелянівна*, яка, отже, є прямою *спадкоємицею роду Франка*, себто *онукою* рідного брата самого Івана Яковича і *правнучкою їх батька Якова Франка*.

Дитячі роки Оксани припали на важкі роки Другої світової війни та перші повоєнні роки. До школи спрагла знань дівчина пішла у вересні 1945 року – спершу п'ять літ навчалась у Підгірках, відтак – у Калуші. Це був час боїв з повстанцями, вивози в Сибір, плачі, зойки… Все це закарбувалося в юній пам'яті, як і арешт улюбленої вчительки Ольги Іванівни Мричко, яка давала дітям читати вірші Тараса Шевченка, а на звороті книжки фігурувало зображення тризуба.

А потім Львів, університет, історичний факультет. 31 серпня 1955 року Оксана як родичка Івана Франка вітала в Зеленому театрі (парк ім. Б. Хмельницького) студентів з усіх вузів міста. Ректором тоді був незабутній, променистий, добросердний *Євген Лазаренко*, який «дав путівку в життя» багатьом неординарним особистостям. Одного разу на балу-маскараді в Будинку вчених він навіть танцював з другокурсницею Оксаною. Впізнав, хоч і мала оригінальну маску: «Ви Франківна?!» (Пізніше, вже мешкаючи в Києві, зустріла осяйного Євгена Костянтиновича (визнаного в освітньо-науковому середовищі академіка) на Головній пошті – і він, не відпускаючи її руки, з душевним трепетом, елегійним пієтетом ностальгійно згадував дивовижний середньовічний академічний Львів…).

У роки навчання в університеті чарівна студентка познайомилася (перша незабутня романтична зустріч відбулась у шедевральній залі прекрасної архітектурної споруди Будинку вчених наприкінці 1958 року) з імпозантним випускником Львівської політехніки *Дмитром Данилюком* (1933–2013), якого скерували на роботу в місто Ленінград (нині повернули його історичну назву «Санкт-Петербург»). «А я вліті їду туди на практику», – сказала Оксана. «Там і зустрінемось», – зрадів молодий інженер. Знайомство увінчалось у 1960 році

одруженням, а в березні (14-го) 1965 року – *народженням сина Андрія*.

Андрій прийшов на світ у Ленінграді, з яким, і не тільки з ним, пов'язані *вісім* років життя Оксани Омелянівни. І було це життя мандрівне, без сталого житла та перспективи. *Дмитро Улянович Данилюк (фото17)* мав рідкісну на той час спеціальність – наладник автоматики. І він працював (а всюди його супроводжувала вірна дружина, яка готова була поїхати з коханим чоловіком «хоч на край світу») то в Ленінграді, то в Архангельській області (далеке «робітниче» поселення Коряжма поблизу Котласа), то у Вільнюсі. У литовській столиці Оксана цілий рік учителювала: давала уроки з історії. І знову – з 1963 року, і вже надовго (до 1968 року), – науково-творче та родинне життя у згаданій вище неофіційній другій радянській «столиці».

У Північній Пальмірі Оксану прийняли на роботу в *Центральний державний історичний архів* на посаду наукового співробітника *(фото 16).* І вона сумлінно опрацьовувала так звані «сейфові колекції». Та головне, що О. Франко знайшла в цьому та інших архівах архітектурної «перлини» світового значення чимало унікальних матеріалів з *україніки*, якими потім суттєво послуговувалась у своїх наукових дослідженнях, зокрема в успішно захищеній *кандидатській дисертації «Суспільно-політичний рух в Україні кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. (джерелознавча характеристика архівних документів)» (1985 р.)*.

1968 рік особливо пам'ятний, позаяк улітку переїхала Оксана Омелянівна в давно омріяну українську столицю, де опинилася в націєцентричному середовищі вітчизняних інтелектуалів-джерелознавців. І її як фахівця архівної справи (до речі, ще в 1960 р. у Львові, в Державному архіві Львівської області – ДАЛО, вона готувала до публікації документи з нагоди 300-ліття університету ім. Івана Франка) радо «інкорпорували» в 1968 р. до «штатного розпису» кваліфікованих працівників *Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві*, де О. Франко спершу (1968–1973) перебувала на посаді старшого наукового співробітника у відділі публікації, а пізніше (1973–1975) очолювала відділ наукового використання документів і матеріалів, вико-

нуючи водночас відповідальні обов'язки секретаря Вченої ради цієї установи (1971–1974).

Тут працювали такі знані археографи, як Іван Бутич, його дружина Марія Бутич, Іван Глизь. Разом із ними *Оксана Франко підготувала до видання тритомовий корпус документів і матеріалів «Кирило-Мефодіївське товариство».* Але це був тривожний у псевдонаціональній політиці тоталітарної країни 1971 рік. Починались нові репресії проти української культури та її яскравих провідників. І фундаментальне тритомове видання побачило світ у Києві у видавництві «Наукова думка» лише 1990 року. Щоправда, частину документів вдалося в часи переслідувань надіслати за кордон. І *президент УВАН (Української Вільної Академії наук) у США Марко Дмитрович Антонович (онук провідного українського історика Володимира Боніфатійовича Антоновича)* зумів-таки їх опублікувати.

Подібне сталось і з *виданням «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» у 2-х томах*, що його підготували до друку згадані вище науковці (а серед них, нагадаємо, і Оксана Франко, а також Валентина Шандра) під керівництвом незабутнього, харизматичного, скромного «титана» археографічної праці Івана Лукича Бутича. *Щоденник* так само заборонили, його текст оприлюднили тільки в 1994–1995 рр. (Київ, вид-во «Наукова думка»). Згуртований колектив редколегії та упорядників обох зазначених вище резонансних археографічних видань під загальною назвою серії праць із п'яти томів «Українське національне відродження в документах і мемуарах XIX століття» (252 друковані аркуші) був у 1996 р. «номінований» (почесно вийшов у фінал конкурсу) на здобуття Державної премії України в царині науки і техніки (*див.*: «Урядовий кур'єр» [друкований орган Кабінету Міністрів України], 1996, 11 липня, № 127–128, с. 14; «Голос України» [друкований орган Верховної Ради України], 1996, 17 липня). *В 1998 р. публікація «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» і консолідована креативна група її редакторів та «укладачів» (ще раз наголосимо, одним з упорядників обох томів видання була Оксана Франко) були відзначені високою нагородою – премією* ім. *Михайла Грушевського Національної Академії наук (НАН) України.*

1975 року Оксана Омелянівна, в тому ж таки *Києві*, *очолила науковий архів академічного Інституту археології*, в якому *безперервно працювала до 1990 року*. Тут до серця припала їй творча спадщина етнографа, антрополога, археолога *Федора Вовка*, частину якої дослідниця вперше оприлюднила. Фактично, без перебільшення, це було справжнє відкриття досі замовчуваного, як наголошує Оксана Франко, *світового Вченого з великої літери*, до того ж, *діяльного члена НТШ*.

Ще під час роботи в Києві *Оксану Омелянівну захоплювала діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. А коли вона почула радісну звістку про історичне «повернення» НТШ в Україну, то 8–9 червня 1989 р. спеціально відвідувала Львів, щоб побувати на цій епохальній події. І не просто була присутньою, а й виступила на академічному форумі разом із «прелеґентом» сином Андрієм Франком, тоді ще студентом-істориком, із *співдоповіддю про співпрацю Федора Вовка з НТШ*, яку, до речі, опубліковано у виданні «Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового товариства ім. Шевченка (Львів: Світ, 1990)».

А *1990 року*, після 22-літнього перебування в Києві, *визнана архівістка* цілком *перебралася до Львова*, на *кафедру етнології* (тоді і до реорганізації в 1995 р. вона мала назву: *кафедра історії та етнографії України*) *історичного факультету Франкового університету*: з 1994 р. О. Франко – доцент, з 2004 р. – на посаді професора, в 2011 р. отримала *звання професора.* Тут, в Інституті українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2000 року вона успішно захистила *докторську дисертацію на тему «Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка»*. Оксана Франко, яка донині працює на кафедрі етнології, викладала загальну та українську етнологію, історію етнографічної науки, етнографію національних меншин України, народознавство, джерелознавство, спецкурси «Наукова спадщина Федора Вовка», «Науковий доробок Вадима Щербаківського», «Українська діаспора» та ін.

І продовжує наша ювілярка активно вивчати наукову спадщину інших *дійсних членів* поважної організації «академічного типу» – Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Причому досліджує їхні архіви не

тільки в Україні, а й у Празі, Мюнхені, Кракові, Парижі (Сарсель), Петербурзі та інших містах – там, де жили і діяли члени Товариства. *Знайшла маловідомі документи Федора Вовка в Парижі (1995 р.)*, побувала у Відні, Бухаресті, Тульчі, Дунавці, де мешкав наш знаменитий науковець у часи еміграції. У *1995 р. вона перебувала на стажуванні в Європейському центрі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Парижі (Сарсель), який очолював Аркадій Жуковський.* Невтомна і наполеглива вчена також *виявила і опрацювала архіви Вадима Щербаківського в Празі (1996 р.) та Мюнхені (2017 р.)*. У збірнику доповідей і повідомлень наукових сесій та конференцій НТШ у Львові у видавничій підсерії «З історії Наукового товариства імені Шевченка» (т. 10: редактор тому Олег Купчинський) опублікувала Оксана Франко в 1998 р. свою ґрунтовну, новаторську *працю «Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім.Т. Шевченка»*.

У моїй бібліотеці зберігається з дарчими авторськими написами цінний (у багатьох сенсах цього слова) *науковий збірник «Рід Щербаківських – звитяжці української культури»* (з передмовою відомого історика, професора Володимира Сергійчука; упорядник: гідний глибокої поваги, видатний освітній діяч, альтруїстичний культуролог-«подвижник» Віктор Митюк), виданий 2017 року, що отримав гучний академічний резонанс. І в ньому чільне місце – стор. 98–171 (чотири друковані авторські аркуші) – посідає розлоге, концептуальне, джерелознавчо-археографічне, модерне *дослідження «Науково-творча, організаційна та педагогічна діяльність Вадима Щербаківського упродовж емігрантського періоду життя (березень 1922 – січень 1957 років) (До 140-річчя від дня народження)»* Оксани Омелянівни в креативному співавторстві з її сином *Андрієм Дмитровичем Франком*. До слова, *член НТШ А. Д. Франко* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук (НАН) України *(фото 25–27,29)* (реорганізованого в 2011 р. у самостійну «Державну установу» з попередньої структурної «одиниці» – Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України) (працює з 1 січня 1994 р.), що в 1995 р. захистив в Інституті історії України НАН України дисертацію на тему «Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Франка в

Науковому товаристві ім. Т. Шевченка», на основі якої підготував до видання істотно розширений текст ґрунтовної однойменної монографії (понад 50 друкованих авторських аркушів), і, нагадаю, *правнук рідного брата письменника Онуфрія Яковича Франка*.

Отож, діяльний член НТШ *Оксана Франко – автор двох монографій*, одна з них під назвою *«Федір Вовк»* вийшла друком у *Нью-Йорку* в 1997 р. у видавничій серії УВАН (Української Вільної Академії наук) у США під найменуванням «Джерела до новітньої історії України» (т. 4), а друга книжка побачила світ у Києві в 2001 р. у видавництві Європейського університету (його засновник і ректор, голова Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності, професор *Іван Іванович Тимошенко*) під титульним заголовком *«Федір Вовк – учений і громадський діяч». О. Франко – співупорядник (окрім зазначених вище багатотомових археографічних збірників)* поряд із членом-кореспондентом НАН України *В. Наулком* і *Н. Руденко наукового епістолярного видання «Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком» (Львів, Київ, 2001)*. У цьому контексті варто згадати про участь *Оксани Франко як співавтора у написанні колективної монографії* під бібліографічною назвою *«50 років Інституту археології АН УРСР / Академія наук УРСР. Інститут археології; Авт. і упоряд.: І. І. Артеменко, В. Д. Баран, М. П. Кучера, А. Л. Нечитайло, О. О. Франко та ін. К.: Наук. думка, 1984»*. Майже п'ятнадцять років *О. О. Франко є членом Спеціалізованої ради із захисту дисертацій Інституту народознавства* (директор: академік НАН України, доктор історичних наук, професор *Степан Петрович Павлюк)* та Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України (колишній директор (у 2010–2018 рр.), *голова* щойно згаданої *ради*, доктор історичних наук, професор *Микола Романович Литвин;* з 29 березня 2018 р. новообраний керівник установи: доктор історичних наук, доцент *Ігор Ярославович Соляр)*, виступаючи на багатьох її засіданнях як офіційний опонент та рецензент численних наукових праць з етнології та історико-народознавчої проблематики; входила також до складу Вченої ради історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка, була членом спеціалізованої ради з фольклористики ЛНУ ім. Івана Франка, входить до складу редколегій наукових видань *«Вісник Інституту археології*

Львівського національного університету ім. Івана Франка» (головний редактор упродовж понад 10 років: Оксана Франко), «Калуські історичні студії» (Івано-Франківськ; наукові редактори, відомі вітчизняні історики *Іван Миколайович Тимів* та *доктор історичних наук, професор ІФНТУНГ Олег Михайлович Малярчук*), «Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології» (Чернівці), «Буковинський історико-етнографічний вісник» (Чернівці; упродовж тривалого часу відповідальним редактором обох щойно згаданих буковинських видань був видатний український етнолог *Георгій Кожолянко*) та ін.

Оксана Франко послідовно, системно досліджує творчу спадщину Федора Вовка, братів Вадима і Данила Щербаківських (вже підготовано до друку розлогу монографію у співавторстві з Андрієм Дмитровичем Франком), Івана Франка, його брата Онуфрія (дідуся ювілянтки), дружини Ольги (з Хоружинських), дітей письменника Андрія, Тараса, Петра, Анни, його онуки, відомого мовознавця Зеновії Тарасівни Франко-Юрачківської та інших членів його родини (якій присвячено текст студії, що готується до публікації як окреме видання у співавторстві з А. Д. Франком), а також Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка, Степана Томашівського, Івана Раковського, Зенона Кузелі, Володимира Кубійовича, Володимира Шухевича, Петра Єфименка, Володимира Антоновича, Петра Курінного, Віктора Петрова (Домонтовича), Олександра Алєшо, Сергія Гамченка, Миколи Макаренка, Вікентія Хвойки, Дмитра Яворницького, Євгенії Козловської, Федора Козубовського, Павла Чубинського, Григорія Смольського та ін. Її праці оприлюднено у *таких* знаних *вітчизняних та закордонних виданнях,* як: насамперед багатотомові «продовжувані» публікації, оприявнені під «орудою» УВАН (Української Вільної Академії наук) у США під серійною назвою «Джерела до новітньої історії України» (Нью-Йорк), «Науковий збірник Українського Вільного Університету [УВУ]» (Мюнхен; тут, у 2015 р. і в 2017 р. вийшли друком останні, 20-ий та 21-ий томи видання, що вміщують, зокрема, розлогі концептуальні статті О. О. Франко та А. Д. Франка у співавторстві, відповідно, про аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського та про його академічну діяльність в УВУ в Празі та Мюнхені, де він пе-

ребував на високій посаді ректора в 1945–1947 рр.), «Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace etnograficzne» («Наукові зошити Яґеллонського університету: Етнографічні праці», Інститут етнології і культурної антропології, Краків) (тут у 1992 р. у т. MLI, «зошиті» № 30 (s. 119–131) оприлюднено ґрунтовну, резонансну в академічному світі статтю О. О. Франко, написану в співавторстві з В. І. Наулком, п. н. «Ukraiński etnograf, archeolog, antropolog F. K. Wowk» («Український етнограф, археолог, антрополог Ф. К. Вовк»)), науковий збірник праць, виголошених у Празі в 1996 р. на українсько-чеській конференції, присвяченій 75-річчю заснування УВУ, п. н. «Ukrainská Svobodná Univerzita (1921–1996)» (Vědecký sborník z konference, věnované 75 výročí založení university) («Український Вільний Університет (1921–1996)») (Прага, 1998), а також збірники українсько-польських досліджень (на основі доповідей на академічних форумах, відповідно, *у Кракові в 1996 р. і у Львові в 2015 р.*): п. н. «Lwów. Miasto–Społeczeństwo–Kultura: Polsko-ukraińska konferencja naukowa» («Львів. Місто–суспільство–культура: Польсько-українська наукова конференція») (Краків) та «Polska i ukraińska etnologia dzisiaj. Kontynuacje i perspektywy» («Польська й українська етнологія сьогодні. Традиції та перспективи») (Львів, Вроцлав). У цьому доволі широкому переліку варто згадати також про інші відомі періодичні та неперіодичні продовжувані видання (часописи, журнали, збірники наукових досліджень, вісники, альманахи, «словники», «місячники», інтернет-видання), у яких опубліковано наукові праці О. О. Франко: «Визвольний шлях» (Київ, Лондон), «Зерна: Літературно-мистецький альманах українців Європи» (Париж, Львів, Цвікау), «Українське слово» (Париж), «Народознавчі зошити» (Львів), «Народна творчість та етнографія» (Київ), «Слово і Час» (Київ), «Парадигма» (Львів), «Український історичний журнал [УІЖ]» (Київ), «Наукові зошити історичного факультету» (Львів, ЛНУ ім. Івана Франка), «Археологія» (Київ), «Шевченківський словник» (Київ), «Архіви України» (Київ), «Літературна Україна» (Київ), «Вісник Львівського університету. Серія історична» (Львів), «Культура і життя» (Київ), «Етнічна культура українців» (Львів), «Калуські історичні студії» (Івано-Франківськ), «Вісник Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка» (Львів), «Перевал» (Івано-

Франківськ), «Дзвони Підгір'я», «Вікна» (Калуш) та ін. Співавторами окремих досліджень О. О. Франко є такі відомі персоналії як В. І. Наулко, Р. Ф. Кирчів, М. М. Швагуляк, В. К. Борисенко, А. Д. Франко, Ж. О. Кононенко та інші вчені. Отож, як бачимо, Оксана Омелянівна має солідні публікації у Франції, Англії, США, Німеччині, Чехії, Польщі та в інших країнах. Визнана вчена наполегливо, плідно працює в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (секція етнографії та фольклористики), брала активну участь у проведенні історико-літературознавчих, етнологічно-фольклористичних, франкознавчих, археологічних та мистецтвознавчих міжнародних та всеукраїнських наукових конгресів, симпозіумів, конференцій, «круглих столів», семінарів, зокрема, у діяльності переважної більшості Міжнародних конгресів україністів (Міжнародної асоціації україністів (МАУ)), підготувала і провела академічний форум «Тарас Шевченко та археологія», а також організувала чимало виставок наукових і художніх праць, творчих вечорів, вікторин та інших культурологічних заходів.

За ініціативою і за сприяння О. О. Франко в першому навчальному народознавчому посібнику для вузів «Культура і побут населення України», який вийшов друком у Києві в 1991 р. за ред. В. І. Наулка, використано маловідомі архівні матеріали Федора Вовка, Данила Щербаківського, Олексадра Алєшо, Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка та інших фондів, що їх системно, всеохопно дослідила енергійна ювілярка. О. О. Франко брала участь у виданні «Етнографії України» за ред. проф. С. А. Макарчука (Львів, 1994), а в співавторстві з народознавцем-корифеєм Р. Ф. Кирчівим написала розділ «Становлення і розвиток української етнографії» до другого видання навчального посібника «Етнографія України» (Львів, 2004) (до слова, незабаром, сподіватимемося, побачить світ третє, доповнене видання згаданого вище «університетського» підручника вітчизняної етнографії, у тексті якого також фігуруватиме новий розділ про українську діаспору, що його ґрунтовно підготувала Оксана Омелянівна до друку). Професор О. Франко розробила та опублікувала творчо «закроєні» навчально-методологічні, проблемно-тематичні програми з курсів загальної етнології, історії української етнографії та інших історико-народознавчих предметів і «субдисциплін».

Тривалий час *Оксана Франко наполегливо працює над упорядкуванням творчої спадщини Івана Франка. Вона є співупорядником томів 51 і 54 «академічного» видання «Додаткові томи до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах»* (нагадаємо, що томи 51–54 та «Покажчик купюр» побачили світ у 2008–2011 рр.). Окрім помітної науково-творчої, джерелознавчої участі у згаданих вище оприявнених в академічному світі «масивних» томах-«фоліантах» (обсягом близько 1000 і понад 1000 сторінок), Оксана Франко є також одним із авторів коментарів та упорядників текстів тому 55 (готується до друку) і вже підготованого до публікації тому 56. Ретельну роботу вона здійснює *поряд із відповідальним секретарем оприлюдненого в 2008 р. 51-го тому Андрієм Франком*, котрий разом з М. З. Легким (відповідальний секретар т. 53, 54; науковий редактор т. 55, 56) та іншими співробітниками опрацював науково-джерельний «апарат» цілісного текстологічного корпусу *всіх додаткових томів видання* (т. 51–56 станом на 2019 рік). Зауважимо, А. Д. Франко, якому належить левова частка (близько 90 відсотків) упорядкування (підготування текстів і коментарів) томів 55, 56, входить до складу головної редколегії цілісної серії всіх додаткових томів на чолі з *академіком НАН України М. Г. Жулинським*. До слова, *верстка* згаданого вище 56-го тому перебуває у видавництві «Наукова думка», остаточний текст якого ще в червні 2017 р. схвалено до друку Вченою радою Інституту Івана Франка НАН України (керівник: член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Є. К. Нахлік, науковий редактор т. 51, 53, 54, а також науково-довідкового видання «Покажчик купюр»).

Варто акцентувати увагу на тому, що О. Франко тісно співпрацює з Інститутом Івана Франка НАН України, Музеями Івана Франка у Львові, Нагуєвичах, Криворівні та Калуші, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститутом народознавства НАН України, Інститутом українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Європейським центром НТШ у Парижі (Сарселі), Українським Вільним Університетом (УВУ) у Мюнхе-

ні та з іншими науково респектабельними вітчизняними та закордонними академічними інституціями.

Поважна вчена має урядові, державні нагороди. Вона удостоєна медалі Президії Верховної Ради УРСР «У пам'ять 1500-річчя Києва» (1983), відзнаки «Незалежності України – 10 років» (2001), Почесної грамоти Головного управління туризму і культури Івано-Франківської облдержадміністрації (2007) та інших нагород. *У 1997 р. «за значний внесок у становлення української державності та видатні особисті заслуги в розбудові міста» Оксані Франко присвоєно звання почесного громадянина м. Калуша* (до слова, вона увійшла до першої «п'ятірки» лавреатів поряд із національним героєм Степаном Бандерою (посмертно)).

Видається доцільним подати вибіркові енциклопедичні *бібліографічні відомості* щодо *літератури про професора О. О. Франко* (а також про деякі згадки про її наукові твори та цитування її досліджень, зокрема, в передмовах, коментарях та ін.). Мовиться насамперед про три *рецензії* на кн.: *Франко О.* Федір Вовк / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4 / за ред. М. Антоновича. Нью-Йорк, 1997. 227 с.: *Кирчів Р.* Праця про українського етнографа світової слави // Народна творчість та етнографія. 1999. № 4. С. 135–137; *Його ж таки*: Федір Вовк у новому науковому висвітленні // Народознавчі зошити. 1999. № 2. С. 266; *Крушельницька Л.* Подвижник української науки і культури // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Вип. VII. Львів: Вид. ЛНБ НАН України, 1999. С. 380–383; *Sliwowska Wikioria* [*Слівовська Вікторія*]. [Рецензія на кн.: Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. / Співупорядник О. О. Франко. К., 1990] Bractwo sw. Cyryla i Metodego i problemy ukraińskiego odrodzenia narodowego // Kwartalnik Historyczny. 1991. T. 98. № 4. S. 84–90; [Без назви] [Про конкурс, оголошений Комітетом з удостоєння видатних діячів державними преміями України в царині науки і техніки, та про почесний вихід у фінал змагання за отримання високої нагороди (у гуманітарній сфері) серії праць «Українське національне відродження в документах і мемуарах XIX ст.», що її представив на розгляд Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (упорядники: І. Л. Бутич, В. С. Шандра, І. І. Глизь, М. І. Бутич, О. О. Франко)] // Урядовий

кур'єр [друкований орган Кабінету Міністрів України]. 1996. 11 липня. № 127–128. С. 14, *див.* висвітлення цієї події також у тексті вид.: Голос України [друкований орган Верховної Ради України]. 1996. 17 липня; *Шелест Ю.* Іван Бутич та його учена команда // Вечірній Київ. 1996. 14 вересня; *Арсенич П.* Прикарпаття в житті Каменяра. Івано-Франківськ, 1996. С. 10–12; *Антонович Марко.* На роздоріжжях наукової діяльности. Видавнича діяльність УВАН // Українська Вільна Академія наук у США. Новини з Академії [дайджест: digest]. Нью-Йорк. 1997. № 21. С. 1, 6–7 [про вихід у світ та проблемно-тематичний зміст дослідження: *Франко О.* Федір Вовк / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4 / за ред. М. Антоновича. Нью-Йорк, 1997. С. 11–237]; *Когут М.* Науковець – нащадок Франкового роду // Дзвони Підгір'я. 1999. № 31. 17 березня; Калущина в іменах: біографічний довідник. Дрогобич, 1999. С. 193; Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 166; *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Львів, 2000. Кн. 1: Рід Якова. С. 188; Жінки України: біографічний енциклопедичний словник. К., 2001. С. 472–473; *Наулко В. І.* Передмова та коментарі [до публікації: *Наулко В. І.* Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка // Листування Михайла Грушевського / Упоряд.: *Р. Майборода*, *В. Наулко*, *Г. Бурлака*, *І. Гирич*; Ред. *Л. Винар*; Авт. передмови: *Л. Винар*, *П. Сохань*; Укр. Історич. Тов-во; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто, 2001. С. 102–221 (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства, т. II)]. С. 94–101; 351–376 [згадки про О. О. Франко та про її праці на с. 101 (передмова), 369, 373 (коментарі)]; *Когут М.* Калущина: люди і долі. Біографічний довідник. Калуш, 2006. С. 212–213; *Макарчук С.* Етнологія у Львівському університеті // Етнічна культура українців. Львів, 2006. С. 11–29; Мала енциклопедія українського народознавства. Львів: Афіша, 2007. С. 831; До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко // Археологія. 2009. № 3. С. 119–121; *Фелонюк А*. Коментарі [до праці: *Грушевський М. С.* Пам'яті Федора Вовка [Некролог] // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. Львів: Світ, 2009. Т. 9. С. 201–206]. С. 462–476 [згадки і покликання *на кожній сторінці коментарів* про професора, доктора історичних наук О. О. Франко та її дослідження і розлогі цитування переважно її моно-

графічної праці (як основної, центральної студії, присвяченої дослідженню науково-творчого життєпису Ф. К. Вовка): Федір Вовк – учений і громадський діяч. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001]; *Франко Андрій*. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко [*під рубрикою «Особистості»*] // Архіви України. К., 2009. № 1/2. С. 235–237; *Макарчук С.* До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко // Народознавчі зошити. 2010. № 5–6. С. 784–785; (електронний ресурс: кафедра етнології історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка) http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/Sajt_istfak/Pracivniki_kafedri_etnologii/Zapisi/2012/3/28_FRANKO_OKSANA_OMELANIVNA.html.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що наша невтомна ювілярка – не лише поважний, авторитетний науковець із понад 50-літнім «стажем» фахової діяльності (в її бібліографічному «списку»-доробку фігурують згадані вище монографії, а також розділи в колективних виданнях (підручниках для вищих навчальних закладів та ін.), наукові та науково-популярні статті – понад 200, членство і керівництво в редколегіях наукових журналів і збірників, упорядкування багатотомових видань, численних збірників, керівництво успішно захищеними дисертаціями (що їх написали Андрій Карпенко, Тамара Пацай (Подоляка), Андрій Зюбровський та ін.; тут варто згадати також про «консультування» талановитого аспіранта УВУ (Українського Вільного Університету) в Мюнхені Артема Кокоша), змістовні лекції з етнології, історії України, постійні виступи з доповідями на пленарних засіданнях НТШ та інших товариств, асоціацій, організацій, спільнот), – Оксана Франко так само діяльна в суспільно-культурологічному житті. Вона брала безпосередню участь у суспільно-політичному і громадському русі 70-х – 80-х років XX ст., стрімко, органічно увійшла до згуртованого кола однодумців, націєцентричних, креативних діячів, до якого входили безстрашні, самовіддані українські «світочі» Лідія Орел, Ярослава Грендиш, Леопольд Ященко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Василь та Петро Шклярі, Микола Литвин та інші патріотично налаштовані діячі. У цьому контексті варто згадати про покладання синьо-жовтих квітів на могили Алли Горської, Михайла Грушевського, виїзди на батьківщину Тараса Шевченка та Ва-

силя Симоненка, до Холодного Яру; акції непокори, колядування-щедрування, етнографічні святкування Івана Купала з вогнищами на Трухановому острові у Києві, про сміливу, «викличну» «демонстрацію» національного одягу (незважаючи на «всевидяче, недремне око» радянських репресивних органів та цензурні утиски), запрошення хору «Гомін» Леопольда Ященка виступити в різних установах та приміщеннях історичних пам'яток, наприклад, у церкві св. Миколая Видубицького монастиря, де тоді вперше за останні століття прозвучала невмируща українська мова, пісня і бандура романтично-сентиментального Миколи Литвина; доречно, мабуть, нагадати також про незабутні подорожі на Закарпаття, де мальовничою дорогою зі Львова до архітектурних «перлин» відомий львівський історик, архівіст і знавець «філіграней» Орест-Нестор Мацюк таємно показував могили січових стрільців… Видається доцільним особливо наголосити на тому, що в Києві наша ювілянтка знала практично всіх дисидентів, з багатьма з них щиросердно, вірно дружила.

У пам'ятку – сміливий «похід» на могилу Алли Горської на Берковецькому цвинтарі (це був, здається, 1976 рік, у шосту річницю її загибелі 28 листопада 1970 року), на якій О. Франко побачила «символічні» три дошки у формі тризуба. Стояв морозний день, шанувальники пам'яті про художницю-дисидентку Горську померзли. І Оксана Омелянівна запросила всіх присутніх, осіб 15–20, незважаючи на те, що їх фотографували всюдисущі кагебісти, до себе додому, в помешкання, що на Нивках (м. Київ, вул. Муромська, буд. 9 кв. 12). Її гостинну оселю відвідали *правозахисники Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Ольга Гейко, Надія Світлична*, яка першою виголосила поминальний тост «За тих, хто терпить, мучиться в тюрмах, гине…».

І ще один, уже завершальний, промовистий факт і, сказати б, показовий «штрих до портрета». Оксана Омелянівна, за ініціативою та за консолідованого сприяння її сина Андрія Франка, цілковито альтруїстично *віддала свій будинок у Калуші* – коштовну батьківську спадщину – для *увічнення пам'яті Франкового роду*. Зараз це *«Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші»* – один із центрів світового та вітчизняного франкознавства, а також регіональний осередок краєзнавства, де регулярно проводяться міжнародні, всеукраїнські, місцеві наукові

конференції, симпозіуми, семінари, різноманітні освітньо-культурологічні заходи та виходять друком («під орудою» цього меморіального «закладу» та інших інституцій) збірники наукових праць *(фото 22–23)*. Музей було засновано (офіційно відкрито) 30 серпня 1992 р. за сприяння насамперед колишнього міського голови Калуша *Романа Сушка*, реконструйовано в 2016 р. (колишні директори: *Лідія Іваницька (Штуняк)* (упродовж понад двадцяти років), *Любов Бойко* (з 2013 р.); нині (з 2017 р.) науковий співробітник Музею *Наталія Мельник* здійснює важливу комплексну роботу щодо належного функціонування науково-експозиційної діяльності цієї установи, яка організаційно підпорядкована директору Музейно-виставкового центру (МВЦ) Калуша *Артуру Андрійовичу Єфремову* (працює на цій відповідальній посаді з 1 листопада 2016 р.). Ювілярка *О. О. Франко, яка є поряд з А. Д. Франком одним із провідних співорганізаторів та натхненників заснування Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші*, зібрала і зберегла для цієї установи багато родинних, меморіальних речей Івана Франка, виявила нові архівні документи, разом з Андрієм Франком фахово, доволі ретельно дослідила «родинне дерево» розгалуженої «фамілії» великого Каменяра (що налічує, за їхніми підрахунками, близько 300 чоловік з Канади, США, Білорусі, Польщі, України (основний осередок) та інших країн і автономних утворень, зокрема, з теренів так званого «ближнього і далекого порубіжжя» (нині) пострадянського простору, де чимало Франкових нащадків опинилося на засланні після відомих репресій 40-их – 50-их років XX ст., зокрема, декілька сімейств роду Письменника мешкає нині в республіці Комі у складі РФ). До слова, «наочний династичний родовід» (окремий стенд) у «синхронізованому» візуальному образі *генеалогічного древа* (із майстерним асоціативно-символічним зображенням його коріння, стовбура і крони з бруньками) у вишуканому, модерному мистецькому стилі, в оригінальному виконанні місцевого талановитого художника тривалий час експонується в інтер'єрі Музею. Щоб зберегти садибу-обійстя від варварської ліквідації, на початку та всередині 80-их років XX ст. О. Франко написала понад 60 листів у найвищі владні інстанції і добилася їх посутнього позитивного розгляду (а це було непросто здійснити в часи панування «імперії зла»). А коли недостой-

ні «яничари», нахабні представники цинічної, підступної регіональної влади «тихим чином», не афішованим «свавільним рішенням» таки «надіслали» бульдозер на заздалегідь сплановане «місце неправомірного діяння», аби брутально знести меморіальну хату – чомусь саме там мали споруджувати «Нафтобурмаш» «союзного», ексклюзивного значення і вже викопали глибоку траншею, – то п. Оксана подвижницьки, відчайдушно, «ничтоже сумняшеся», самовіддано закриваючи собою доступ до *батьківської оселі*, залізла в цю траншею, залиту водою, і подивований бульдозерист… відмовився від злочину, не бажаючи «брати гріх на душу»…

Така вона, багатовимірна, оригінальна, «многолика», різнопланова, неповторна, чарівна, невгамовна, енергійна, життєрадісна, емоційна, ніжна, привітна, гостинна, мрійлива, елегійна, романтична, загадкова, наполеглива, завзята, смілива, рішуча, жертовна, альтруїстична, терпляча, скромна, доброчинна, щиросердна, вірна, доброчесна, завжди «позитивно» налаштована, незламна, нескорена в будь-яких складних ситуаціях екзистенційного вибору, науково-творча, успішна, красива, світла Людина, *достойна спадкоємиця і берегиня Франкового роду*, фахова дослідниця, професор, лектор, суспільно-громадський діяч, любляча дочка, дружина, мати, а ще майстриня фотографії, відеозйомки (в співавторстві з Андрієм Франком створено відеофільми про родину Івана Франка, що демонструвалися на екранах канадського, американського (США), вітчизняного центрального та регіонального телебачення), а ще майстриня малярства (в її художньому «арсеналі» налічується декілька десятків ескізів, картин та «олійних полотен», зокрема, зі стереометричним зображенням Видубицького монастиря та церкви св. Юра) і… поціновувач поетичної творчості (готує до видання збірку-«ізмарагд» власних талановитих віршів).

Залишилося побажати: *з роси і води! І ще многая-многая літ!*

Petro Shkrabyuk

Worthy heiress, Keeper of the Kamenyar's genus, professor Oksana Omelyanivna Franko: jubilee silhouette (to the eightieth anniversary of birthday)

Abstract. *Jubilee article is devoted to commemorating the 80th anniversary of the birth of the recognized Ukrainian historian, ethnologist, archivist,*

teacher of higher education, famous public figure, doctor of historical sciences, professor of the department of ethnology of the faculty of history of the Ivan Franko National University of Lviv Oksana Omelyanivna Franko. There were also briefly highlighted the main stages of her life path and it was given a general, rather high appreciation of her scientific and creative achievements.

O. O. Franko dedicated the first half of sixty years of her work seniority to the archival activity and she devoted the second part to the teaching and learning educational field.

As an archeographer she prepared the texts and comments for print and published a number of source publications in co-authorship. First of all it is worth mentioning the collection of documents and materials «Kyrylo-Mefodiyivs'ke Tovarystvo» [«Cyril-Mefodius Society»] in three volumes (Kyiv: «Naukova Dumka», 1990) and the publication «O. F. Kistyakivs'kyi. Shchodennyk (1874–1885)» [«O. F. Kistyakivs'kyi. Diary (1874–1885)»] in two volumes (Kyiv: «Naukova Dumka», 1994, 1995), which under the general serial name «Ukrainian National Renaissance in Documents and Memoirs of the Nineteenth Century » in 1996 were nominated (honorably entered the final of the competition) for the State Prize of Ukraine in the field of science and technology. In 1998 the publication «O. F. Kistyakivs'kyi. Shchodennyk (1874–1885)» [«O. F. Kis- tyakivs'kyi. Diary (1874–1885)»], in which O. Franko was the compiler of both volumes, was awarded with the Mykhailo Hrushevskyi's Prize of the National Academy of Science of Ukraine.

O. Franko is the author of more than 200 scientific, scientific-popular, methodological works, chapters, textual subdivisions in educational textbooks on ethnology, encyclopedic articles, etc. Among other solid works it is advisable to focus an attention on two most important monographs «Fedir Vovk» (New York: UVAN, 1997) and «Fedir Kindratovych Vovk – a scholar and public figure» (Kyiv: European University edition, 2000).

Oksana Omelyanivna has research publications in France, England, USA, Germany, Czech Republic, Poland and other countries. O. Franko is working effectively, thoroughly, persistently, enthusiastically in Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh) (section of ethnography and

folklore), she takes an active part in the historical-literary, ethnological and folklore, archaeological, art-study international and all-Ukrainian scientific conferences and in the forums devoted to the study of Ivan Franko's creative work.

Scholar interests of our professor: the study of the history of Ukrainian ethnological science, the research of sources for the history of Ukraine, of the scientific heritage of Fedir Vovk, Ivan Franko, Vadym and Danylo Shcherbakivs'kyi and other scholars.

The article focuses on the social and public activities of Oksana Franko as the initiator and co-organizer of Ivan Franko Family Museum-Residence in Kalush (1992), for this purpose she has already given her hereditary precious house. The author of this honorable article emphasized the active participation of our researcher in the social and political movement of the 70ts and 80ts years of the twentieth century, and he noted that the honored citizen of the city Kalush Oksana Franko has government, state awards.

Key words: *80-year anniversary of professor Oksana Omelyanivna Franko, history, ethnology, Fedir Vovk, Vadym and Danylo Scherbakivs'kyi, Ivan Franko National University of Lviv, Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh), Ivan Franko Family Museum-Residence in Kalush.*

94(477)(092)

Олег Малярчук
м. Калуш

З любов'ю до рідного краю, коли історія – покликання (до 55-річчя від дня народження Івана Миколайовича Тиміва)

У вітчизняному краєзнавстві є чимало відомих особистостей, які своєю жертовною працею збагатили історичне краєзнавство новими цікавими дослідженнями, вперше відкрили сторінки ще незвіданого світу малої батьківщини. До цієї когорти також належить Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, член Національної спілки краєзнавців України. Цьогоріч дослідник відзначає свій 55-літній ювілей.

Іван Тимів народився 27 липня 1964 р. у селі Бортники на Тлумаччині. Середню освіту здобув у місцевій середній школі (1971–1981 рр.). Ще будучи школярем, Іван любив слухати оповіді літніх людей про різні життєві випадки та події, які відбувалися в його рідному селі Бортники. Уважно слухав бувальщини бабусі Анни, яка вміло розповідала про роки воєнного лихоліття, партизанку, долі людей. Такими самими образними й емоційними були спогади його хресного Василя Лук'яновича Горбака. Саме із цих оповідань склалися перші уявлення про минуле села й краю. Зародилося бажання дізнатись глибше й ґрунтовніше про все, що вдалося почути й запам'ятати. Велике пізнавальне значення мали шкільні та індивідуальні прогулянки мальовничими околицями села, огляд стародавніх курганів та інших пам'яток старовини. Можливо, саме ці сприятливі обставини та генетичний зв'язок поколінь зумовили життєвий вибір майбутнього дослідника. Адже його дід Іван Григорович завідував бібліотекою читальні «Просвіти» у Бортниках. Мабуть, він також мріяв написати історію села або сподівався на вдячних нащадків. Зазвичай так буває нечасто, але варто не забувати, що у нашому житті все обумовлено Всевишнім й нічого випадкового немає.

Далі було навчання в Івано-Франківському технічному училищі № 1 за спеціальністю «фрезерувальник» (1981–1982 рр.). Після успішного закінчення цього навчального закладу отримав диплом з відзнакою. Але до техніки не лежала його душа, бо ще зі шкільних років більше захоплювала історія, тому вибір було зроблено на користь гуманітарних дисциплін. У 1983 р. він вступає на історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Навчання перервала строкова військова служба, яку проходив у м. Гайсині на Вінничині (1983–1985 рр.). Після закінчення студій у 1989 р., працював учителем історії у школах сіл Делева і Жуків, що в Тлумацькому районі (1989–1992 рр.).

Саме у старші шкільні й студентські роки в юнака визріло стійке бажання дослідити минувшину рідного села. Можливості для реалізації цього задуму з'явилися під час педагогічної праці, яку молодий педагог поєднував із пошуково-краєзнавчою діяльністю. Ця творча енергія знайшла свій вислід у циклі публікацій з минулого села Бортники. Згодом, вони стали основою окремих книжкових видань з історії храму Успення Пречистої Діви Марії, народної школи, суспільного, громадського й господарського життя села, національно-визвольних змагань середини XX ст. на Тлумаччині. Тематикою його тодішніх публікацій були селянські виступи на Тлумаччині під час повстання під проводом Семена Височана 1648 р., скасування панщини й рекрутчина, минувшина села Жуків, у якому вчителював, ономастика та етнографія родинного села тощо.

У 1993–2014 р. Іван Тимів викладач історії у Вищому професійному училищі м. Калуша. Систематична робота з документами та фаховою літературою привела його до висновку, що тільки науково-дослідницька праця вартує затрати часу й зусиль.

Саме в цей час у творчі плани дослідника потрапляє тема історії турецько-татарських наїздів на Галицькі землі XV–XVII ст., яку висвітлено в численних публікаціях у фахових періодичних виданнях. Ця проблематика залишається для нього актуальною й сьогодні.

Чимало часу й зусиль дослідник витрачав й на туристсько-краєзнавчу діяльність. У 1993–2014 рр. він працював керівником гуртка «Юний краєзнавець» Обласної станції юних туристів, а згодом

Калуської філії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді й разом зі своїми вихованцями готував пошуково-дослідницькі роботи та організовував цікаві мандрівки по рідному краю.

Невід'ємною творчою складовою історика і краєзнавця Івана Тиміва є ***калушезнавство як напрям історичного краєзнавства, спрямований на ознайомлення широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини Калуша, його відомими постатями та пам'ятками природи.***

Дослідженню минулого Калуша присвячено його краєзнавчі публікації в місцевій періодиці, збірник наукових статей «Калуські історичні студії», редактором і упорядником якого є Іван Тимів. Особливістю творчої натури дослідника є вміння працювати не лише індивідуально, а й командно. Свідченням цього є цей примірник наукового видання. Важливим для нього є розуміння своєї ролі у колективній праці, відповідальне ставлення до виконання поставлених перед собою завдань.

З недавнього часу проблематикою наукових досліджень Івана Тиміва стало музеєзнавство. З березня 2010 р. до листопада 2014 р. він працював на посаді завідувача Етнографічного музею Калущини, а з квітня 2016 р. – старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради». Практичне музейництво також стало для нього близьким і цікавим видом творчої діяльності. Він автор музейної виставки «Минуле Калуша мовою історичних документів», експозиції «Калуш в умовах незалежності». Завдяки його старанням у музеї створено архівний фонд і краєзнавчу бібліотеку, здійснюється пошуково-дослідницька робота з вивчення минулого Калуша. Підсумком цієї праці стали науково-практичні конференції, присвячені 160-річчю від дня народження Івана Франка (2016), 20-річчю Краєзнавчого музею Калущини (2017), 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 150-річчю «Просвіти» (2018). За підтримки колективу «Музейно-виставкового центру» музей став справжнім центром краєзнавчих досліджень Калущини. Результатом колективної праці музейників і краєзнавців є збірка наукових статей «Історія музейництва

на Калущині: локальний вимір» (2017), присвячена 20-річчю створення Краєзнавчого музею Калущини.

Ще одна грань творчої діяльності ювіляра – джерелознавство. У цій галузі історичної науки досліднику вдалося підготувати й видати найдавніші письмові джерела з історії села Бортники XV–XVIII ст., архівні документи з історії парафії села Бортники XVIII–XIX ст. Йому належить перше в незалежній Україні археографічне калушезнавче видання «Калуш: історія в документах» (2017).

Як краєзнавець Іван Тимів є учасником багатьох міжнародних, всеукраїнських, регіональних та обласних наукових конференцій, семінарів, «круглих столів», презентацій тощо.

Підсумком творчої праці ювіляра стало написання історії його рідного села Бортники (до середини XX ст.), вивчення історії турецько-татарських наїздів, дослідження минулого Калуша; активна науково-видавнича діяльність на ниві калушезнавства.

Історико-краєзнавчі дослідження Тлумаччини і Калущини, здійснювані справжнім науковцем і краєзнавцем Іваном Тимівим, матимуть відображення в наступних його статтях і книгах.

З нагоди ювілею від імені колег-істориків, музейників, краєзнавців, шановний Іване Миколайовичу, найщиріші привітання та побажання міцного здоров'я, наполегливості й цілеспрямованості в подальшій пошуково-дослідницькій праці, творчого натхнення, особистого щастя і нових звершень на краєзнавчій ниві!

ДОДАТКИ

Додаток А

Дозвіл Централі товариства «Просвіта» у Львові на заснування читальні у с. Завадці 1898 р.

Головний Выдѣлъ Товариства „Просвѣта" у Львовѣ призвалачъ симъ по мысли §.НН. статута Товариства на заснованє читальнѣ „Просвѣтѣ" въ Завадцѣ, повѣта калуского.

За Головний Выдѣлъ Тов: „Просвѣта"

у Львовѣ дня 11 сѣчня н.ст. 1898 р.

ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 65. – Арк. 344

Додаток Б

Свято з нагоди відначення 50-річчя товариства «Просвіта». Афіша читальні Просвіти в Калуші. 1933 р.

Читальня „Просвіти" в Калуші і хор тої читальні з нагоди свойого 50-літного істнования влаштовує в неділю, дня 27. VIII. 1933.

ЮВІЛЕЙНЕ СВЯТО

Програма:

1) год. 10- Святочна Служба Божа в місц. парох. церкві з проповіддю. Співає хор (Старих).

2) „ 17- (5 попол.) В церкві Панахида по бл. п. членах читальні.

3) „ 18- (6 „ „) в салі Народ. Дому: СВЯТОЧНА АКАДЕМІЯ.

В програмі хорові увійдуть:

а. Отворення.
б. Вступне слово.
в. „Дніпро" Чайченко-Січинський
г. „Просвіті" В. Стефанюк
д. „Носар" Шевченко-Людкевич

з. Увертура Наталка Полтавка
м. „До срібнолентий Сян пливе"
і. „До науки" І. Калинович
н. Хорова подукція Т-ва „Сонч"
ж.

М. „Козак" обряд. народ. мелод. Колесси

Провід хоровий:

Вступ на Академію за добровільними датками.

ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1 – Спр. 2778. – Арк. 57

Додаток В

Виказка члена читальні «Просвіта» в Петранці горішній Дмитра Кецмана, видана 05.05.1935 р.

Права зглядно обовязки члена „ПРОСВІТИ"

(§ 51 статуту)

1) Кожтий член читальні „Просвіти" бере участь в зборах читальні: вибирає голос, ставить внесення, голосує, вибирає членів Виділу і може бути сам вибраний, а також має право вглядати в рахунки Виділу, предложені Зборові читальні.
2) Читає книжки, часописи і всякого роду письма, що є в читальні
3) Позичає книжки до дому під услівями Виділом читальні постановленими й оголошеними
4) Платить до читальні вкладки, які указані Загальний збір читальні
5) Пропонує нових членів, словом і ділом причиняється до сповнення цілей Товариства, а особливо старається поширити просвіту в своїй громаді
6) Приходить в означених днях на спільні читання пожиточних книжок і письм, як також на наради в просвітньо-культурних справах
7) Видатно користає з помочі і добродійства, які читальня своїм часом буде давати.

(§ 15. статуту)

1) Членом перестає бути той, хто:
а) зречеться прав належання до читальні;
б) вистане правосильно засуджений за який злочин;
в) буде виключений з членів читальні з причини шкідливої для читальні діяльности або з причини нечесного чи моморального поведення;
г) не платив вкладки через рік якого уміщенів Виділу читальні під загрозою зичеркнення з членства читальні.

(§ 17 статуту)

1) Хто перестав бути членом, може знова вступити в члени тільки на підставі рішення Виділу читальні по зложенню членської вкладки.

Тільки через „Просвіту" до кращого „завтра".

Ч. вик. 28.

ВИКАЗКА

Вл. Дмитро Кецман

занятия Ковель

мешкає в Петранці (гор)

принятий в члени читальні „Просвіти" на основі ухвали Виділу читальні з дня 5/V 1935

За Виділ читальні „Просвіти"

а. Фредман — голова; Ю. Дебів — секретар

Філія Просвіти в Колуми

Рік	1935		1936		1937		1938		1939	
Місці	Квота	Підпис кас.	Квота	Підпис кас.	Квота	Підпис кас.	Квота	Підпис кас.	Квота	Підпис кас.
Січень										
Лютий										
Березень										
Квітень										
Травень	1.90									
Червень										
Липень										
Серпень										
Вересень										
Жовтень										
Листопад										
Грудень										

Кождий член „ПРОСВІТИ" повинен знати й памятати, що:

1) „ПРОСВІТА"—це найкращий вартовий українського духа. Тому обовязком кожного громадянина і громадянки ставати в її ряди, других вакликати й робити просвітне діло.
2) Не повинно бути ні одного в громаді, який не був би членом „ПРОСВІТИ". Належанням до „ПРОСВІТИ" причиняємося до розбудження духа народу.
3) Хто не в рядах „ПРОСВІТИ"— той дезертир.
4) „ПРОСВІТА" визволить нас усіх із темноти. Тому обовязком кождого з нас допомогти її зміцненням. А допоможемо, коли станемо всі її членами.
5) Цілі мільйони наших братів жаждуть освітвання і чекають на нашу поміч. А допоможемо, коли станемо діяльними членами „ПРОСВІТИ".
6) День Хто грузи є днем уродин „ПРОСВІТИ". Цей день нам є нашим зарунком для „ПРОСВІТИ".
7) Книжка є найкращою зброєю, бо вона вчить, як належить боротися і здобувати. Книжка і тільки книжка допоможе всім нам добути і закрити КРАЩУ БУДУЧНІСТЬ.
8) Чоловік, родина, а далі цілий нарід без книжки — це німі сотворіння.
9) Ні, в кому нема книжки, подібний до чоловіка, який не має зуби.
10) „ПРОСВІТА" відкриває темним очі і виводить їх з кождої темноти на сонцевий шлях.

УВАГА: 1. На основі нового закона не вільно належати до товариства шкільній молоді з винятком університетської. Тому там, де дотепер шкільна молодь належала до товариства, треба її вичеркнути, щоби не зруйнувати товариства на відповідальність за нарушення цього припису.

2) Молодь нешкільна у віці 14—18 років може належити до товариства за згодою своїх родичів чи опікунів, але не сміє ані брати участи в голосованню, ані не брати участи у виборах Виділу. Присутніми на зборах можуть бути

3) Членами основателями і членами Ви і у можуть бути лише т. собі, що мають 21 років та не є обмежені в правах (не остають під курателю, не є в Х-мир і т. п.).

4) Отже право голосувати мають лише члени які 18 р. ків, а бути вибраними можуть члени від 21 року.

З родинного архіву Миколи Кецмана

Додаток Г

Протокол №1 Установчої конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка 19 березня 1989 р.

ПРОТОКОЛ №I

установчої Конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка

м.Калуш 19.03.1989 року

Учасники конференції: 470 делегатів від сорока первинних осередків Товариства м.Калуша та Калуського району.

Гості конференції: голова обласного комітету по створенню Товариства Пушик С.Г., другий секретар міському партії Подобрій Т.К. завідувач ідеологічним відділом міськкому партії Москаленко Ю.М., заступник голови міськвиконкому Борисевич Я.І, заступник голови райвиконкому Калиш М.В., завідувач міським відділом народної освіти Максимів М.Ф.

Порядок денний:

I. Доповідь голови оргкомітету по створенню первинних осередків Товариства.

2. Вибори керівних органів міськрайонного об"єднання Товариства.

3. Вибори делегатів на обласну конференцію Товариства.

Слухали: доповідь голови оргкомітету Коломийця М.І.

Виступили: Заник В.М. (культосвітнє училище), Романюк Б.М. (дослідне виробництво інституту хімії Академії наук УРСР), Бігун Я.А. (СПТУ-34), Гринчишин М.Г.(спецшкола №2), Сушко Р.В. (дослідне виробництво інституту хімії Академії наук УРСР), Маланій Я.Д. (культурно-освітнє училище), Павліха І.В.(СПТУ-7), Пушик С.Г. (голови обласного оргкомітету по створенню Товариства), Подобрій Т.К.(другий секретар міськкому партії) та гості конференції.

Головою Калуського об'єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка одноголосно обрали Гаврилюка Ігоря Івановича (голову первинного осередку Товариства автотранспортного цеху в/о "Хлорвініл").

Членами Ради Товариства обрали:

I. Маланій Л.Д.
2. Павліху І.В.
3.Сушка Р.В.
4. Гірника Є.О.

5. Гаврилюка І.І.
6. Романюка Б.М.
7. Тимофіїва Л.Д.
8. Вижак Г.П.
9. Матіяша М.І.
10. Коломийця М.І.
11. Мартинів С.Й.
12. Олійника Я.М.
13. Греська З.П.
14. Олінкевич Г.Д.
15. Паньківа В.В.
16. Василів М.В.
17. Корсунь О.В.
18. Свериду С.С.
19. Заник Г.С.
20. Дмитрука П.Д.
21. Федоляка В.Ф.
22. Кравціва В.С.
23. Пітулу Д.М.
24. Синюк Г.Г.
25. Даніва В.Ю.
26. Пукіш О.Г.
27. Сімківа І.Т.
28. Слезінського В.С.
29. Тягур В.М.
30. Лахву М.І.
31. Кидик О.М.
32. Неділенко А.О.
33. Фальчук Г.О.
34. Шараневич Д.М.
35. Чучук Г.В.
36. Попадюка Б.М.
37. Романюк М.В.
38. Тебешевську О.С.
39. Городецького М.В.
40. Мусійчук О.В.
41. Бухвак О.З.
42. Стасюка В.В.
43. Ковбасюк З.А.

44. Гринчишин М.Г.
45. Даніва С.С.
46. Кішко О.М.
47. Піндуса Б.М.

Членами ревізійної комісії обрали:

I. Підлісну В.П.
2. Сербін Я.М.
3. Стасюк Н.О.
4. Дацик М.І.
5. Очкур А.Й.

Делегатами на обласну установчу конференцію обрали Раду Товариства в повному складі.

Конференція постановила:

I. Затвердити текст звернення до мешканців Калуша та району.

2. Затвердити текст звернення до Президії Верховної Ради УРСР із клопотанням про надання українській мові правового статусу державної мови на території УРСР і утвердження української мови як мови міжнаціонального спілкування в Українській РСР.

3. Заступників голови Товариства і скарбника обрати на засіданні Ради 29.03.1989 р.

4. Наступну конференцію скликати в березні 1990 року.

Делегати та гості конференції закінчили роботу Шевченковим "Заповітом".

Секретар конференції Павліха І.В.

Голова Калуського об'єднання Товариства Гаврилюк І.І.

Архів товариства «Просвіта»

Додаток Д

Рішення виконавчого комітету Калуської міської Ради народних депутатів про реєстрацію Калуського об'єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження»

КАЛУСЬКА МІСЬКА РАДА НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

РІШЕННЯ

від 14.06.89 № 120

м. Калуш

Про Калуське об"єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка "Відродження".

Виконавчий комітет міської Ради народних депутатів вирішив:

1. Дати дозвіл на відкриття рахунку в Калуському відділенні Агропромбанку Калуському об"єднанню Товариства української мови імені Тараса Шевченка "Відродження", яке зареєстроване в головній раді Товариства.

2. Печатку, штамп та іншу атрибутику виготовити в установленому порядку.

Голова виконкому І.В.Березівський

Секретар виконкому А.І.Панькович

Архів Краєзнавчого музею Калущини (копія)

Додаток Е

Посвідчення члена Калуського об'єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження» Олега Малярчука

Додаток Є

Посвідчення спостерігача виборчої дільниці № 463

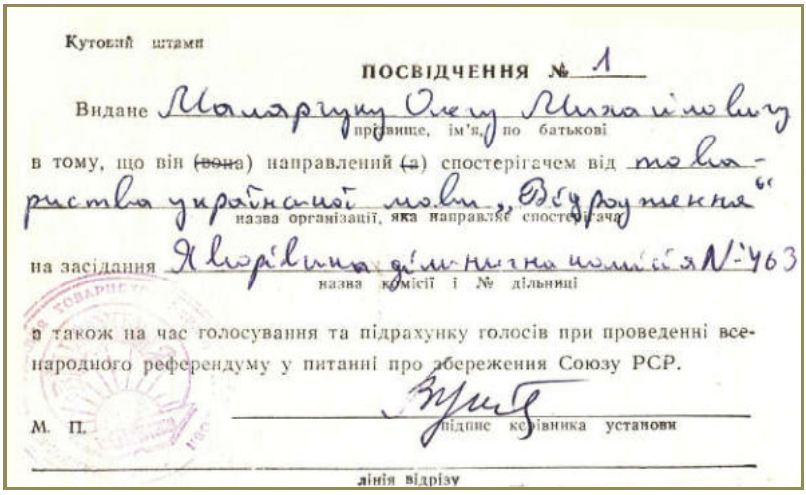

Кутовий штамп

ПОСВІДЧЕННЯ № 1

Видане Малярчуку Олегу Михайловичу
прізвище, ім'я, по батькові

в тому, що він (~~вона~~) направлений (~~а~~) спостерігачем від товариства української мови „Відродження"
назва організації, яка направляє спостерігача

на засідання Яворівської дільничної комісії № 463
назва комісії і № дільниці

а також на час голосування та підрахунку голосів при проведенні всенародного референдуму у питанні про збереження Союзу РСР.

М. П. підпис керівника установи

лінія відрізу

Приватний архів Олега Малярчука

Додаток Ж

Витяг із Протоколу № 1 Калуського об'єднання Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження» про спрямування спостерігачів на дільничну комісію з проведення референдуму про збереження СРСР 28 лютого 1991 р.

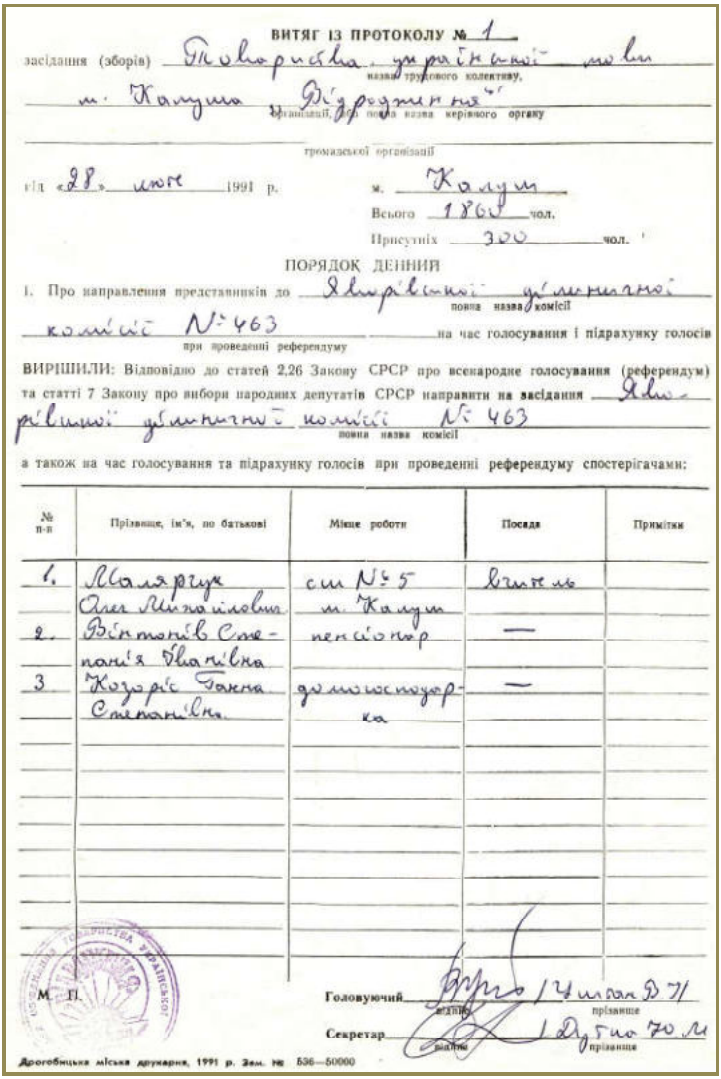

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ № 1

засідання (зборів) Товариства української мови
назва трудового колективу,
м. Калуша Відродження
організації, або повна назва керівного органу
громадської організації

від «28» лютого 1991 р. м. Калуш

Всього 1861 чол.

Присутніх 300 чол.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

1. Про направлення представників до Виборчої дільничної комісії № 463 на час голосування і підрахунку голосів при проведенні референдуму
повна назва комісії

ВИРІШИЛИ: Відповідно до статей 2,26 Закону СРСР про всенародне голосування (референдум) та статті 7 Закону про вибори народних депутатів СРСР направити на засідання Виборчої дільничної комісії № 463
повна назва комісії

а також на час голосування та підрахунку голосів при проведенні референдуму спостерігачами:

№ п-п	Прізвище, ім'я, по батькові	Місце роботи	Посада	Примітки
1.	Малярчук Олег Михайлович	СШ № 5 м. Калуш	вчитель	
2.	Вінтонів Степанія Іванівна	пенсіонер	—	
3	Козоріс Галина Степанівна	домогосподарка	—	

М. П.

Головуючий (підпис) Малярчук (прізвище)

Секретар (підпис) Дутко (прізвище)

Дрогобицька міська друкарня, 1991 р. Зам. № 536—50000

Приватний архів Олега Малярчука

СВІТЛИНИ

Фото 1. Керівник Калуської філії товариства «Просвіта» Вікентій Микласевич з дружиною Ольгою та дітьми Олегом, Ксенією й Олександром. Архів Краєзнавчого музею Калущини (копія)

Фото 2. Хор. читальні «Просвіти» в Калуші 1903 р. Архів КМК

Фото 3. о. Володимир Тисовський,
голова Виділу читальні «Просвіти» в Калуші (1903–1919)

Фото 4. Просвітянський хор с. Хотінь, біля читальні, кер. Павло Кіндюх. Архів КМК

Фото 5. Просвітяни с. Підгірки біля читальні 20-30 рр. XX ст. У першому ряді (сьомий ліворуч) з барткою в руці Омелян-Володимир Франко. Приватний архів Оксани та Андрія Франків

Фото 6. Мішаний хор читальні «Просвіти» в селі Голині. 30-ті XX ст. Приватний архів Оксани Тебешевської

Фото 7. Товариство «Просвіта» в с. Голині. 2016 р.

Фото 8. Презентація книги Оксани Тебешевської «Піснею доля мережена», с. Голинь, 8 грудня 2017 р.

Фото 9. Просвітяни Підмихайля біля читальні. Поч. XX ст.

1 ряд. Парфаняк, Мельник Іван, викладачка музики із Львова, Федорів Володимир із дочкою Параскевією, Гринів Семен

2 ряд. Семаньків Онуфрій, Семаньків Дивон, Мельник Михайло, Бігун Дмитро, Семаньків Микола, Габчак, Кучерак Микола

3 ряд. Бережницький Яким, Джус Олекса, Семаньків Дивон, Петрів, Семаньків Михайло, Васильків Юрій

Фото 10. Товариство «Просвіта» в Підмихайлі 1937 р.

Фото 11. Будинок, в якому з 1939 р. діяла читальня «Просвіти» в Петранці долішній. З родинного архіву Віри Пілянської

Фото 12. Будинок читальні «Просвіта» в Петранці горішній (задній план), збудований у 1930-х рр. Фото 2005 р. З архіву Степана Цуцмана

Фото 13. Родина брата письменника Онуфрія Франка: в другому ряді сидять: в центрі дружина Юлія Василівна (з Дидинських), поруч з нею: перша справа Марина. перша зліва Розалія; крайній справа Антон, крайній зліва Омелян-Володимир; в третьому ряді в центрі стоїть Михайло.
Приватний архів Оксани та Андрія Франків

Фото 14. Товариство «Луг». 1932 р. В центрі сидить його керівник небіж Івана Франка Омелян-Володимир Онуфрійович Франко (батько Оксани Франко і дідусь Андрія Франка). Справа (біля таблиці) Іван Антонович Франко, сидить в першому ряді третя справа Марія Франко-Маґас

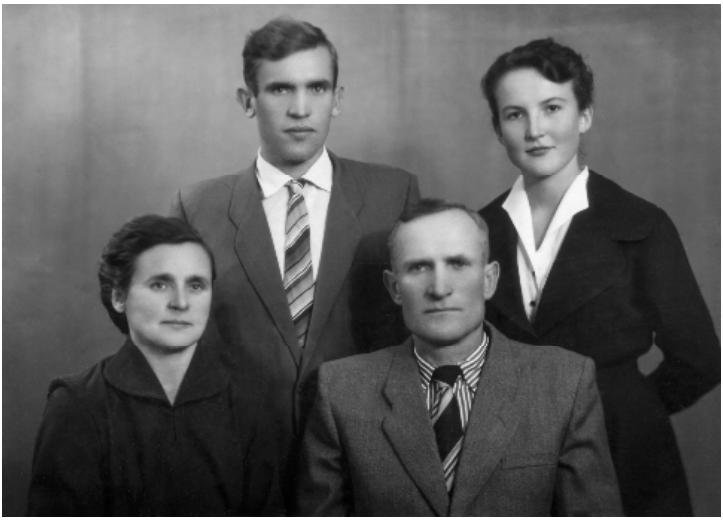

Фото 15. Сім'я Омеляна Онуфрійовича Франка: дружина Анна (Ганна) Дмитрівна (з Тацуняків), син Мирослав, дочка Оксана, Калуш, 1959 р.

Фото 16. Оксана Франко. Ленінград, 1965 р.

Фото 17. Родина Оксани Омелянівни Франко (з сином Андрієм та чоловіком Дмитром Данилюком, батьком Андрія) (Київ, 1972 р.)

Фото 18. Зустріч нащадків Якова Франка по синах Івану, Захару та Онуфрію. Святкуванная 125-річчя від дня народження Івана Франка. Присіли: Оксана Омелянівна та Андрій Дмитрович Франки. Стоять зліва направо: (бабуся Андрія Франка) Анна Дмитрівна Франко (дружина Омеляна-Володимира Франка), Розалія Франко, Ольга Федорівна Франко (дружина Петра Івановича), зять Ольги Федорівни Мирон Галущак (чоловік її дочки Іванни Петрівни), внуки Ольги Федорівни Франко: Петро, Адріана, Люба, Орися, чоловік Анни Шумеляк Осип та їх син Ярослав. Нагуєвичі (неподалік Дрогобича Львівської обл.), 1981 р. Публікується вперше

Фото 18-а. Франкова родина по Івану і Онуфрію. 1986 р. В центрі сидить Ольга Федорівна Франко (дружина Петра Івановича), в другому ряді крайня справа Зеновія Тарасівна, поруч з нею Віра Петрівна, крайня зліва Оксана Омелянівна Франко, поруч з нею Любов Іванівна Франко, в третьому ряді крайній зліва Мирон Галущак, поруч з ним його син Петро Галущак (онук Петра Івановича Франка), біля нього в центрі Андрій Дмитрович Франко (правнук Онуфрія Яковича Франка, брата Івана Франка)

Фото 19. Роланд Тарасович Франко (внук Івана Франка) (в центрі), Оксана Омелянівна Франко (онука Онуфрія Франка), Андрій Дмитрович Франко (правнук Онуфрія Франка). Поблизу пам'ятника Каменяреві у Львові. Світлина 1996 р.

Фото 20. Франко Оксана Омелянівна –
доктор історичних наук, професор кафедри етнології історичного факультету
Львівського національного університету ім. І. Франка,
онука брата Івана Франка Онуфрія (світлина 2000 р.)

Фото 21. Оксані Франко 70 років. Відзначення ювілею в Будинку вчених. Львів, 2009 р.

Фото 22. Оксана та Андрій Франки (у центрі) під час відзначення 20-річчя створення Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші: зліва направо: письменники Іван Павліха, Василь Ганущак, Лариса Козар, Галина Полулях,Оксана Тебешевська (друга справа), заслужений учитель України. 9 вересня 2012 р.

Фото 23. Під час презентації Музею-оселі Івана Франка у Підгірках після його реконструкції. Зліва направо: перший керівник Музею (1992–2012) Лідія Іваницька, Марта Бойко, біля неї її похресник Андрій Франко, Олеся Франко (правнуки брата Івана Франка Онуфрія). На «передньому плані» другий керівник Музею (2013–2017) Любов Бойко, поруч історик Іван Тимів, біля нього директор Музейно-виставкового центру (МВЦ) Калуша Артур Єфремов. 13 грудня 2016 р.

Фото 24. Андрій Франко поблизу Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші, 13 грудня 2016 р.

Фото 25. Голова Львівської облдержадміністрації Олег Синютка урочисто вручає Андрієві Франку (його кандидатуру висунув Західний Науковий Центр НАН України) в Актовій залі Львівського національного університету ім. І. Франка Почесну грамоту «за значний внесок в українську науку». 20 травня (День Науки) 2016 р.

Фото 26. Оксана Франко щиро вітає свого сина Андрія Франка, якому щойно вручили Почесну грамоту Львівської облдержадміністрації «за значний внесок в українську науку». 20 травня 2016 р.

Фото 27. Учасники Міжнародної наукової конференції «Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч» (до 150-річчя від дня народження) (Львів, 25–26 жовтня 2016 р.), засідання секції № 6: «Михайло Грушевський і НТШ у Львові» (зліва направо): кандидати історичних наук Андрій Франко, зберігач фондів Археологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка Леся Клебан (Буняк); доктори історичних наук: професор ЛНУ ім. І. Франка Оксана Франко; старший науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), письменник Петро Шкраб'юк, професор кафедри політичних технологій Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, відомий історик Зінаїда Зайцева

Фото 28. Різдвяно-новорічні святкування в Інституті Івана Франка НАН України (м. Львів) (стоять в гуцульських строях) його науковці: в центрі (третій справа) директор цієї Державної Установи, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Євген Нахлік, поруч з ним франкознавці: (другий справа) кандидат історичних наук Андрій Франко, (направо від керівника інституції) доктор філологічних наук, поет Іван Лучук, кандидати філологічних наук: завідувач відділу франкознавства Микола Легкий, а також викладачі ЛНУ імені Івана Франка, доценти Рости-

слав Чопик (крайній зліва) і (крайній справа) заступник декана філологічного факультету, поет Назар Федорак, (присів, грає на скрипці) народознавець, керівник музично-фольклористичного гурту Василь Зеленчук із гірського села Криворівні. Львів, 16 січня 2018 р.

Фото 29. Франко Андрій Дмитрович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів), правнук брата Івана Франка Онуфрія. Урочисте відзначення 145-річчя НТШ (фойє Львівського національного університету ім. І. Франка), 13 жовтня 2018 р.

Фото 30. Круглий стіл «Просвіта у Калуші: з минулого в майбутнє» з нагоди 150-річчя заснування товариства «Просвіта», Калуш, 23 грудня 2018 р. Сидять за столом зліва направо: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, Світлана Дмитришин (ведуча), завідувач відділу обслуговування Калуської ЦБ ім. Тараса Шевченка, Леся Кирилович, голова Калуського міськрайонного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка

Відомості про авторів

Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, член Національної спілки краєзнавців України.

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», член Національної спілки краєзнавців України.

Андрій Франко, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук (НАН) України (м. Львів).

Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, член Національної спілки краєзнавців України.

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України.

Оксана Когут, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Олег Єгрешій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», член Національної спілки краєзнавців України.

Оксана Франко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Оксана Тебешевська, педагог, філолог, заслужений учитель України, член Національної спілки письменників України.

Надія Руско, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України.

Дарія Ониськів, журналіст, член Національної спілки краєзнавців України.

Марта Ониськів , блогер, історик, журналіст-фрилансер.

Наталія Мельник, науковий співробітник Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші, краєзнавець.

Ігор Ільницький, кандидат історичних наук, викладач-методист, викладач історії та філософії ДВНЗ «Калуський політехнічний коледж».

Олексій Оніщук, зберігач фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, краєзнавець.

Леся Кирилович, голова Калуського міськрайонного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

Петро Шкраб'юк, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувача відділу української літератури Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук (НАН) України, член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України.

Information about the authors

Ihor Raikivskyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History of the State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Andriy Korolko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History of the State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University».

Andriy Franko, Candidate of Historical Sciences, Research Fellow of the Department of Ivan Franko Studies at Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv).

Ivan Tymiv, Senior Research Worker of the Local Lore Museum of the Kalush District, Historian, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Oleh Maliarchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Records Management and Information Activities of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Oksana Kohut, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Philology, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

Oleh Yegreshii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of the State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University».

Oksana Franko, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Ethnology of the Faculty of History at Ivan Franko Lviv National University.

Natalia Melnyk, Researcher at Ivan Franko Museum-House in Pidhirky, Local Ethnographer.

Oksana Tebeshevska, Teacher, Philologist, Honored Teacher of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine.

Nadiia Rusko, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Dariia Onyskiv, Journalist, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Marta Onyskiv, Blogger, Historian, Freelance Journalist.

Ihor Ilnytskyi, Candidate of Historical Sciences, Methodologist, Lecturer of History and Philosophy of the State Higher Educational Institution «Kalush Polytechnic College».

Oleksii Onishchuk, Curator of the Central State Historical Archives of Ukraine (Lviv), Ethnographer.

Lesia Kyrylovych, Head of the Kalush Regional Association of the All-Ukrainian Society «Prosvita» named after Taras Shevchenko.

Petro Shkrabyk, Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Head of the Department of Ukrainian Literature at Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine, Member of the National Union of Journalists of Ukraine.

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр м. Калуша запрошує до співпраці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може буде друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій та краєзнавчих розвідок з минулого Калущини у науковому виданні «КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: прізвище, ім'я (повністю), наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); моб. телефон.

На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip). Архів має бути звичайний, не такий, що сам розпаковується!

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 14, інтервал 1,5, поля 2,5 см. з усіх боків;

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 12, інтервал 1,15 ; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [2, с. 5], [арк. 15] тощо) (форму посилання оформляти згідно ви-

дання: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (не автоматичним) списком, за абеткою під заголовком. ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА, при цьому прізвище автора публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові *(наприклад Пилипчук Я. Й.),* а у повторі ім'я автора зазначається повністю *(наприклад Ярослав Пилипчук).* У списку покликань вказується загальна кількість аркушів архівної справи, а в тексті номер використаного аркуша. В газетних публікаціях зазначається автор, назва, номер випуску, сторінка.

Гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 14, інтервал 1,15; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де індекси та символи * виставляється вручну з клавіатури;

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисунків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 3

Збірник наукових статей, документів та матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта»

Головний редактор – Олег Малярчук
Відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературні редактори – Роман Івасів, Ірина Судук
Коректура – Віталій Котик, Ольга Кецмур

Обкладинка та фотодизайн – Артур Єфремов, Мирослав Гаталевич
Комп'ютерна верстка – Олег Малярчук, Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини

E-mail: meckalush@gmail.com

К-90 Калуські історичні студії. – Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 308 с.

Підп. до друку 10.05.2019. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 77. Зам. в019480/19
Віддруковано з оригіналів автора.

Друкарня "Фоліант"
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua
e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2014